

HET BESTE VAN

25 jaar Open Monumentendag

Open Monumentendag 2013

HET BESTE VAN

25 jaar Open Monumentendag

INHOUD

WOORD VOORAF	5
INLEIDING	6
Monumentenzorg	7
Beginnende bewustwording	7
De wet van 7 augustus 1931	8
De naoorlogse periode	9
Herleving van de monumentenzorg	11
Oprichting van de dienst monumentenzorg	12
Open Monumentendag	32
De Europese achtergrond	32
In één klap het grootste eendagsevenement van Vlaanderen	34
Het effect van Open Monumentendag	38
Open Monumentendag in Antwerpen	41
25ste Open Monumentendag: 'Het Beste Van'	42
OPENGESTELDE MONUMENTEN	51
1. Steen en burchtmuur, Steenplein	53
2. Onze-Lieve-Vrouwekathedraal, Handschoenmarkt	54
3. De Cluyse, Oude Koornmarkt 26	57
4. Elzenveld, Lange Gasthuisstraat 45	60
5. Huis den Rhyn, Oude Beurs, Hofstraat 15	62
6. Keizersbastion, Frankrijklei 166a	66
7. Stadhuis, Grote Markt 1	69
8. Brouwershuis, Adriaan Brouwerstraat 20	72
9. Sint-Carolus Borromeuskerk, Hendrik Conscienceplein	74
10. Maagdenhuismuseum, Lange Gasthuisstraat 33	77
11. Kasteel Bisschoppenhof, Suzanne Spanhovenstraat 2	79
12. Instituut voor Tropische Geneeskunde	
- Campus Sint-Rochus, Sint-Rochusstraat 43	81
13. Mercator Orteliushuis, Kloosterstraat 15	85
14. Molen De Eenhoorn, Scheldelaan, Lillo Fort	87
15. Paleis op de Meir, Meir 50	89
16. Bernarduscentrum / Bisschoppelijk Paleis, Schoenmarkt 2	90

17. Bonaparte- en Willemdok, Godefriduskaai / Sint-Aldegondiskaai / Tavernierkaai	93
18. Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, Mutsaardstraat 31	96
19. Fort 8, Schansstraat 9	98
20. Nationale Bank van België, Leopoldplaats 8	101
21. Synagoge Machsike Hadass, Oostenstraat 43	103
22. Instituut voor Tropische Geneeskunde, Nationalestraat 155	106
23. Braemblokken appartementsgebouwen Kiel, Alois De Laetstraat 2	
24. deSingel, Desguinlei 25	115
25. Museum aan de Stroom, Hanzestedenplaats 1	116

MONUMENT IN DE KIJKER 118

- ❖ Atelierflat Jozef Peeters, De Gerlachekaai 8

ACTIVITEITEN 51

- A. De Studio, Maarschalk Gérardstraat 4
- B. Haringrokerij, Kronenburgstraat 34
- C. Volksmuseum Deurne en Sint-Fredegandusbegraafplaats,
Koraalplaats / Lakborslei
- D. AMUZ, Kammenstraat 81
- E. Sint-Nicolaaskapel, Lange Nieuwstraat 3
- F. Keizerskapel, Keizerstraat 21-23

STADSPLANNEN 127

ENKELE VERDUIDELIJKINGEN 136

LITERATUUR 138

ERFGOEDDAG 2014 141

INFO EN PRAKTISCHE TIPS 143

COLOFON 144

WOORD VOORAF

Toen precies vijftientig jaar geleden in Vlaanderen gestart werd met de organisatie van de Open Monumentendag was het de bedoeling mensen te sensibiliseren rond het bouwkundig erfgoed, door ze gedurende één dag toegang te verlenen tot locaties die normaal gesproken niet voor het grote publiek toegankelijk zijn.

De formule sloeg meteen aan. Open Monumentendag is dan ook een beetje als 's avonds vanop straat binnen kijken in een woning waar het licht brandt. Het speelt in op onze nieuwsgierigheid en prikkelt onze fantasie over wat zich achter de gevel voordoet en wat er zich in het verleden heeft afgespeeld. Gecombineerd met de historische informatie die over deze locaties wordt aangereikt is Open Monumentendag een aangename geschiedenisles. De titel van het grootste cultureel eendagsevenement van Vlaanderen liegt er dan ook niet om.

Het antwoord op de vraag of het doel van de Open Monumentendag bereikt werd is dubbel. Het evenement is een begrip geworden en heel wat monumenten hebben hun voortbestaan ondertussen te danken aan de aandacht die ze onder meer door de Open Monumentendag kregen. Maar in de voorbije vijftientig jaar groeide ook een nieuwe generatie op, die op haar beurt geïnformeerd en gesensibiliseerd moet worden over onroerend erfgoed. Er is ook een nieuwe generatie monumenten bij gekomen die over het algemeen nog weinig gekend is en daardoor onvoldoende gewaardeerd wordt. Recent nog kreeg ik van iemand de reactie: 'en toch vind ik dat niet mooi!' toen ik hem vertelde dat de politietoren aan de Oudaan beschermd is als monument.

Voor de vijftiende editie selecteerde de lokale stuurgroep vijftien iconische locaties die tegelijk de Antwerpse architectuurgeschiedenis in een notendop weergeven. In deze brochure vindt u niet alleen toelichting bij de opengestelde monumenten maar willen we u, als erfgoedgeïnteresseerde, ook achtergrond geven bij de evolutie van het beschermingsbeleid en de criteria waaraan monumenten moeten beantwoorden. Daarbij wordt ook ingegaan op de evolutie die zowel het begrip monument, monumentenzorg als Open Monumentendag heeft ondergaan.

Wij hopen u met dit programma opnieuw een boeiende ontdekkingstocht aan te bieden langs het Antwerps erfgoed.

Wil u laten weten hoe u deze speciale editie van Open Monumentendag beleeft? Gebruik dan de hashtag: [#monumentendag](#).

We wensen u veel plezier tijdens de Open Monumentendag.

Rob Van de Velde,

schepen voor ruimtelijke ordening en stadsontwikkeling

INLEIDING

MONUMENTENZORG

Beginnende bewustwording

Met de Franse overheersing en de afschaffing van talrijke kerken, kloosters, adel en gilden was heel wat erfgoed afgebroken of leeg komen te staan. In deze context ontstaat in het begin van de negentiende eeuw de eerste aandacht voor bouwkundig erfgoed. Dit is bijvoorbeeld merkbaar in de houding van Jan Blom in het dossier van de afbraak van de kathedraal, een plan dat de overheid in 1798 had opgevat. Hij kon door eindeloos getalm de sloopplannen uitstellen. Met het concordaat tussen Napoleon en paus Pius VII in 1801 werd bepaald dat alle nog niet herbestemde of verkochte religieuze gebouwen terug een religieuze functie zouden krijgen. Hierdoor was de kathedraal gered.

Een mentaliteitswijziging is ook zichtbaar in publicaties zoals die van Jacques Goetghebuer. Tussen 1817 en 1828 publiceerde hij een lijst met monumenten in het Koninkrijk der Nederlanden waarin naast moderne monumentale gebouwen, ook historische bouwwerken zijn opgenomen die getuigen van het roemrijke verleden van het land.

In 1835 werd de Koninklijke Commissie voor monumenten opgericht: de eerste commissie in haar soort in de wereld. Ze gaf de Belgische regering advies inzake monumentenzorg en stedenbouwkunde en vanaf 1912 ook in verband met landschappen. In 1872 begon de commissie met het opstellen van lijsten van gebouwen die voor de toekomst bewaard moesten worden. Een wet van 1931 op het behoud van monumenten en landschappen gaf de commissie, bijna honderd jaar na haar ontstaan, een wettelijke basis voor het beschermen van gebouwen als monument. In 1989 werd monumentenzorg een gewestelijke bevoegdheid, waardoor er nu drie commissies bestaan, elk bevoegd voor één van de gewesten.

Parallel met de aandacht voor oude gebouwen ontstond de tendens om monumenten te restaureren, herstellen en uit te breiden. Hiervoor bestond aanvankelijk geen opleiding binnen het bestaande onderwijssysteem. Kennis was gebaseerd op empirische ervaring. Slechts geleidelijk kwam er een meer wetenschappelijke

benadering. Daarnaast bleef de restauratiestudie en –praktijk niet gespaard van ideologische invloeden. In liberale middens werd de nadruk gelegd op behoedzame conservatie van monumenten als symbool van de evolutie der tijden. Binnen de katholieke context ging de aandacht vooral uit naar gotische gebouwen, die gezien werden als getuigen van de katholieke middeleeuwen. De voltooiing en vervolmaking van deze monumenten werd gestimuleerd. Het neogotiseren van bestaande gebouwen was niet uitzonderlijk in de negentiende-eeuwse restauratiepraktijk. Er ging vooral aandacht naar de grote monumenten. Zo werd er in Antwerpen gedurende de hele negentiende eeuw gerestaureerd aan de Onze-Lieve-Vrouwkathedraal. In het laatste kwart van de negentiende eeuw gaat men soms nog verder en kwamen de ideeën van Violet Le Duc over eenheid van stijl en het terugbrengen van gebouwen naar hun oorspronkelijke toestand steeds meer voor. Voorbeeld vinden we op de Grote Markt, waar heel wat panden in hun ‘originele’ staat werden hersteld.

Naast een periode met beginnende aandacht voor monumentenzorg was de negentiende eeuw ook de tijd van de technologische vooruitgang, stadsuitbreidingen, nieuwbouw en infrastructuurwerken. Deze gingen niet steeds samen met de zorg voor monumenten. In Antwerpen werd, met de rechte trekking van de Scheldekaaien voor de aanleg van een moderne haven, de oudste stadskern van de kaart geveegd. Het Steen ontsnapte op het nippertje aan de sloop. De Spaanse omwalling werd in dezelfde periode afgebroken en vervangen door een moderne boulevard. De sanering van de Guldenbergwijk in 1867 kwam neer op de sloop van 122 panden. De aanleg van de Nationalestraat een jaar later deed de Boeksteeg verdwijnen. Het zijn enkele voorbeelden. Als tegenreactie ontstonden in die periode in heel wat steden oudheidkundige kringen en genootschappen die oudheidkundige resten verzamelden en documenteerden.

De wet van 7 augustus 1931

In 1931 kwam er een wet die het mogelijk maakte bouwkundig erfgoed en landschappen te beschermen. Daarnaast werd ook een subsidieregeling voor beschermde monumenten uitgewerkt. De eerste bescherming in onze stad dateert van 6 februari

1936. Omwille van hun kunst-, historische en oudheidkundige waarde kregen tien locaties de titel van beschermd monument: het stadhuis, het Steen, het Vleeshuis, de oude sodaliteit (Stadsbibliotheek) Conscienceplein, het Rubenshuis, de gevel van het Godshuis Paardenmarkt 92, het klooster van de Witte Paters in de Keizerstraat, de Sint-Anna- of Keizerskapel, het Hessenhuis en de Oude Beurs in de Hofstraat. In datzelfde jaar werden ook nog het Hof van Melgas en het Hofke van Roosendaal beide in Merksem en de Sint-Lambertuskerk in Ekeren beschermd als monument. De kathedraal volgde op 24 februari 1938.

In de jaren 1930, die getekend werden door economische en politieke crisis, werden echter weinig budgetten vrijgemaakt voor het toekennen van restauratiesubsidies. Alle beschikbare middelen gingen naar de wederopbouw van het land. Uitzondering is de restauratie van het Rubenshuis in Antwerpen. Deze werd uitgevoerd tussen 1937 en 1945 onder leiding van stadsbouwmeester Van Averbek. Men begon met het verwijderen van de negentiende-eeuwse kalklagen in de, zo bleek, ijdele hoop sporen te vinden van de oorspronkelijke constructie. Tot een systematisch en wetenschappelijk verantwoorde opmeting en studie kwam het niet. Schaarse iconografie werd gebruikt als basis voor de volledige reconstructie. Naarmate het historisch inzicht in het gebouw toenam, kregen de ingrepen van Van Averbek steeds meer kritiek. Niettemin zijn ze tekenend voor de tijdsgeest en de toenmalige restauratiepraktijk. In 1946 werd het gebouw geopend als museum. De portiek en het tuinpaviljoen zijn vandaag de enige authentieke restanten van het zeventiende-eeuwse complex.

De naoorlogse periode

Terwijl in 1936 en 1938 respectievelijk dertien en zestien locaties als monumenten werden beschermd, neemt het tempo daarna snel af. Tussen 1940 en 1970 komen er slechts 45 monumenten bij in Antwerpen. Met het einde van de Tweede Wereldoorlog en de zorg voor de wederopbouw valt de aandacht voor monumenten en landschappen zo goed als weg.

Het stadscentrum van Antwerpen had veel schade opgelopen door de bombardementen met de bevrijding. De meningen over

hoe de wederopbouw moest gebeuren gingen – net als na de Eerste Wereldoorlog - tussen twee uitersten: zij die vonden dat de beschadigde gebouwen hersteld moesten worden in hun vooroorlogse toestand en zij die de stad wilden moderniseren volgens de vooruitstrevende stedenbouwkundige concepten opgesteld tijdens het interbellum. Deze principes worden beschreven in het Charter van Athene uit 1933, opgesteld tijdens één van de Congrès Internationaux d'Architecture Moderne. De functionele zonering van de stad, waarbij wonen, werken en recreatie van elkaar worden gescheiden, is één van de belangrijkste uitgangspunten. Daarnaast wordt afgestapt van de traditionele stratenaanleg en worden woontorens in het groen gepropageerd. Met het bouwkundig erfgoed werd in deze visie absoluut geen rekening gehouden. In het beste geval kwamen de restanten van afgebroken panden in Bokrijk terecht. Dit openluchtmuseum werd in 1953 opgericht. Een honderdtal, elders gesloopte, traditionele landelijke en stedelijke woningen werden er gereconstrueerd.

Ook in Antwerpen kwamen stedenbouwkundige saneringen en de realisatie van grootschalige bouwprojecten voor. De Antwerpse burgemeester Lode Craeybeckx wilde in 1949 via een aanbesteding van de meest dringende openbare werken een aanzet geven tot de heropleving na de Tweede Wereldoorlog. Drie bouwprojecten zouden worden uitbesteed aan privé-architecten. Het ontwerp van een handelscentrum werd toevertrouwd aan het bureau Vincent Cols en Jules de Roeck, maar werd nooit uitgevoerd. Het Internationaal Zeemanshuis was een opdracht voor Paul Smekens en Hendrik Wittockx. Het werd in 1952-55 gerealiseerd aan de Falconrui, op de braakliggende terreinen van de vroegere Falconkazerne. Het project moest de aanzet geven tot een grondige sanering van de gehele wijk, volgens de nieuwste stedenbouwkundige inzichten. Renaat Braem en Maxime Wijnants kregen de derde opdracht. Ze mochten het Administratief centrum ontwerpen. Hier zouden alle stadsdiensten samengebracht worden om ze beter toegankelijk te maken voor de burger en een efficiënte dienstverlening te bevorderen. Het bouwterrein was een bouwblok tussen de Oudaan en de Everdijstraat. De Cité du Commerce et de l'Industrie, een overkoepelde winkelgalerij naar ontwerp van J.-P. Cluysenaer uit 1840 en een aantal woningen die er stonden werden gesloopt. De barokke Sint-Augustinuskerk werd na veel

discussie gespaard. Het project bestond uit twee torens en een verbindende vleugel. Enkel de politietoren werd gerealiseerd. Het gebouw werd in 2002 als monument beschermd. Ook op andere plaatsen in de stad moesten historische constructies wijken voor hoogbouwprojecten. In 1965-1971 werd het Vlaams Theater, later jeugdtheater, aan de Italiëlei vervangen door de Theater Building. Aan de Frankrijklei kwam in 1968 de Antwerp Tower in de plaats van het Hôtel Wagner.

Herleving van de monumentenzorg

In de jaren 1960 kwam er steeds meer kritiek op de wilde sloop van oude stadsgedeelten. Het protest ging uit van verschillende verenigingen en individuele experts. Het groeide stelselmatig naar aanleiding van enkele spraakmakende dossiers als de afbraak van huis De Fraula in de Keizerstraat in 1963 en drie jaar later de sloop van huis Dens op de Meir. Het protest ging samen met wetenschappelijk onderzoek en multidisciplinair samengestelde congressen. Zo wijdde de Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon in 1962 een voordrachtencyclus aan het probleem van historische stadskernen. In 1968 richtten zij in Antwerpen een druk bijgewoond congres in over monumentenzorg en historische kernen. In de resoluties wordt gepleit voor een integraal monumentenzorgbeleid in België, een wettelijk kader en financiële en administratieve slagkracht.

Dit alles had zijn invloed op het denken over en kijken naar de stad als combinatie van woon- en werkomgeving. De historische structuren, de kleinschaligheid en herkenbaarheid van het weefsel en het bouwkundig erfgoed werden opnieuw gewaardeerd. Nieuwe sociale woningbouwprojecten zoals in de Sint-Andriesbuurt en de Vleeshuiswijk getuigen van deze nieuwe visie op stedelijk wonen, de kleinschaligheid van het weefsel en de integratie in de historische context. Uit het protest dat loskomt wanneer er in 1969 plannen zijn voor de sloop van de negentiende-eeuwse eclectische omgeving van de Cogels-Osylei, blijkt de bekommernis om het bouwkundig erfgoed. Het is nota bene de modernistische architect Renaat Braem die voorstelt de wijk te beschermen.

Ook internationaal is er steeds meer aandacht voor het onroerend erfgoed. In 1964 werd het Charter van Venetië opgesteld, waarin wordt verwoord hoe er moet worden omgegaan met de restauratie en conservatie van waardevolle gebouwen en monumenten. Het Charter verwerpt de eenheid van stijl en benadrukt het belang van de inbreng uit alle tijdperken. Het laat het gebruik van moderne technieken toe en wijst op de eerbied voor de authenticiteit van het monument. Een goed onderhoud moet restauratie zo veel mogelijk overbodig maken en een passende herbestemming wordt als voorwaarde gezien voor de instandhouding van een monument. Naar aanleiding hiervan wordt een jaar later ICOMOS (International Council on Monuments and Sites) opgericht. Deze vereniging, die is onderverdeeld in nationale comités, houdt zich bezig met het behoud van culturele monumenten, zoals gebouwen, historische steden, cultuurlandschappen en archeologische vindplaatsen. Daarnaast wil zij ook de publieke interesse voor het behoud van monumenten aanwakkeren en stimuleert ze de kennisuitwisseling.

Op initiatief van de Raad van Europa ontstaat in 1975 het Europees Monumentenjaar. Het heeft als doel 'het architectonisch erfgoed als integrerend element van de kwaliteit van het bestaan' naar voor te schuiven. Het moest het beginpunt vormen van een omvangrijke beweging ten gunste van het behoud en de restauratie van bouwkundig erfgoed in Europa. In België gaf het Monumentenjaar in ieder geval aanleiding tot nieuwe wetgevende initiatieven. Op 3 maart 1976 werd het decreet voor de bescherming van monumenten en stads- en dorpsgezichten uitgevaardigd. Ook de Rijksdienst voor Monumenten en Landschappen werd uitgebouwd. Deze zette de reeds gestarte grootschalige inventarisatiecampagne van het bouwkundig erfgoed in België verder. Men was begonnen met de arrondissementen Leuven (1970) en Halle-Vilvoorde (1975).

In 1976 kwam het eerste deel van de Antwerpse inventaris tot stand. De opzet van de inventaris was drievoudig. Vooreerst wil het een beschermingsinstrument zijn. Vervolgens is het ook een gids voor de architectuur van de stad. Ten slotte moest de inventaris dienen als basis voor verder wetenschappelijk onderzoek. Het eerste Antwerpse boekdeel handelde over het gebied binnen de omwalling van 1250, begrensd door de straten Sint-Pietersvliet,

Sint-Paulusplaats, Oude Manstraat, Verversrui, Falconrui, Huikstraat, Koepoortbrug, Minderbroedersrui, Wijngaardbrug, Sint-Katelijnevest, Meirbrug, Wiegstraat, Lombardenvest, Steenhouwersvest en Sint-Jansvliet. In hetzelfde jaar als de publicatie van deze inventaris werden 220 panden, nagenoeg allemaal uit deze lijst, als monument beschermd. De stijging van het aantal beschermingen was al duidelijk in de voorgaande jaren, met 24 nieuwe monumenten in 1973, twaalf in 1974 en zestien in 1975.

Het tweede deel van de inventaris, over het gebied binnen de Spaanse omwalling kwam twee jaar later uit. In vergelijking met het eerste boekdeel werd, met het oog op de toepassing van het decreet van 3 maart 1976, meer aandacht besteed aan straatbeelden en ensembles. De eerste beschermingen als stadsgezicht dateren dan ook uit deze periode. In 1978 werden de Rijke Beukelaertstraat 8-10-12 en de omgeving van de Koraalplaats in Deurne als stadsgezicht beschermd. Een jaar later volgden de buurt Bredestraat-Happaertstraat en Koepoortbrug. De twee volgende boekdelen van de inventaris dateren van 1989 en 1992. Het eerste behandelt het gebied tussen de Spaanse omwalling en de kleine ring en de stadswijken Luchtbal, Linkeroever, Kiel en Tentoonstellingswijk en omgeving Nachtegalenpark. Borgerhout en Berchem intra muros worden in het laatste boekdeel behandeld dat gaat over de Antwerpse fusiegemeenten en het havengebied.

Tussen 1931 en vandaag zijn er uiteraard verschuivingen opgetreden in de beschermingen. In de vroegste besluiten worden soms enkel de gevel en de bedaking beschermd, terwijl bij restauratie bleek dat er ook interessante binnenruimten aanwezig waren. In Vlaanderen hanteert men daarom sinds de jaren 1970 het principe dat het volledige gebouw wordt beschermd. In dezelfde periode verruimde ook stilaan het begrip erfgoed. Nieuwe typologieën en recentere periodes worden in aanmerking genomen voor opname op de monumentenlijst. Industriële architectuur, architectura minor, neostijlen, eclectisme en moderne architectuur gaan deel uitmaken van het beschermd patrimonium. Na het grote beschermingsbesluit van 1976 volgde in 1981 een tweede. 128 panden werden dat jaar beschermd, voornamelijk gelegen binnen de leien. In 1984 werden 215 panden beschermd, het grootste deel in de Cogels-Osylei en omgeving.

Vanaf de jaren 1990 wordt er gedifferentieerder en selectiever beschermd. Er is ook toenemende aandacht voor de twintigste-eeuwse architectuur. In een bescherming van 1995 bijvoorbeeld worden in één keer 29 panden voornamelijk in art deco en nieuwe zakelijkheid beschermd. Onder ander het Sint-Lievenscollege, het Instituut voor Tropische Geneeskunde, de Hogere Zeevaartschool, een woning van Kaplansky en de school van de Pestalozzistraat zijn in het besluit opgenomen. Recente beschermingen hebben aandacht voor nog jongere architectuur. In 2009 werd de Expohal in Deurne beschermd. Ze werd gebouwd op basis van glulamspannten afkomstig van het paviljoen van de Belgische houtindustrie van Expo 58. Het districtshuis van Merksem, een ontwerp van Victor Gorké uit 1951 gebouwd tussen 1961 en 1968 met bewaard interieur, volgde in 2011. Hetzelfde jaar werd ook het diocesaan seminarie, theologisch en pastoraal centrum aan de Groenenborgerlaan beschermd. Het complex, ontworpen door Paul Felix, werd gerealiseerd in 1968-1970. In 2012 gebeurde hetzelfde met de bibliotheek van de Te Couwelaerlei, een ontwerp van Jul de Roover.

De bescherming van een locatie blijft steeds een afweging. In het decreet worden de criteria bepaald waaraan erfgoed moet voldoen om beschermd te worden. De historische, artistieke en wetenschappelijke waarde moet door de administratie uitvoerig worden beargumenteerd. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) geeft zijn advies. Maar uiteindelijk is een bescherming een politieke beslissing waarbij naast de cultuurhistorische waarde ook andere aspecten zoals maatschappelijke en financiële in rekening worden gebracht. Zo werd in 2003 het door Huib Hoste ontworpen modernistisch winkelhuis in de Quellinstraat op de 'ontwerp van lijst' geplaatst 'omwille van zijn historische, meer bepaald architectuurhistorische en artistieke waarde'. Een jaar later wordt deze 'ontwerp van lijst' geschrapt. In 2006 wordt het pand terug op de ontwerp van lijst geplaatst en uitvoerig beargumenteerd. Het kwam echter nooit tot een definitieve bescherming en ondertussen is het gebouw gesloopt. Gelukkig een uitzondering.

De oprichting van de dienst monumentenzorg

De kiemen van een stedelijke dienst voor monumentenzorg – of met andere woorden expliciete aandacht voor het onroerend erfgoed vanuit de stedelijke overheid - zijn te vinden in de jaren 60 van de vorige eeuw. De verloedering van de Antwerpse historische binnenstad - en de bedreiging die daarvan uitging voor de aantasting van het aanwezig bouwkundig patrimonium - vormde een belangrijke stimulans. Het was de periode waarin de eerste saneringen in de stadskern plaatsgrepen. Architect Lode De Barsée (1914-1990) mocht als eerste (vanaf 1969) binnen de stedelijke administratie de titel ‘hoofd monumentenzorg’ voeren. In de daaraan voorafgaande decennia was hij zeer actief geweest bij het documenteren van en het sensibiliseren voor het Antwerps bouwkundig erfgoed. Dat resulteerde in een belangwekkend archief dat momenteel is ondergebracht in het Architectuurarchief van de provincie Antwerpen. In de jaren 1970 ontstond een belangrijke dynamiek binnen het domein van de monumentenzorg. Dit was onder meer te danken aan de oprichting in 1974 van de ‘Vereniging van Historische Steden in België’, waarvan ook Antwerpen deel uitmaakte en aan de positieve impulsen waarvoor het ‘Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed’ in 1975 verantwoordelijk was. In de praktijk vertaalde dit zich onder meer in een groot aantal beschermingen in de Antwerpse stadskern.

Oorspronkelijk vond de stedelijke dienst monumentenzorg een plaatsje binnen de dienst voor werken, meer bepaald bij de afdeling planologie. Door een steeds toenemend belang van en aandacht voor goede ruimtelijke ordening, ontwikkelde deze afdeling zich stilaan tot een meer onafhankelijke entiteit en ontstond het departement voor ruimtelijke ordening. De verschillende reorganisatiegolven die de stedelijke administratie de voorbije decennia doormaakte, bevestigden steeds de belangrijke link tussen de dienst voor monumentenzorg enerzijds en de diensten die verantwoordelijk waren voor planologie en ruimtelijke ordening anderzijds. Lang bleef het officieel personeelskader beperkt tot 1 functie, namelijk deze van hoofd monumentenzorg. De overige personeelsleden waren ‘uitgeleend’ door andere diensten. Anno 2011 maakt de entiteit monumentenzorg deel uit van de bedrijfseenheid Stadsontwikkeling en stelt ze tien personen

te werk, waarvan zes universitair geschoolden (architecten, archeologen en (kunst)historici van opleiding, al dan niet met een specialisatie monumentenzorg) en daarnaast enkele technici en ondersteunende personeelsleden. Na de recente centralisatie van de stedelijke diensten in het Bell-gebouw werd ook de synergie tussen monumentenzorg en archeologie versterkt. Beide entiteiten vormen nu samen de afdeling Onroerend Erfgoed van de bedrijfseenheid Stadsontwikkeling.

Het onroerend erfgoedbeleid van de stad Antwerpen is er op gericht zowel te adviseren, te informeren als te sensibiliseren. Niet alleen het beschermde, maar ook het waardevolle niet-beschermde bouwkundig erfgoed draagt bij tot de authenticiteit van de stad. De dienst monumentenzorg zorgt ervoor dat het behouden blijft. De medewerkers adviseren het college van burgemeester en schepenen bij bouw aanvragen. Verantwoord omgaan met dit waardevol niet-beschermde erfgoed houdt in dat beslissingen over gebruik, onderhoud, aanpassing, uitbreiding en sloop moeten genomen worden met kennis van en respect voor het waardevol karakter.

Het advies van de stedelijke dienst monumentenzorg is nodig bij verbouwingen van: 1) panden die gelegen zijn in een zone die in het gewestplan staat aangeduid als woongebied met Culturele, Historische en/of Esthetische waarde (CHE-zone), 2) panden uit de vastgestelde Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed voor Vlaanderen en 3) panden die zijn opgenomen in de boekenreeks 'Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen. Inventaris van het cultuurbezit in België. Stad Antwerpen met haar districten' beslaat 4 boekdelen, gepubliceerd tussen 1976 en 1992.

Op het grondgebied Antwerpen zijn ruim 1150 locaties beschermd als monument. Niet enkel historische gebouwen zoals de kathedraal of het stadhuis zijn monumenten, ook boten, begraafplaatsen, beelden en zelfs bomen kunnen beschermd zijn. Alle wettelijke beschermingen zijn opgenomen in een beschermingslijst die actueel gehouden wordt door de dienst monumentenzorg. Daarnaast zijn er 31 beschermde landschappen en 23 stads- en dorpsgezichten waarvan in totaal zo'n 1300 panden deel uitmaken. Ongeveer 10.000 panden zijn opgenomen in de Inventaris van het cultuurbezit en zestien zones zijn op het

gewestplan ingekleurd als gebied met culturele, historische en of esthetische waarde. Enkele voorbeelden: de binnenstad van Antwerpen, Zandvliet, de Schouwvegerstraat en Solftplaats in Berendrecht, Sint-Catharina op het Kiel en Sint-Bavo in Wilrijk. In deze gebieden wordt de wijziging van de bestaande toestand onderworpen aan bijzondere voorwaarden gegrond op de wenselijkheid van het behoud.

OPEN MONUMENTENDAG

De Europese achtergrond

De eerste 'Journée Portes Ouvertes' werd in 1984 in Frankrijk georganiseerd. Het was meteen een groot succes. Hierop baseert de Raad van Europa zich om tijdens een bijeenkomst in Granada in 1985 een resolutie goed te keuren waarin aan de participerende landen wordt gevraagd hun inwoners te sensibiliseren omtrent bouwkundig erfgoed. Het idee was om een gemeenschappelijke actie te voeren met openbare besturen, instellingen en het verenigingsleven, waarbij aan eigenaars zou worden gevraagd hun eigendom voor één dag open te stellen. De 'European Heritage Days' waren geboren.

In Nederland vond in 1987 voor het eerste een Open Monumentendag plaats. België, Luxemburg, Malta en Groot-Brittannië volgden in 1989. In 1991 organiseerden al elf landen een Open Monumentendag. In 2011 waren het er vijftig met in totaal zo'n twintig miljoen bezoekers. In 1999 werd de Europese oorsprong van het evenement in herinnering gebracht door het thema 'Via Europa. Reisverhalen in steen'. Dertig van de op dat ogenblik zesenvestig landen die Open Monumentendag organiseerden, namen het jaarthema over.

In één klap het grootste cultureel eendagsevenement van Vlaanderen

Het initiatief om in Vlaanderen een Open Monumentendag te organiseren kwam van Edgard Goedleven, toenmalig diensthoofd van Monumenten en Landschappen. Ook in Brussel

en Wallonië wordt jaarlijks in dezelfde periode een Open Monumentendag georganiseerd. Meestal hebben ze een ander thema dan in Vlaanderen. Van bij het begin werd geopteerd voor een gedecentraliseerde organisatie. Iedere gemeente kon een lokaal comité oprichten dat instond voor de plaatselijke organisatie. Het permanent secretariaat werd waargenomen door de Koning Boudewijnstichting. Deze organisatie heeft als doelstelling vernieuwende initiatieven op te starten of te ondersteunen. Daarnaast werd een stuurgroep ingesteld, een samenwerkingsverband van een tiental partners uit de openbare en de privésector die de oprichting van lokale comités aanmoedigde, begeleidde en intensief ondersteunde.

In 2000 werd beslist het secretariaat en de coördinatie over te dragen aan de Stichting Vlaams Erfgoed, later Erfgoed Vlaanderen. Deze vereniging werd in 1994 door de Vlaamse regering opgericht voor de bescherming van (onroerend) erfgoed. Ze zoekt naar oplossingen voor monumenten met beheerproblemen, restaureert ze indien nodig, zoekt een gepaste nieuwe bestemming en stelt ze open voor het publiek. Daarnaast bestond haar opdracht erin het publiek te sensibiliseren voor het belang van erfgoed- en monumentenzorg. Het coördineren van Open Monumentendag ging daar dus deel van uitmaken. Er kwam ook een nieuwe stuurgroep Open Monumentendag Vlaanderen, waarin de oude en de nieuwe partners samen een weerspiegeling waren van het brede draagvlak dat de specifieke kracht van de Vlaamse OMD uitmaakte. Er werd toegespitst op verruiming en verdieping, waarbij men het begrip 'monument' ruim ging definiëren. Ook het roerend erfgoed, landschappen en archeologische sites maken deel uit van het patrimonium. Sinds 2012 maakt Erfgoed Vlaanderen deel uit van de koepelorganisatie Herita, die optreedt voor initiatieven in verband met cultureel erfgoed, met steun van de Vlaamse overheid. De organisatie is, net als Erfgoed Vlaanderen voordien, gevestigd in huis 'Den Wolsack' in de Oude Beurs.

Vanaf 1992 werkte Open Monumentendag met een thema. Hierin schuilt de vernieuwende kracht van het evenement. Door het jaarlijks wisselend onderwerp komen telkens andere locaties aan bod of eenzelfde deelnemer wordt steeds vanuit een andere invalshoek belicht. Telkens worden er andere activiteiten gegenereerd.

1989 - Monumenten (be)leven
1990 - Koninklijke Monumentendagen
1991 - Er zit muziek in
1992 - Schoolgebouwen zijn ankers
1993 - Monumenten Al-licht
1994 - Monumenten van vervoer(ing)
1995 - Openbare gebouwen - samenleving onder dak
1996 - Zorg en zin voor kleur
1997 - Monumenten van Arbeid
1998 - Feest
1999 - Via Europa - Reisverhalen in steen
2000 - Tijd
2001 - Grondstof, stof tot nadenken - Metaal
2002 - Symbolen
2003 - Grondstof, stof tot nadenken - Steen
2004 - Van nature...een monument
2005 - Grondstof, stof tot nadenken - Hout
2006 - Import-Export
2007 - Wonen
2008 - 20ste Editie - 20ste Eeuw
2009 - Zorg
2010 - De Vier Elementen
2011 - Conflict
2012 - Muziek, woord en beeld

Het effect van Open Monumentendag

Vanaf het begin had Open Monumentendag een drieledig opzet: 1) de belangstelling voor erfgoed en erfgoedzorg doen toenemen, 2) een beter imago creëren voor de sector en 3) zorgen voor een grotere draagkracht voor het erfgoedbeleid, zowel bij het grote publiek als bij de overheden. Sinds de eerste Open Monumentendag is er heel wat veranderd in de Vlaamse Monumentenzorg. Het aantal beschermingen is sterk gestegen. Er kwamen meer middelen en op het vlak van de wet- en regelgeving werden enkele fundamentele wijzigingen doorgevoerd. De bestaande subsidieregeling werd vervangen door een soepeler premiestelsel. Sinds 1993 kunnen eigenaars van beschermde

monumenten ook beroep doen op een onderhoudspremie. Het archeologisch patrimonium werd beter beschermd. Enzovoort. Daarnaast ontstonden er verschillende nieuwe organisaties die het onroerend erfgoed als onderwerp hebben. Het meest gekend is waarschijnlijk 'Monumentenwacht', dat in 1991 werd opgericht. Ze is bij het grote publiek vooral bekend als instelling die aan haar aangesloten leden een inspectiesysteem aanbiedt. Monumentenwacht onderzoekt regelmatig de bewaringstoestand van een waardevol gebouw - of meer algemeen van erfgoed - en doet aanbevelingen voor onderhoud en herstel.

In 1993 werd ook de Vlaamse Monumentenprijs ingesteld. Deze bekroont een persoon, instelling of project met een belangrijke verwezenlijking op het vlak van de Vlaamse monumentenzorg en wordt jaarlijks door de Vlaamse Regering uitgereikt. Elk jaar selecteert de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen een lijst van genomineerden uit alle kandidaatstellingen. Hieruit kiest de Vlaamse regering per provincie telkens één laureaat die 2.500 euro wint. Deze keuze wordt een aantal weken voor Open Monumentendag bekendgemaakt. In de week voorafgaand aan de Open Monumentendag wordt de uiteindelijke winnaar van de Vlaamse Monumentenprijs bekendgemaakt. In 1994 (huis de Winter), 2003 (Koninklijke Academie voor Schone Kunsten), 2008 (Antwerpse ruïen) en 2009 (Zwembad en stoombadencomplex Veldstraat) ging de prijs naar een locatie in Antwerpen.

Een rechtstreeks verband tussen al deze initiatieven en Open Monumentendag is moeilijk aan te tonen, maar ze duiden op een wijziging in mentaliteit en groeiende belangstelling die mee aan het succes van Open Monumentendag te danken is. Ondanks het grote succes van de Open Monumentendag is het werk nooit af. Sensibiliseren is een voortdurende taak. In vijftientig jaar Open Monumentendag heeft zich immers een generatiewissel voorgedaan. Ook deze nieuwe lichting moet worden geïnformeerd en gemotiveerd rond erfgoed. Dit jubileum zal dan ook worden aangegrepen om na te denken over de toekomst van Open Monumentendag. De aanzet zal worden gegeven in de editie 2014 die als werktitel 'Erfgoed in de toekomst' meekreeg. Het wordt een overgangsjaar naar 2015, het jaar waarin de 'nieuwe' Open Monumentendag zal worden gelanceerd.

Open Monumentendag in Antwerpen

Antwerpen participeerde vanaf de eerste Vlaamse deelname in 1989 aan de Open Monumentendag. Aanvankelijk gebeurde dat weinig gestructureerd. Er waren drie organisaties die onafhankelijk van elkaar deelnamen aan het evenement. Zo ontstond er een werkgroep rond het bouwkundig patrimonium van Zurenborg en de herenhuizen in het zuidelijk gedeelte van de stad. De stad zelf nam deel door het gratis openstellen van een aantal stedelijke musea. In de schoot van het OCMW ontstond een werkgroep die naar aanleiding van de restauratie van het voormalig Sint-Elisabethziekenhuis een wandeling langs haar historisch patrimonium organiseerde. In 1992 was er in het torengebouw van de Kredietbank in Antwerpen een bijeenkomst met het secretariaat van Open Monumentendag Vlaanderen en de lokale comités. Het is daar dat het idee werd geopperd om de drie werkgroepen samen te voegen.

Het lokaal comité Antwerpen was ontstaan. Het was samengesteld uit verschillende partners, onder meer uit de sector monumentenzorg en toerisme, zowel uit de openbare als de privésector. Gaandeweg breidde de werkgroep zich uit en afhankelijk van het thema werd soms beroep gedaan op gespecialiseerde personen of organisaties die dan tijdelijk deel uitmaakten van de stuurgroep.

Sinds 2000 wordt de coördinatie van Open Monumentendag opgenomen door de stedelijke dienst monumentenzorg. Zij blijft beroep doen op de expertise van de lokale stuurgroep voor de afbakening van het thema, de samenstelling van het programma en het opmaken van een lijst met uit te nodigen locaties. De dienst monumentenzorg verzorgt ook de administratie met betrekking tot de Open Monumentendag en werkt de lokale programmabrochure uit, met beschrijving van de locaties en cultuurhistorische duiding bij het thema.

Sinds 2001 wordt naast de Open Monumentendag ook een Erfgoeddag georganiseerd. Tijdens dit evenement, ondertussen stevast op de eerste zondag na de paasvakantie, tonen musea, archieven, erfgoedbibliotheken, heemkundige kringen en andere erfgoedorganisaties roerend cultureel erfgoed aan het

publiek. De themaformule van de Open Monumentendag werd overgenomen en ook de organisatie gebeurt analoog via lokale partners. In Antwerpen werd de Erfgoeddag opgestart en tot 2010 georganiseerd door de Erfgoedcel Antwerpen in het kader van haar geïntegreerde erfgoedwerking. Ook bij de Erfgoeddag steunt de organisatie op de insteek van een lokale stuurgroep met daarin onder andere vertegenwoordigers van uit het erfgoedveld, toerisme, enzovoort. Om de twee erfgoedevenementen op elkaar af te stemmen, smelten de stuurgroepen van beide evenementen in 2006 samen. Vanaf 2010 neemt Prospekta, centrum voor kunstcommunicatie, de organisatie van Erfgoeddag over.

Erfgoeddag en Open Monumentendag worden geregeld met elkaar verward: het gaat immers om twee erfgoedevenementen. Maar waar Erfgoeddag focust op het roerend en immaterieel erfgoed, brengt Open Monumentendag bouwkundig, landschappelijk en archeologisch patrimonium en het immaterieel erfgoed dat deel uitmaakt van deze monumenten, het varend, rijdend-rollend en vliegend erfgoed onder de aandacht. Om de verwantschap, maar ook het onderscheid tussen beide evenementen duidelijk te communiceren, doet de lokale stuurgroep Antwerpen in 2006 het voorstel aan de overkoepelende (landelijke) organisaties Open Monumentendag en Erfgoeddag om meer aansluiting te zoeken tussen beide evenementen die samen het volledige erfgoedveld bestrijken. Verschillende pistes worden naar voor geschoven: een afstemming op het vlak van timing, format, communicatie en lay-out.

Aan de voorbije Open Monumentendagen hebben bijna 350 verschillende locaties doorheen de stad en de districten deelgenomen. Daarnaast waren er heel wat randactiviteiten, tentoonstellingen, lezingen, concerten, wandelingen, fiets-, boot- en bustochten,... Niet alle deelnemers hebben deze vijftienvingste verjaardag gehaald. De provincieraadszaal en het Zeemanshuis zijn afgebroken of zullen binnenkort verdwijnen. Daar tegenover staat dat naar aanleiding van hun deelname aan de Open Monumentendag heel wat locaties gerestaureerd of zelfs beschermd werden. In 1995, drie jaar na hun eerste deelname aan de Open Monumentendag rond schoolarchitectuur, werden de Koninklijke Athenea van Antwerpen en Deurne, evenals de Hogere Zeevaartschool, beschermd als monument.

De twintigste editie van Open Monumentendag rond twintigste-eeuwse architectuur werd in Antwerpen volledig ingevuld met locaties opgetrokken tussen 1920 en 1975. Uit deze editie werden vier locaties beschermd als monument. De expohal in Deurne en de zwemschool in de Quebecstraat al in 2009. Het Diocesaan seminarie –Theologisch en Pastoraal Centrum aan de Groenenborgerlaan, een verborgen pareltje naar ontwerp van Paul Felix uit 1968-70, werd in 2011 als monument beschermd. De bibliotheek op de Te Couwelaerlei een jaar later. Het kerkschip Sint-Jozef werd in 2011, een jaar na zijn eerste deelname aan de Open Monumentendag, als varend erfgoed beschermd.

25ste Open Monumentendag: ‘Het Beste Van’

De vijfentwintigste editie van Open Monumentendag werkt niet met een centraal jaarthema, maar brengt ‘Het beste van’. Op het einde van Open Monumentendag 2012 vroegen we de bezoekers welke locaties zij graag opnieuw opengesteld wilden zien. Daarnaast heeft de lokale stuurgroep ervoor gekozen de architectuurgeschiedenis van de stad te presenteren in vijfentwintig locaties. De daarvoor geselecteerde deelnemers zijn elk op hun manier iconisch. Deze historische relevatie kan uit tal van aspecten blijken: de ligging en de samenhang met de omgeving, de oorspronkelijke functie, de gebruikte technieken, de sociale en culturele context waarin ze zijn ontstaan, enzovoort.

Het woord monument komt van het Latijnse werkwoord ‘monere’, wat ‘in herinnering brengen’ betekent. Het decreet van 3 maart 1976 tot bescherming van stads- en dorpsgezichten definieert een monument als: ‘een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, dat van algemeen belang is omwille van zijn artistieke, wetenschappelijke, historische, volkskundige, industrieel-archeologische of andere sociaal-culturele waarde, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen’.

Of ze nu al dan niet een officiële beschermingsstatus kregen: alle locaties in deze brochure voldoen aan bovenstaande voorwaarden. Daarnaast was de datum van ontstaan, of van een belangrijke

gebeurtenis in de geschiedenis van het monument, een selectiecriterium, evenals de voorkeurslijsten die de bezoekers aan het einde de Open Monumentendag 2012 aan ons doorstuurden van locaties die zij graag opnieuw opengesteld wilden zien. Voor het overige is de keuze van de deelnemers willekeurig in die zin dat we de Antwerpse architectuurgeschiedenis ook aan de hand van vijftientig andere locaties hadden kunnen tonen. Uit dezelfde periode en even belangrijk als de synagoge in de Oostenstraat is bijvoorbeeld de Beurs voor diamanthandel in de Pelikaanstraat. De Academie of de Bourlaschouwburg, de Molen van Lillo, het Instituut van de Dames van het Christelijk Onderwijs, het Instituut voor Tropische Geneeskunde of de Hogere Zeevaartschool, voor elke deelnemer is er een volwaardig alternatief.

De locaties in deze brochure zijn chronologisch gerangschikt. In een korte paragraaf vertellen we waarom deze locatie geselecteerd is als 'het beste van' vijftientig jaar Open Monumentendag, of en hoe vaak het pand heeft deelgenomen aan Open Monumentendag en of de locatie al dan niet beschermd is. Wij wensen u alvast veel plezier op uw tocht langs de Antwerpse geschiedenis en monumenten.

OPENGESTELDE LOCATIES

Steenplein, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Geen reservatie vereist.

Activiteiten:

Burchttentoonstelling: Antwerpen had op het einde van de negende eeuw een versterkte burcht van waaruit de middeleeuwse handelsstad groeide en zich ontwikkelde tot onze huidige stad. In 2008-2009 voerde de archeologische dienst van de stad Antwerpen opgravingen uit in deze burchtzone en stootte daarbij op materiële resten van het oudste Antwerpen. Vandaag worden enkele van deze vondsten alvast aan u getoond in een kleine tentoonstelling in het Steen.

Demonstratie atelierwerking archeologie: De stadsarcheologen zag u wellicht al eens aan het werk in de stad. Ze onderzoeken en vrijwaren het ondergrondse erfgoed dat bedreigd wordt door bouwprojecten of bodemingrepen. Maar misschien bent u ook wel benieuwd wat er daarna met al die vondsten gebeurt? De werking van het archeologisch atelier is minstens zo belangrijk als het veldwerk. Hier worden scherven gewassen en geplakt, grondstalen gezeefd en uitgepikt, gespecialiseerde onderzoeken gedaan en vooral het immense depot van de dienst beheerd. Vandaag verhuist het archeologisch atelier voor één dagje naar het Steen en krijgt u de gelegenheid een kijkje te nemen in de dagelijkse werking van een stadsarcheologische dienst.

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het Steen speelde een belangrijke rol in de grensverdediging tussen het middeleeuwse Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant. Het is één van de oudste stenen relictten in Vlaanderen. Naast versterking deed het ook dienst als stadspoort, gevangenis en woonhuis. Na de sloop van de oude stadskern in de negentiende eeuw bleef het Steen als enige restant van de eerste stadsontwikkeling bewaard. Deze locatie nam deel aan de Open Monumentendag in 1990, 1991, 1992, 1994, 1995, 2000, 2001, 2002, 2003, 2011.

De locatie is beschermd als monument sinds 1936. De burchtzone is een archeologisch monument sinds 2010.

De geschiedenis van het Steen hangt nauw samen met de ontwikkeling van de burcht, de eerste volledig omwalde stad. In 843, met de verdeling van het Karolingische Rijk, werd de Schelde de grens tussen het Graafschap Vlaanderen en het Hertogdom Brabant, lenen van respectievelijk de Franse koning en de Duitse keizer. In 1008 wordt de vesting Antwerpen voor het eerst vermeld in een keizerlijke oorkonde. Waarschijnlijk was de bouw ervan het gevolg van de beslissing van de Duitse keizer om Antwerpen uit te bouwen tot het meest noordelijk gelegen verdedigingspunt. Deze vesting had in noord-zuid richting een doorsnede van 200 meter en 140 meter in de andere richting. Eromheen liep een brede burchtgracht en een aarden wal waarvan de loop zich nog duidelijk in het huidige stratenpatroon aftekent.

Recent archeologisch onderzoek wees uit dat men in de elfde eeuw begon met de bouw van een burchtmuur in Doornikse steen, ter vervanging van de aarden omwalling. Waarschijnlijk werd ook de houten burcht kort daarna vervangen door 's-Heeren Steen, links naast de zuidelijke poortingang. Aan de hand van steenhouwerstechnieken op de Doornikse kalksteen in de toren links van de poort is de oudste fase van het Steen op het einde van de elfde of het begin van de twaalfde eeuw te situeren. Ook de zuidmuur van het Steen en de basis van de halfronde torens in Doornikse zandsteen zouden uit deze periode dateren.

In de dertiende eeuw verloor de burcht door opeenvolgende stadsuitbreidingen geleidelijk haar militaire betekenis. In 1303 wordt het Steen voor het eerst als gevangenis vermeld, een functie die het tot 1823 zou behouden. De gevangenen zaten er bijeen in min of meer ruime vertrekken. Aangezien vrijheidsberoving als straf niet bestond, was het eerder een plaats waar mensen vastzaten in afwachting van hun proces. Wie niet onmiddellijk bekende, werd er ook gefolterd. Op 30 november 1794 werden de foltertuijgen uit het Steen gehaald en samen met het schavot verbrand op de Grote Markt.

In 1520 liet Keizer Karel renovatiewerken uitvoeren door Domien de Waghemakere en Rombout Keldermans. Het Steen werd niet vergroot, maar waarschijnlijk heropgebouwd op de bestaande grondvesten en kelders. Van het oude gebouw bleef enkel nog de bestaande onderbouw in Doornikse steen over, die duidelijk te onderscheiden is van de zandstenen bovenbouw. In 1549 schenkt Karel V het Steen aan de stad.

Wanneer het Steen in 1823 haar functie als gevangenis verliest, wordt het omgevormd tot een tehuis voor gewonde soldaten. In 1827 werd het gebouw echter opgeëist door de Nederlandse regering. Zij verkocht het aan een handelaar die er een houtzagerij in oprichtte. De stad kon het gebouw terugkopen in 1842. Ze verhuurde de kelders als opslagplaats voor vis en de bovenbouw aan meerdere gezinnen. In 1862 besliste de gemeenteraad het gebouw te herbestemmen tot oudheidkundig museum.

De rechtekking van de Scheldekaaien voor de uitbouw van de moderne haven in de jaren 1880 zorgde voor een totale hertekening van het burchtlandschap. Alle straten en huizen in de onmiddellijke omgeving van het Steen werden afgebroken. De belangrijkste elementen worden gedocumenteerd. Dankzij één meerderheidsstem in de gemeenteraad bleef het Steen bestaan. Ook delen van de burchtmuur bleven bewaard. Restanten zijn te zien in de Vleeshuisstraat en Burchtgracht.

In 1889-1890 werd deze laatste getuige van de oude stadskern hersteld, verbouwd en uitgebreid met een nieuw neogotische gebouw, een loggia over het voormalige 'Steenstraatje' en een vierkante neorenaissancestijl toren. Het bestaande gedeelte werd geconsolideerd.

Na de Tweede Wereldoorlog werd het gebouw als Nationaal Scheepvaartmuseum in gebruik genomen. De negentiende-eeuwse aanbouw werd gedeeltelijk gesloopt en in 1958 vervangen door nieuwe, grote tentoonstellingszalen. De recente sluiting van het Scheepvaartmuseum hangt samen met de opening van het Museum aan de Stroom, waar de prachtige collectie nu wordt tentoongesteld.

Handschoenmarkt, 2000 Antwerpen

Open: van 13 tot 16 uur (gelieve de openingsuren te respecteren en de erediensten niet te storen)

Gidsbeurten: in de kerkruimte doorlopend. Geen reservatie vereist.

Activiteiten:***Monumentenwacht Infostand en zolderwandeling:***

Monumentenwacht stimuleert al 21 jaar het regelmatig onderhoud van historische gebouwen, klein erfgoed, interieurs, schepen en archeologisch sites om zo het behoud van waardevol erfgoed in Vlaanderen te bevorderen. Tijdens periodieke inspecties wordt de bewaringstoestand onderzocht en worden soms kleine herstellingen uitgevoerd die grotere schade moeten voorkomen. Het inspectierapport dat de eigenaar of beheerder ontvangt, bevat aanbevelingen voor onderhoud en herstel. Het advies van Monumentenwacht is onafhankelijk en objectief. Men is niet verplicht het te volgen, maar wil men het erfgoed in stand houden en de kosten niet laten oplopen, dan is dat uiteraard wel aangewezen. Tijdens de Open Monumentendag nemen de monumentenwachters u mee naar enkele verborgen plekjes in de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Antwerpen. Zij tonen er hun leefwereld van donkere zolders, eeuwen geschiedenis en honderden trappen. De zolderwandelingen gaan door vanaf 13 uur en duren ongeveer 45 minuten. Inschrijven is verplicht en kan enkel op de dag zelf aan de infostand van Monumentenwacht Antwerpen.

Bezoek kathedraaltoren: Tijdens de klim bezoekt u de gaanderij van de torenwachters en het 'hoogste bureau van 't stad'. Enkel onder begeleiding van een gids. Rondleidingen om 11, 12, 13, 14, 15 en 16 uur (max. 15 personen per rondleiding).

Samenkomen links van de hoofdingang, aan de werf Blauwmozelstraat. Reservatie verplicht via 03 22 11 333 voor 4 september. Hou bij inschrijving rekening met volgende voorzorgsmaatregelen: duur bezoek 1,5 uur, werfhelm verplicht (wordt bij aanvang uitgedeeld), kinderen onder de 12 jaar zijn niet toegelaten, kinderen tussen 12 en 18 worden begeleid door een volwassene, rugzakken en/of regenschermen zijn niet toegelaten, deelnemers mogen geen hoogtevrees hebben en dienen over een goede fysieke conditie te beschikken. De rondleidingen vinden plaats onder voorbehoud van de weersomstandigheden.

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Kathedraal toegankelijk voor rolstoelgebruikers
(toren en zolder niet toegankelijk)

De kathedraal wordt tot de hoogtepunten van de Brabantse gotiek gerekend en is de grootste gotische kerk in de Nederlanden. Belangrijke bouwmeesters van hun tijd hebben eraan gewerkt, onder andere Rombout II Keldermans en Herman en Domien de Waghemakere. Ook heel wat kunstenaars, waaronder Pieter Paul Rubens hebben werken voor deze locatie gemaakt. Sinds de sloop van de Sint-Lambertuskathedraal in Luik in 1794 is de kathedraaltoren met zijn 123 meter de hoogste kerktoren van de Nederlanden. Het gebouw bepaalt dus mee de skyline van Antwerpen. In 1990, 1992, 1993, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2002, 2005, 2006 en 2012 nam deze locatie deel aan de Open Monumentendag. Deze locatie is beschermd als monument sinds 1938.

De stichtingsakte van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw dateert van 1124. Het was gevestigd in een Karolingische devotiekapel. In 1132 werd die afgebroken en vervangen door een Romaanse parochiekerk. Restanten van de funderingen van dit gebouw werden bij opgravingswerken teruggevonden in het schip van de kathedraal. Op haar beurt werd deze kerk vervangen door de huidige constructie.

De bouwwerken begonnen, onder leiding van Jacob Van Tienen, omstreeks 1352 met de aanzet van het koor en de kooromgang, vermoedelijk juist ten oosten van en omheen het koor van de Romaanse kerk. Van 1419 tot 1434 was Peter Appelmans verantwoordelijke bouwmeester van de kathedraal. Onder zijn leiding werden in 1420 en 1430 de fundamenteën gelegd voor de torens in het westen. Op dat ogenblik ligt de lengte van de kerk vast, 119 meter.

Door de vele gilden en ambachten die elk hun eigen altaar of kapel in de kathedraal wilden inrichten, bleek het bouwwerk al snel te klein. Uitbreiden kon enkel nog in de breedte en in 1454 besliste men twee extra zijbeuken toe te voegen waardoor de kerk in totaal zeven beuken zou tellen. De werken waren ondertussen in handen van Jan Tac, die in 1449 werd opgevolgd door Evert Spoorwater, die bouwmeester bleef tot zijn dood in 1473. In 1469 was de zuidelijke zijbeuk voltooid en werd ze gewijd tot parochiekerk. Hier gebeurden de gewone misvieringen. Ruim tien jaar later, in 1480, was ook de noordelijke zijbeuk voltooid. De breedte van de kerk bedraagt door de extra beuken ruim 53 meter.

Herman de Waghemakere had ondertussen de leiding over de werken gekregen. In 1503 volgt zijn zoon Domien hem op. Onder hun leiding wordt de bouw van de noordertoren hervat en in 1521 voltooid. Ondertussen was ook beslist de kerk nog groter te maken. De plannen voor dit 'Nieuwwerck' waren van de hand van Domien de Waghemakere en Rombout Keldermans en bestonden erin alles ten zuiden van de hoofdbeuk – de toren inclusief – af te breken. Het schip zelf zou worden omgevormd tot zijbeuk van de nieuwe kerk. Ten zuiden ervan zou men een veel ruimere middenbeuk bouwen en een kopie van de huidige middenbeuk zou de tweede zijbeuk vormen. Dit moest de grootste kerk van Europa worden, driemaal groter dan de huidige kathedraal en met vijf torens. Karel V legde in 1521 de eerste steen. In 1533 brandt de kerk grotendeels uit. Alle middelen gaan dan naar het herstel, waardoor de plannen voor de vergroting worden uitgesteld en uiteindelijk definitief opgeborgen. De kerk blijft zoals ze is, met haar onafgewerkte zuidertoren.

In 1559 werd de kerk verheven tot hoofdkerk van het bisdom Antwerpen. Niet veel later, in 1566, werd ze voor de eerste keer vernield door beeldenstormers. In 1581 een tweede keer. Van het oorspronkelijke interieur is zo goed als niets bewaard. Slechts enkele oude fresco's getuigen van de laat-gotische inrichting. In 1585 komt de stad terug in handen van de Spanjaarden en wordt de rooms-katholieke heerschappij hersteld. In de geest van de contrareformatie krijgt de kathedraal opnieuw een rijke versiering, ditmaal volgens de barokmode. Kunstschilder Pieter Paul Rubens schildert als één van de eersten voor één van de gilden een groot altaarstuk.

Onder het Franse bewind komen er opnieuw problemen. Revolutionairen halen de kathedraal compleet leeg en kostbare kunstschaten worden meegenomen naar Parijs. Men wil de kathedraal zelfs slopen, maar stadsbouwmeester Jan Blom kan die plannen op de lange baan schuiven. Dankzij het concordaat van Napoleon en Paus Pius VII, in 1801, wordt de kathedraal weer als kerk ingericht en gebruikt. In de loop van de negentiende eeuw kreeg de kathedraal een nieuwe aankleding: enerzijds met meubilair uit afgeschafte kerken en kloosters, anderzijds met nieuwe meubels in neoklassieke en neogotische stijl. In 1816

keerden ook belangrijke kunstwerken, waaronder drie werken van Rubens, terug naar hun oorspronkelijke plaats.

De kathedraal bezat twee beiaarden. De stads- of kermisbeiaard werd gegoten door de gebroeders Hemony in Zutphen in 1655/58. De tweede was de kapittel- of kerkbeiaard die gegoten werd in 1654/55. Na de Tweede Wereldoorlog verhuisde het tweede klokkenspel naar de Sint-Catharinakerk in Hoogstraten. De kathedraaltoren heeft een stedelijke beiaard omdat ze ook dienst deed als belfort. De kathedraaltoren is opgenomen in de lijst van werelderfgoed van UNESCO als onderdeel van een groep van belforten in België en Frankrijk.

03 DE CLUYSE

Oude Koornmarkt 26, 2000 Antwerpen

Open: van 11 tot 17 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Gedurende 150 jaar vervulde dit pand een belangrijke economische functie als vestiging van de Duitse Hanze. Stilistisch is dit het enige voorbeeld van een traditioneel huis met klavervormige trasering. Uit afbeeldingen is nochtans geweten dat in Antwerpen veel gelijkaardige gevels bestonden. Dit gevelement was afkomstig uit de houtwoningbouw en is hier in steen uitgewerkt. De kelders van het gebouw zijn een zeldzaam, vermoedelijk dertiende-eeuws restant van een Antwerpse domus. Dit pand nam in 2006 deel aan Open Monumentendag. De locatie is beschermd als monument sinds 1975.

‘De Cluyse’ wordt al vermeld in het ‘Eerste geberderd daechseelboek’. Het pand bestond dus al op het einde van de veertiende eeuw. In 1468 werd het pand aangekocht door de stad en aan de Duitse Hanze geschonken om de goede

betrekkingen met de Hanze te ondersteunen. Bovenop het pand ontving de Hanze nog 300 Rijns gulden ofwel 15 pond groten Vlaams om het pand in te richten. De kooplui kregen ook vrijstelling van renten en belastingen.

De Hanze was tijdens de middeleeuwen een samenwerkingsverband tussen handelaars in verschillende steden. Door samen te werken probeerden zij de kosten te drukken, veiliger te reizen en hun handel te beschermen en uit te breiden. Vanaf de twaalfde eeuw ontstonden rond de Noord- en Oostzee de eerste samenwerkingsverbanden van Duitse kooplieden. De Duitse Hanze was dan ook de belangrijkste en bekendste. Vanaf 1356 werd de Hanze omgevormd van een koopliedenassociatie naar een stedenverbond. Op haar hoogtepunt - omstreeks het midden van de vijftiende eeuw - bestond ze uit ongeveer 200 steden, van Londen tot Novgorod. Tegen het einde van de zestiende eeuw ging de Hanze stilaan ten onder aan interne spanningen, sociale en politieke wijzigingen ten gevolge van de Reformatie en concurrentie van handelaren uit Holland, Zeeland en Engeland. De genadeslag was het uitbreken van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). In Vlaanderen was Brugge lange tijd de belangrijkste handelspartner van de Hanzesteden, maar met de verzanding van het Zwin en van de Damse vaart werd het Brugse hanzekantoor naar Antwerpen verplaatst.

De Cluyse zou nooit als echte kantoorplaats gebruikt zijn. Het was een verkoopplaats waar tijdens de markten goederen konden worden uitgesteld en verkoopcontracten vastgelegd. Er is weinig bekend over de periode dat 'De Cluyse' in handen van de Hanze was. Wel weten we dat toen in 1534 de Pelgrimstraat werd getrokken de Duitse kooplui aan de achteruitgang van hun pand een pakhuis bouwden. Tussen 1577 en 1586 werden zowel 'De Cluyse' als het pakhuis geheel of gedeeltelijk verhuurd. Dit wijst erop dat de hanzekooplui hun pand steeds minder gingen gebruiken. In 1568 was immers een nieuw Hanzehuis opgericht in de toenmalige Nieuwstad, tussen de Middenvliet en de Timmervliet, op de plaats van het huidige Museum aan de Stroom. Bovendien verlieten met de val van Antwerpen steeds meer Duitse kooplui de stad. Toch duurde het nog tot de jaren 1620 vooraleer de Hanzesteden 'De Cluyse' van de hand deden en het pand in privébezit terecht kwam.

Huis 'De Cluyse' dateert in zijn huidige vorm uit de vijftiende eeuw, met verbouwingen in de zestiende eeuw. De kelder is ongetwijfeld ouder dan de bovenbouw en dateert waarschijnlijk uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Het is een ruime driebeukige halle, ingedeeld door massieve cilindervormige pijlers. De laatgotische versiering op de gevel bootst vermoedelijk een decoratie na uit de vroege houtbouw. De spitsboogvormige en drielobbig ingebogen windveren aan de geveltop zijn immers een kenmerkend constructieonderdeel van de inheemse stedelijke houten woonhuisbouw. Dit gevelement is in de stenen woonhuisbouw blijven voortleven als decoratief element. Te oordelen naar oude afbeeldingen waren er in het vijftiende-eeuwse Antwerpen veel woningen met spitsboog- en klaverbladvormige tracering. Enkel deze van het huis 'de Cluyse' is bewaard gebleven.

04 ELZENVELD

Lange Gasthuisstraat 45, 2000 Antwerpen

Open: van 12 tot 18 uur

Activiteit: tijdens deze rondleiding die vertrekt vanuit het Maagdenhuis ontdekt u de boeiende geschiedenis van deze historische site en volgen we de sporen van een ontroerend verleden. Start om 11, 14.30 en 15.30 uur. Reserveren vóór 3 september via 03 338 26 20 of maagdenhuismuseum@ocmw.antwerpen.be

Tram/bus: 1-3-4-5-7-9-12-13-15-22-24-290-500

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het voormalig Sint-Elisabethgasthuis is het oudste ziekenhuis van Antwerpen. De typische structuur van een middeleeuws ziekenhuis met ziekenzaal volgens hallenstructuur en kapel is nog aanwezig. Het speelde niet enkel een belangrijke rol in de zieken- en bejaardenzorg, maar ook in het medisch onderwijs. De aanwezigheid van het ziekenhuis en de aanpalende kruidtuin hebben ook hun stempel gedrukt op de stedenbouwkundige ontwikkeling van het

bouwblok tussen de Leopoldstraat en de Lange Gasthuisstraat. Het ziekenhuis nam al dikwijls deel aan Open Monumentendag - als locatie, maar ook als informatiecentrum: in 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003, 2008. Het pand is beschermd als monument sinds 1938.

Het Sint-Elisabethgasthuis is het oudste ziekenhuis van Antwerpen en werd mogelijk opgericht in de dertiende eeuw. De stichtingsdatum is niet precies gekend, noch de exacte locatie. Over het algemeen wordt aangenomen dat het ziekenhuis in de buurt lag van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. De kloosterorde die voor de zieken zorgde, is in dezelfde periode ontstaan. Aanvankelijk ging het om een lekengemeenschap van broeders en zusters die in 1258 de regel van Sint-Augustinus aannam. In de daarop volgende eeuw verdwenen de broeders.

Het gasthuis bezat buiten de stadswallen de hofstede Ter Elst, later Elzenveld genoemd. Omwille van plaatsgebrek en besmettingsgevaar werd het hospitaal in 1238 overgebracht naar deze locatie. Met de volgende stadsuitbreiding (1295-1314) kwam het ziekenhuis echter terug binnen de omwalling te liggen. Aanvankelijk bleef het hospitaal toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, maar vanaf 1337 werd de benaming Sint-Elisabethgasthuis gebruikt, naar de in 1207 geboren Hongaarse koningsdochter die zich na de dood van haar man wijdde aan de verzorging van armen en zieken.

Van de oorspronkelijke gasthuishoeve - in de oudste rekeningen is er onder andere sprake van een brouwerij, neerhof en bakhuis - is niets bewaard. Het oudst bewaarde gedeelte is het schip van de kapel, te dateren omstreeks 1400, en in 1442-1460 uitgebreid met een groot koorgedeelte. Nadien volgde de bouw van de oudste nog bewaarde gasthuiszaal, die vermoedelijk tussen 1460 en 1484 werd opgetrokken. Het is een typisch voorbeeld van een middeleeuwse hallenconstructie. In 1502 bouwde men op een verhoogde tribune een zaalkapel zodat de zieken vanuit hun bed de eredienst konden volgen. In 1508-1510 werden materialen aangekocht voor de bouw van een 'nieuwen Sieckhuys', dat waarschijnlijk haaks op de gotische zaal stond.

De zestiende eeuw werd gekenmerkt door een periode van drukke bouwactiviteit. Zo lieten de zusters een aantal opbrengsthuizen oprichten rondom het complex. In de negentiende eeuw werden ze vervangen door de huidige woningen. Ook het klooster dateert deels uit de zestiende eeuw. Later werd het meermaals verbouwd en vergroot. De gebouwen werden opgericht rond een gesloten kloostertuin. Op het gelijkvloers bevonden zich de ontvangstaal, refter en keuken. Op de verdieping waren de cellen van de zusters gelegen. De pastoorswoning dateert in zijn huidige vorm uit de zeventiende eeuw.

In 1796 werden de religieuze instellingen opgeheven en het patrimonium verbeurd verklaard. Het ziekenhuis werd onder het bestuur van de Burgerlijke Godshuizen geplaatst, de voorloper van het huidige Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn (OCMW). De gasthuiszusters bleven, met een korte onderbreking tussen 1803 en 1824, verbonden aan het ziekenhuis tot in 1989.

In de tweede helft van de negentiende eeuw werd het ziekenhuis opnieuw verbouwd en uitgebreid. Zo dateert de neoclassicistische hoofdingang van 1836. In 1842 werden verschillende nieuwe zalen gebouwd aan de kant van de Leopoldstraat. De apotheek en aanpalende panden dateren van 1847. In 1856 kwam er een zalencomplex bij achter de huizenrij van de Sint-Jorispoort. In de twintigste eeuw lag de bouwactiviteit stil en van dan af dreigde de afbraak, tot het OCMW in 1978 een vergunning kreeg om een nieuw ziekenhuis te bouwen op de bestaande campus op de plaats van een aantal negentiende-eeuwse toevoegingen. De vrijgekomen ruimtes worden momenteel gebruikt als congrescentrum. Jaarlijks vindt er een groot aantal evenementen plaats van socio-culturele aard, zoals voordrachten, tentoonstellingen, concerten en vormingssessies. Er is ook een stemmige hotelaccommodatie voor groepen.

05 HUIS DEN RHYN, DE OUDE BEURS

Hofstraat 15, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend vanaf 10u30. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Geen reservatie vereist.

Activiteit: de hele dag kunt u op de binnenkoer van de Oude Beurs genieten van muzikale optredens. Laat u verrassen!

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

België heeft een waardevol patrimonium aan beursgebouwen. Niet enkel vond de term 'beurs' naar alle waarschijnlijkheid zijn oorsprong in het Brugge van de veertiende eeuw, het was in het zestiende-eeuwse Antwerpen dat het eerste beursgebouw ter wereld werd opgetrokken. De Oude Beurs in de Hofstraat wordt beschouwd als voorloper van dit beursgebouw en is daardoor van historisch belang. Dit pand nam in 1993, 1997, 1999, 2000 en 2006 deel aan Open Monumentendag. De locatie werd beschermd als monument in 1936.

In Antwerpen konden Antwerpse kooplieden gebruikmaken van drie locaties om te vergaderen. Ze kregen allemaal de naam beurs.

De allereerste 'Borze' bestond eenvoudig uit een huis met ruime binnenplaats, gelegen in het bouwblok tussen de Oude Beurs, de Braderijstraat en de Grote Markt. De kooplieden kwamen op de binnenplaats bijeen voor hun beursaffaires tot ongeveer 1485. In 1515 verving Domien de Waghmakere de houten constructie van de 'oude Borse' uit de vijftiende eeuw om het pand 'den grooten Rhijn' op te trekken. Opnieuw ging het om een open binnenplaats met aan twee zijden een gaanderij met laatgotische, natuurstenen arcaden. Amper 15 jaar later was deze beurs te klein geworden, en vroegen de kooplieden aan de Magistraat een groter gebouw. In 1533 werd de 'oude borze' gesloten en vermoedelijk gedeeltelijk afgebroken. In 1616 werden verscheiden traveeën van 'Den Rhijn' herbouwd. De gevels rond de binnenplaats zijn opgetrokken in traditionele bak- en zandsteenstijl. Elke gevel is gemarkeerd door

een getrappt dakvenster met rondboogvormig luik. De binnenkoer is aan drie zijden voorzien van een arcade in laatgotische stijl, met drielobbige bogen en blind maaswerk in de zwikken. De slanke zuilen die de arcade ondersteunen zijn voorzien van een gesculpteerd loofwerkkapiteel en een octogonaal basement. De toren van het huis 'den Rhyn' dateert ongetwijfeld nog uit de eerste helft van de zestiende eeuw. Het is een zeldzaam voorbeeld van een Antwerpse huistoren uit die tijd. De overkragende uitkijk vertoont reeds renaissancekenmerken. De opbouw van het torenlichaam werd zeer traditioneel aangezet in een typische mengvorm van witte kalkzandsteen en baksteen. In de spits echter markeren vroegrenaissancezuilen op hoge sokkels de ribben van de octogoon. Boven de kapitelen van de zuilen komen steunen voor in maskervorm. Het geheel getuigt van de geleidelijke overgang van de traditionele gotische vormtaal naar de renaissance.

In 1485 werd in de Hofstraat een tweede 'gemeyne borze' ingericht. De beurs vertoonde de kenmerken van een markthal met uitstal- en opslagmogelijkheden. Het was waarschijnlijk niet veel meer dan een kleine open ruimte in het toenmalige zakencentrum van de stad met aan één of twee zijden een gaanderij.

In 1531 werd de derde beurs opgericht. Vanaf de renaissance waren beurzen steeds vaker rechthoekige gebouwen met een binnenhof. Het Italiaanse palazzo stond hiervoor model. De nieuwe beurs, opnieuw onder leiding van Domien de Wagehemaker gerealiseerd, werd volgens dit type ontworpen. Ze werd opgericht aan de Lange Nieuwstraat, op de plaats van de huidige handelsbeurs, in een sierlijke Brabants gotische stijl. Zowel op inhoudelijk vlak, als wat betreft functies, naamgeving en uitbatingswijze, stond de Antwerpse beurs model voor de beursgebouwen van Amsterdam, Londen en Rijsel.

06 KEIZERSBASTION

ondergrondse parkeergarage Nationale Bank (niveau -3)

Frankrijklei 166a, 2000 Antwerpen

voetgangers via toegangsgebouw Maria-Henriëttalei

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Activiteiten:

De geschiedenis van de leien: Ontdek de verborgen geschiedenis van de leien en de bouw van de 16de-eeuwse Spaanse omwalling. Wat steekt nu nog onder de grond? Wat gaat er met de archeologische resten gebeuren? De stadsarcheologen zullen het u tonen en vertellen.

Zoektocht voor kinderen tot 12 jaar: Wil je graag meer te weten komen over al de versterkingen van Antwerpen? Doe mee aan de zoektocht en win een prijs. Kom kijken naar de archeologische vondsten en laat je fotograferen voor de oude stadsmuren.

Tram/bus: 1-4-7-12-13-24-290-500

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Dit bastion is onderdeel van de Spaanse omwalling, de indrukwekkende renaissance omwalling die tijdens het Spaans bewind tot stand kwam en een uithangbord was van Antwerpens Gouden Eeuw. Gedurende drie eeuwen beschermde zij de stad en determineerde door haar ligging de stedenbouwkundige ontwikkeling van Antwerpen. Het nabijgelegen stadspark is onlosmakelijk met deze omwalling verbonden. Het is ontworpen door de belangrijke Duitse landschapsarchitect Keilig en is een hoogtepunt in de geschiedenis van het negentiende-eeuws openbaar groen in België. In 2011 deed het bastion voor de eerste keer mee aan Open Monumentendag. Het stadspark is beschermd als monument sinds 2010.

Tijdens de politiek en religieus turbulente jaren in het midden van de zestiende eeuw werd in opdracht van Keizer Karel een nieuwe stadsomwalling gebouwd in Antwerpen. De beste ingenieurs uit die tijd waren Italianen. Zij ontwikkelden het gebastioneerd stelsel: vijfhoekige uitsprongen in de stadsmuur, van waaruit de vijand reeds vóór de stadsmuren kon bekampt worden. Deze

nieuwe vorm van verdediging was immers nodig tegen het groeiend gebruik van buskruit en steeds verder reikend geschut. De Italiaan Donato di Boni tekende in 1540 het ontwerp van een verdedigingswerk met negen bastions, vijf renaissancepoorten, acht stadsmuren, een natte gracht, toegangsbruggen en een buitengrachtmuur. Aan de stadsomwalling werd gedurende tien jaar gezwoegd, met duizenden arbeiders, waaronder ook vrouwen en kinderen.

Later werd deze omwalling voorzien van bijkomende versterkingen, zoals het lunet van Herentals, gebouwd in 1818-1819. Deze brilschans had de vorm van een gelijkzijdige driehoek, waarvan de keel tegen de Spaanse omwalling aanleunde. In 1867 werd ze omgevormd tot stadspark, naar ontwerp van Friedrich Eduard Keilig.

Toen de stad op het einde van de negentiende eeuw besliste om de Spaanse versterking af te breken, verdween een indrukwekkend icoon uit het stadsbeeld en het collectieve geheugen. De monumentale resten zijn daarom van groot belang, niet alleen voor de kennis van de stadsgeschiedenis, maar ook als retrospectieve.

Tijdens de heraanleg van de leien legden de stedelijke archeologen een gaaf bewaard stuk van het Keizersbastion van de stadsomwalling bloot. De grachtmuur was bekleed met grote blokken kalkzandsteen, de binnenzijde was versterkt door steunberen. Als kenmerk van de Noord-Italiaanse Renaissance was de bastionpunt uitgewerkt met een bol op een piramide, een voor België uitzonderlijk voorbeeld van midden zestiende-eeuws vakmanschap. De stadsmuren bereikten vroeger een hoogte van ruim tien meter!

Dit uniek stukje stadsgeschiedenis doorkruiste de geplande parkeergarage en kon bijgevolg niet in situ bewaard blijven. Vanwege de grote cultuurhistorische waarde en het uitzonderlijk karakter van de Spaanse omwalling ging het Vlaamse Gewest akkoord met een verplaatsing van het artefact om het alsnog te bewaren. Een dertig meter lang stuk van het relict, waaronder de zuidelijke voorzijde, werd met diamantkoord opgedeeld in blokken van drie ton, geconsolideerd en tijdelijk gestockeerd.

In 2006 werd het bastion heropgebouwd, zes meter onder de oorspronkelijke plaats.

De ruimte rond het Keizersbastion werd in 2012 binnen het Europese project 'Forten en Linies in Grensbreed Perspectief' uitgebouwd tot onthaalpoort voor de 16de-eeuwse Spaanse omwalling en de Staats-Spaanse linies. De bezoeker krijgt een sfeerbeeld van Antwerpen en haar stadsvesten. Naast de presentatie van de monumentale resten, is er ook een minitentoonstelling over de Spaanse omwalling gestoffeerd met opgravingsvondsten, zelfs van de ijstijd! Kinderen en jongeren kunnen meedoen aan een zoektocht en een leuke prijs winnen.

De Spaanse omwalling is een betekenisvolle structuur in de stad geworden en kan als deel van de vestingroute een groot publiek aanspreken. Bij toekomstige infrastructuurwerken wordt onderzocht hoe relictten van deze omwalling geïntegreerd kunnen worden in het ontwerp. In het nieuwe ontwerp voor het Operaplein wordt een mooie plaats voorzien voor de 16de-eeuwse Kipdorppbrug en de stadsmuren. Maar nu kan alvast een belangrijke schakel op de route bezocht worden: de archeologische site van het Keizersbastion.

07 STADHUIS

Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het stadhuis nam in 1990, 1995, 1993, 1995, 1996, 1998, 1999, 2000, 2002, 2005 en 2006 deel aan de Open Monumentendag. Het monumentale pand beheerst de Grote Markt en vervult al 450 jaar dezelfde functie. In dit gebouw wordt voor de eerst maal in de Nederlanden een synthese gemaakt tussen de gotische bouwtraditie en de gevelordonnantie van de Italiaanse renaissance. Het is het resultaat van een unieke samenwerking tussen verschillende

progressieve kunstenaars en bouwmeesters. Het pand is beschermd als monument sinds 1936.

In 1221 verkreeg Antwerpen stadsrechten en ontstond de nood aan een eigen zetel voor het stadsbestuur. Waar dit lokaal zich bevond is onduidelijk, maar vermoedelijk ergens aan de Grote Markt. In 1406 werd een gotisch schepenhuis opgericht aan de Suikerrui, ten zuiden van het huidige stadhuis. In de zestiende eeuw werd het te oud en te klein bevonden. Er is voor het eerst sprake van een nieuw stadhuis omstreeks 1541. De plannen hiervoor werden getekend door Domien de Waghmakere. Het gebouw zou komen op de plaats van de lakenhal, het zuiden van de Grote Markt. Na de inval van Maarten van Rossum in 1542 werden de werken aan het complex stilgelegd. De nieuwe omwalling kreeg prioriteit en slokte alle geld en materialen op. Tegen de tijd dat er terug over een nieuw stadhuis werd nagedacht waren de omstandigheden volledig gewijzigd. Bouwmeester Domien de Waghmakere was overleden, de gotische vormgeving gedemodeerd en het oorspronkelijk perceel was terug bebouwd.

Nieuwe locatie voor het stadhuis werd de westzijde van de Grote Markt naast het oude schepenhuis, dat zou worden afgebroken als het nieuwe stadhuis was voltooid. In 1560 werd een ontwerpwedstrijd georganiseerd. Alles lijkt er echter op dat er niet één laureaat werd geselecteerd, maar dat het uitgevoerde plan een combinatie is van verschillende elementen uit de ontwerpen van meerdere kunstenaars en architecten. In de bouwrekeningen komen onder meer volgende progressieve kunstenaars voor: Cornelis Floris, Willem Paludanus, Nicolo Scarini, Loys Du Foys, Jacques Du Broecq en Jan Mynsheere. Wat exact het persoonlijk aandeel van elk van hen was, is moeilijk te achterhalen. Wel lijkt het zo dat Cornelis Floris niet alleen de bouwleiding had, maar ook verantwoordelijk was voor een groot deel van de uitvoeringstekeningen.

De eerste steen werd gelegd in 1561. Amper vier jaar later, op 27 februari 1565, werd het nieuwe stadhuis ingehuldigd. De werken werden bekostigd door het uitschrijven van rentebrieven. De schuldaflossing gebeurde met gelden uit de verkoop van staatseigendommen en de opbrengsten van de kelders, winkels en

magazijnen op het gelijkvloers van het nieuwe raadshuis, die vanaf 1562 werden verhuurd.

Het nieuwe stadhuis is het eerste gebouw in de Nederlanden dat een synthese brengt tussen de gotische bouwtraditie en de gevelordonnantie van de Italiaanse renaissance. Het rechthoekig grondplan met vleugels rond een binnenkoer is traditioneel en te vergelijken met andere handelshallen. De gevelordonnantie daarentegen verwijst naar de Italiaanse renaissance: vernieuwende elementen zijn de vlakke, horizontaliserende gevelopbouw, doorbroken door de plastisch uitgewerkte, vertikaliserende middenrisaliet, het gebruik van klassieke orden en de picturale toepassing van gevelmaterialen. De ritmische travee van de middenrisaliet is rechtstreeks overgenomen uit het architectuurboek van Serlio, door Pieter Coecke vertaald. De open mezzanino die de overgang vormt naar het dak doet denken aan de Italiaanse palazzo's.

De middenrisaliet is gedecoreerd met half verheven beeldhouwwerk, vergulde wapens, allegorische beelden, obelisk, gevleugelde leeuwen en een keizerlijke adelaar. In 1587 veranderde de symboliek van het geheel toen Alexander Farnese onder druk van de jezuïeten een Mariabeeld liet aanbrengen in de plaats van de oorspronkelijke Brabofiguur. Deze stond symbool voor de aloude privileges van het hertogdom Brabant en het markgraafschap Antwerpen.

In 1799 verdween het oorspronkelijk interieur toen de inboedel van het stadhuis openbaar werd verkocht. In de loop van de negentiende eeuw werden onder leiding van achtereenvolgens François Verly, Pierre Bourla, Jozef Schadde, Pieter Dens, Alexis Van Mechelen en Jean Jacques Winders heel wat aanpassings- en verbouwingswerken uitgevoerd, waardoor ook de binnenindeling, daterend van de heropbouw in 1579, grondig wijzigde. De binnenplaats werd overdekt en omgevormd tot een trappenhuis. De historiserende decoratie met hoogtepunten uit het verleden van Antwerpen die in deze periode werd aangebracht, getuigt van de romantische negentiende-eeuwse visie op de geschiedenis.

08 BROUWERSHUIS

Adriaan Brouwerstraat 20 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 17 uur

Gidsbeurten: enkel te bezoeken onder leiding van een stadsgids mits reservatie door het afhalen van een ticket bij Antwerpen Toerisme & Congres, Grote Markt 13 2000 Antwerpen (vanaf 26 augustus 2013). Rondleidingen om 10, 11, 12, 14, 15 en 16 uur.

Duurtijd: 50 minuten. Opgelet: het aantal deelnemers per groep is beperkt.

Tram/bus: 7-17-30-34-291

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Gilbert Van Schoonbeke is de geestelijke vader van het Brouwershuis. Hij was een gewiekst grondspeculant en stedenbouwkundige die duidelijk zijn stempel gedrukt heeft op het zestiende-eeuwse Antwerpen. Zo had hij een ruim aandeel in het optrekken van de Spaanse vesting en urbaniseerde hij de omgeving van de Vrijdagmarkt, Graanmarkt, Stadswaag, Markgravelei en het huidige Eilandje. Het brouwershuis, eigenlijk een waterhuis, voerde zuiver water aan voor de brouwindustrie en textielnijverheid, een krachttoer waarvan de installatie nog bewaard is. De brouwindustrie was een belangrijke economische tak. De locatie bleef bijna vier eeuwen in werking. In 1990, 1991, 1992, 1994, 1996, 1997, 2005 en 2010 nam ze deel aan Open Monumentendag. Het pand is beschermd als monument sinds 1942.

Het brouwershuis dankt zijn naam aan de brouwersgilde die hier in 1581 haar vergaderzaal kreeg. De aankleding van de luxueuze raadszaal, met Mechels goudleer en monumentale marmeren schouwen met getorste Ionische zuilen dateert uit de zeventiende eeuw. De balksleutels van de moerbalken zijn voorzien van het brouwerseembleem. Het pand zelf is opgetrokken in traditionele stijl. Vermeldenswaard is het barokpoortje met brouwerseembleem en het jaartal 1665 dat hier geplaatst werd in 1922. Het was overgebracht van een oude, afgebroken Antwerpse brouwerij.

Omstreeks 1549 begon men in deze omgeving met de aanleg van een nieuw stadskwartier volgens de plannen van Gilbert Van

Schoonbeke. Hier zouden een woonwijk en vier binnenhavens gebouwd worden. Drie daarvan werden gerealiseerd: de Brouwersvliet, de Koren- of Graanvliet en de Timmervliet. Deze evenwijdige watergangen verdeelden de beschikbare oppervlakte in regelmatige percelen die haast allemaal met één zijde aan het water grensden. Omdat de verkoop van percelen niet vlotte, werden tien modern ingerichte brouwerijen opgericht in de Brouwerstraat (nu Adriaan Brouwerstraat), evenals een waterhuis dat hen van zuiver water moest voorzien. Dit alles om de ontwikkeling van het gebied te stimuleren.

Het waterhuis werd opgericht in 1553 en in werking gesteld tussen 1554 en 1556. Het water werd betrokken uit de stadsgracht die door de Schijn gevoed werd. De Schijn was de enige zoetwaterbron van betekenis in de omgeving van Antwerpen. Het Schijnwater werd aangevoerd door de Vaart van Dambrugge en door de Herentalse Vaart. Deze laatste was een zeven kilometer lang kanaal, gegraven tussen 1486 en 1491. Het water uit de stadsgracht liep naar een ondergronds waterreservoir voorzien van een spui: de brouwerskelder of capucienenkelder. Van hieruit stroomde het via de stadsriool - een gemetselde leiding onder de Ankerrui, Oude Leeuwenrui en Van Schoonbekeplein - naar het brouwershuis. De spui werd bediend door een spuimeester die in een huisje woonde gebouwd in de muur van de vest. De brouwerskelder bestaat nog steeds onder de Tunnelplaats.

Toen het water uit de stadsgracht te verontreinigd was om te gebruiken voor het brouwen, besliste men het water uit de Schijn rechtstreeks naar de brouwerskelder te brengen. Ter hoogte van de Blauwe Toren, daar waar de Herentalse Vaart in de stadsgracht uitkwam, maakte men omstreeks 1635 een aftakpunt. Van hieruit werd het water via de brouwersbuis, een twee kilometer lange pijp parallel met de vestinggracht, naar de houwer gevoerd. Dit was een openluchtreservoir, tussen twee keermuren in de stadsgracht aangelegd, die in verbinding stond met de brouwerskelder.

In het brouwershuis kwam het water terecht in een groot ondergronds reservoir. Om het van hieruit te verdelen moest het eerst op een hoger niveau gebracht worden. Dit gebeurde met een emmerpomp, een soort rad waaraan 40 emmers, van elk 29 liter ronddraaide. Het mechanisme werd aangedreven door paarden

in een rosmolen. Het water kwam terecht in een vergaarbak van waaruit het met verschillende loden pijpen naar de omliggende bouwerijen werd geleid. Het gebouw bevat nog de oorspronkelijk installatie met vergaarbakken, rosmolen, tandrad en ophaalmechanisme. Het geheel werd in 1856 wel gemoderniseerd door pompen te plaatsen en houten onderdelen te vervangen door metaal. Het brouwershuis bleef in gebruik tot 1930. In 1933 werd het gebouw als museum geopend. Waterreservoirs, rosmolen, enzovoort werden museaal ontsloten. De werking werd evenwel stilgelegd. Momenteel zijn er plannen om de waterreservoirs en rosmolen te restaureren en opnieuw in gebruik te nemen.

09 SINT-CAROLUS BORROMEUSKERK

Hendrik Conscienceplein 2000 Antwerpen

Open: van 12.30 tot 18 uur (gelieve de openingsuren te respecteren en de erediensten niet te storen)

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 3-4-5-9-10-11-12-15-22-30-34-180-181-182-183-291-295

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze kerk is het voorbeeld bij uitstek van barokke religieuze architectuur in de Zuidelijke Nederlanden. Ze is een typisch product van de contrareformatie waarin de katholieke kerk probeerde met pracht en praal het volk weer aan zich te binden en waarin de jezuïeten, de stichters van deze kerk, een leidende rol speelden. Peter Paul Rubens leverde belangrijke bijdragen voor de decoratie. Na een brand in 1718 werden herstellingswerken uitgevoerd onder leiding van Jan Pieter Van Burscheit. In 1993, 1996, 1999, 2000, 2002, 2003 en 2006 nam deze locatie deel aan de Open Monumentendag. Het gebouw kreeg in 1939 de status van beschermd monument.

De kerk is gebouwd, ingericht en gestoffeerd in een tijdspanne van slechts zes jaar. Van 1615 tot 1621 werd gewerkt aan deze Carolus Borromeuskerk. Oorspronkelijk was ze gewijd aan Ignatius Van Loyola, de patroonheilige van de jezuïeten. Deze orde was dan ook verantwoordelijk voor de bouw ervan. Een volledig complex werd hier gerealiseerd, te midden van het middeleeuwse

stratenpatroon, met een eigen residentie en sodaliteit rondom een openbaar plein. Meerdere huizen en het Spoysstraatje werden gesupprimeerd voor de bouw van dit barokcomplex.

De bouwplannen zijn opgesteld door leden van de jezuïetenorde: François d'Aguilon en later Pieter Huyssens. Na aanvankelijke plannen voor een centrale aanleg werd, onder invloed van het centrale gezag in Rome, uiteindelijk geopteerd voor een traditionelere basilikaal grondplan. Op de kosten van de materialen en decoratie werd niet bespaard. De monumentale gevel, een combinatie van witte natuursteen en blauwe hardsteen, is acht meter hoger dan de kerk zelf. Hij is geïnspireerd op de Gésukerk, moederkerk van de jezuïetenorde in Rome.

De barokke gevel, die even breed als hoog is, was bedoeld om de voorbijganger te imponeren. De afmetingen, de pracht en praal van het geheel, het evenwicht tussen de verticale en de horizontale beweging, de dynamische vormgeving en de weelderige decoratie waren erop gericht om het zelfbewustzijn van de Katholieke Kerk ten tijde van de Contrareformatie te weerspiegelen. De jezuïetenorde speelde dan ook een belangrijke rol in deze katholieke hervormingsbeweging. Via missiewerk en onderwijs droegen ze bij aan de groei en de verspreiding van het rooms-katholieke geloof.

De binnendecoratie was al even weelderig. De kerk werd dan ook 'de marmeren tempel' genoemd. De vele afbeeldingen die er destijds van gemaakt zijn, geven een indruk van het oorspronkelijke interieur. We zien marmers in alle kleuren: onder meer aan de apsiswand en het hoofdaltaar. De vloer heeft een speels zwart-wit patroon. De zijbeuken werden afgewerkt met een vlakke zoldering. Nu is die met stucwerk bezet, maar oorspronkelijk was de zoldering drager van 39 plafondschilderingen van P.P. Rubens. Boven de apsiswand bestaat nog het oorspronkelijk tongewelf met vergulde caissons. Zo was de hele overkapping van de middenbeuk voor de brand van 1718. In de geest van het Concilie van Trente vormt het interieur een organische eenheid met accent op het hoofdaltaar. Belangrijk stuk in deze kerk is het hoofdaltaar, dat als een grandioos toneeldecor is opgevat. Achter het altaar is een soort reservebak geconstrueerd, waarin vier diepe sleuven plaats bieden aan

evenveel schilderijen. De vier doeken werden beurtelings door middel van een vast katrolsysteem ten tonele gevoerd. Twee van de vier oorspronkelijke schilderijen, 'Sint-Ignatius' en 'Sint-Franciscus Xaverius', zijn van de hand van Rubens, maar bevinden zich nu in het Kunsthistorisches museum in Wenen. De twee overige schilderijen zijn nog beurtelings ter plekke te bewonderen: 'de kroning van Maria' van Cornelis Schut en 'De Kruisoprichting' van Gerard Zegers. 'Onze-Lieve-Vrouw van de Karmel', een werk van G. Wappers dat in 1840 uit het Karmelietenklooster op de Meir naar hier werd overgebracht, is nu het derde schilderij.

In 1718 werd de kerk getroffen door een hevige brand als gevolg van een blikseminslag. De plafondschilderingen van Pieter Paul Rubens, evenals de marmerdecoratie in het schip en de zijbeuken gingen verloren. De herstellingen gebeurden onder leiding van Jan Pieter van Bourscheit de Oude, volgens het oorspronkelijk plan, maar met eenvoudigere materialen: witte natuursteen en blauwe hardsteen. De oorspronkelijke caissons werden vervangen door gordelbogen en een stucplafond met een vrij sober, achttiende-eeuws decor. Een nieuwe houten lambrisering bedekt de wand van de zijbeuken. Het laat barokke meubilair, waaronder de lambrisering en de biechtstoelen, is eveneens van Van Bourscheit met de medewerking van Michiel van der Voort. Alleen de apsis van het hoofdaltaar en de Onze-Lieve-Vrouwekapel met in marmer uitgewerkte muren en een beeldhouwde barokke plafonddecoratie naar een ontwerp van Rubens getuigen nog van het oorspronkelijke interieur. Ze bleven gespaard van de brand. Bij de restauratie in 1980 heeft men gepoogd het oorspronkelijk interieur van voor 1718 terug te benaderen, vooral dan door het imiteren van de verdwenen marmer.

In 1773 werd de jezuïetenorde afgeschaft. De kerk werd enige tijd gebruikt voor godsdienstonderwijs. In 1803 werd ze in gebruik genomen als parochiekerk. Aan het gebouw werden in de negentiende en twintigste eeuw meermaals herstellingen uitgevoerd, onder meer naar een ontwerp van F. Berckmans (1849-1864) en J. Bilmeyer (1912-1916, 1917-1920). Een laatste restauratiecampagne (1969-1972, 1981-1987) onder leiding van J.L. Stynen verleende de kerk haar oude luister. Voor het interieur dat in 1889-1890 een grondige gedaanteverwisseling had ondergaan, werd geopteerd om de zichtbare materialen opnieuw af te werken.

Het achttiende-eeuwse concept werd daarbij gevolgd, zonder evenwel een reconstructie te beogen. Daarvoor ontbrak het te zeer aan historische gegevens. Op 30 augustus 2009 werd de kerk opnieuw getroffen door een brand.

10 MAAGDENHUISMUSEUM

Lange Gasthuisstraat 33, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 11, 14.30 en 15.30 uur. Reserveren vóór 3 september via 03 338 26 20 of maagdenhuismuseum@ocmw.antwerpen.be!

Activiteit: er wordt een verhaal verteld waarin de taken van het OCMW centraal staan. Arno een jongetje uit een éénoudergezin wil zich engageren voor mensen die pech hebben gehad. Een toevallige ontmoeting met Clara uit het Maagdenhuis helpt hem bij deze beslissing. De vertelling vindt plaats om 10 en 16 uur. Reservatie niet vereist

Tram/bus: 1-3-4-5-7-9-12-13-15-22-24-290-500

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het Maagdenhuis was in 1898, 1990, 1991, 1992, 1993, 1996, 2004, 2006 en 2009 opgenomen in het programma van de Open Monumentendag. Deze locatie speelde een belangrijke rol in de sociale geschiedenis van de stad. Het heeft zijn oorspronkelijke functie van meisjesweeshuis gedurende meer dan driehonderd jaar vervuld. Het pand werd beschermd als monument in 1938.

De zorg voor weeskinderen was sinds 1458 een gedeelde verantwoordelijkheid tussen de Tafel van de Heilige Geest, die instond voor de kleine kinderen, en de aalmoezeniers van de Kamer van de Huisarmen, die de oudere kinderen onder hun hoede namen. Om aan deze oudere kinderen opleiding en onderdak te verschaffen, sloten de aalmoezeniers contracten af met de ambachtsmeesters. In de eerste helft van de zestiende eeuw verloren de heiligegeestmeesters elke verantwoordelijkheid over de kinderen. Op dat ogenblik bouwden de aalmoezeniers een groot

vondelingenhuis nabij het Sint-Rochusgasthuis. Het gebouw werd in 1532 in gebruik genomen, maar was al snel te klein.

In 1558 schonk Johanna Van Schoonbeke een som geld om op de Paardenmarkt een 'werckhuys' voor jongens op de richten. In 1552 had ook Jan Van der Meeren middelen geschonken om een 'scole voor jonge en schamele maegdekens' op te richten: het Maagdenhuis. Meisjes vanaf acht jaar konden er terecht. Ze voerden er huishoudelijke taken uit en kregen onderricht. Ze leerden er lezen, schrijven en rekenen, maar vooral naaien en kantklossen. Beide instellingen werden net als het vondelingenhuis bestuurd door de aalmoezeniers. De drie gestichten samen konden ongeveer 350 kinderen opnemen. De aalmoezeniers hadden er op bepaalde ogenblikken echter meer dan duizend te onderhouden. De meeste kinderen onder de tien jaar werden daarom vaak uitbested.

Het Maagdenhuis werd opgericht vlakbij het reeds bestaande Vrouwkenshuis in de Lange Gasthuisstraat. Het gebouw bleek vlug te klein, want de eerste verbouwing vond plaats in 1564 en een tweede in 1634. Wat toen werd gerealiseerd komt grotendeels overeen met het huidige uitzicht. De verbouwingen waren mogelijk dankzij de schenkingen van de erfgenamen van Gilbert Van Schoonbeke. De voorbouw van het maagdenhuis bestaat uit twee vleugels daterend uit de eerste helft van de zeventiende eeuw, gescheiden door een poorttravee. Deze laatste dateert van omstreeks 1564 en bevat beeldhouwwerk dat verwijst naar de functie van het gebouw als meisjesweeshuis. De voorstelling links stelt de meisjes in hun school voor en rechts staat de opname van de kinderen aan de poort van het weeshuis. Het paneel wordt toegeschreven aan Cornelis Floris en werd op het einde van de negentiende eeuw vernieuwd door L. Dupuis. Via de poort komt men op de binnenkoer, omgeven met vleugels in traditionele bak- en zandsteenstijl uit de eerste helft van de zeventiende eeuw. Aan de linkerzijde bevindt zich een barokke zuilengalerij.

Na de Franse Revolutie werd het bestuur van de instellingen voor armenzorg opgenomen door het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen. Omdat de infrastructuur van de bestaande tehuizen verouderd was, werden op het einde van de negentiende eeuw twee nieuwe weeshuizen gebouwd: één voor meisjes in de Albert

Grisarstraat en één voor jongens in de Durlletstraat. Bedoeling was om hier zoveel mogelijk kinderen op te vangen, zodat de uitbestedingen op het platteland beperkt konden worden. Alle kinderen zouden dezelfde kansen krijgen. Ze konden een beroep leren en bleven in hun geboorteplaats.

In het leeggekomen Maagdenhuis werd de zetel van het Bestuur der Burgerlijke Godshuizen gevestigd. In 1884 werd de kapel herbestemd en aangepast als tentoonstellingszaal voor de kunstschaten van de Burgerlijke Godshuizen. Het pand behield deze functie tot in 1890. In 1925 nam de Commissie Openbare Onderstand het Maagdenhuis in bezit. Vijf jaar later werd het vernieuwde museum heropend. Het maagdenhuis is het kleinste museum van de stad, maar het beschikt over een veelzijdige collectie. Deze bestaat onder meer uit archiefstukken van de twaalfde tot en met de zestiende eeuw; meubels van het einde van de vijftiende tot en met de achttiende eeuw. Antwerps aardewerk; schilderijen uit de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw, met werk van Peter Paul Rubens, Jacob Jordaens, Antoon van Dyck, Pieter Aertsen, Marten de Vos, Maarten Pepijn en anderen; beeldhouwwerk uit de zestiende tot en met de achttiende eeuw, met werk van Huybrecht van den Eynde en Walter Pompe. Ook komt in het museum de geschiedenis van de Antwerpse armen-, vondelingen- en wezenzorg aan bod.

11 KASTEEL BISSCHOPPENHOF

Suzanne Spanhovenstraat 2, 2100 Deurne

Open: van 10 tot 16 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Geen reservatie vereist.

Activiteiten:

Kookeiland: iedere gast wordt ontvangen met een aperitiefje. Een chef van Kookeiland geeft doorlopend kookdemonstraties in de kookstudio waarnaast ook enkele proevertjes worden aangeboden. Iedere gast ontvangt een goody-bag bij bezoek aan Kookeiland.

Kasteel in beweging!: FitClass vergast de bezoekers op een sportieve mix van plezier en beweging. In het park of binnen de muren van

deze eeuwenoude vesting introduceert onze professionele FitClass-coach u in de wereld van het unieke FitClass concept.

Tram/bus: 19-33-413

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het Bisschoppenhof is het restant van een groot hof van plaisantie. Het ontstaan van deze hoven rondom Antwerpen was een belangrijk fenomeen in de zestiende en zeventiende eeuw. Het waren buitenplaatsen van rijke Antwerpenaren die de overbevolkte stad ontvluchtten. Veel van deze speelhoven werden met de oprukkende verstedelijking verkaveld. Heel wat parkgebieden in Antwerpen gaan terug op dergelijke buitenhoven. Het is de eerste keer dat het Bisschoppenhof deelneemt aan de Open Monumentendag. In 1969 werden de oude gedeelten van het kasteel beschermd als monument. De bescherming werd uitgebreid naar het volledige Bisschoppenhof in 1981.

De naam van het buitengoed gaat terug tot de twaalfde of dertiende eeuw, toen een groot deel van Deurne toebehoorde aan de prins-bisschop van Luik. Hij had in het gebied jurisdictie en cijsrecht. Het huidige Bisschoppenhof gaat waarschijnlijk terug op het centrum van de voormalige bisschoppelijke villa, die na de slag van Woeringen (1182) in handen kwam van de hertog van Brabant. Het goed was toen gekend als 'Ten Hove'. De eerste vermelding van het Bisschoppenhof als eigenlijke woonplaats dateert van de eerste helft van de veertiende eeuw. Het hof was toen eigendom van Gijsbrecht van Doerne, die ook eigenaar was van Hooftvunder, het latere Sterckshof.

In de eerste helft van de veertiende eeuw komt het goed in handen van de familie de Heelt. In 1568 kreeg Maria de Heelt na de dood van haar beide broers, het volledige bezit over het Bisschoppenhof. Het wordt op dat moment beschreven als een 'oudt steynen vervallen huys, met twee hoeven, stallen, weyden, bosschen'. Het geheel was 50 bunder of ongeveer 66 hectare groot. In 1579 verkoopt Maria het hof aan Cornelis Dijkstrate, schepen van Antwerpen en lakenkoopman, om het na diens dood in 1589, terug te kopen.

Tijdens het beleg van Antwerpen door A. Farnese kreeg het Bisschoppenhof erg te lijden. De Kauwensteinse dijk werd doorstoken, waardoor de polders van Deurne Noord grotendeels overstromden. Het Bisschoppenhof liep onder water en werd geplunderd door Spaanse soldaten. Een groot deel van de bijgebouwen werd gesloopt voor de bouw van verdedigingswerken.

In 1595 verkocht de toen 77-jarige Maria de Heelt haar bezittingen in Deurne aan Gillis du Mont. Hij kocht in 1606 ook het nabijgelegen 'Te Couwelaer'. Zijn zoon, Gillis junior, verkocht het Bisschoppenhof in 1631 aan jonker Balthasar van Cortbeemde. Het goed is op dat moment acht bunder groot en wordt omschreven als: 'een motte ofte berch omwatert mette steenen toren, bornputte, schuere, poorthuyse ende stallinghe'.

Naast het nu nog bestaande poortgebouw bouwde Van Cortbeemde een speelhof. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw ontstonden er in een straal van twintig kilometer rond Antwerpen tientallen van dergelijke speelhoven of hoven van plaisantie. Hun eigenaars waren doorgaans de adel, rijke burgerij, vreemde kooplieden en hogere geestelijkheid. Zij ontvluchtten de binnen de omwalling geprangde stad, die tijdens de Gouden Eeuw een gigantische bevolkingstoename kende. De hoven bevonden zich op maximum een dagreis van de stad, zodat men kon terugkeren voor zaken. Vaak bezaten ze een omwatering of vijvers, een duivenhuis, orangerie, remise, moestuin, boomgaard,... De meeste van deze hoven werden door de oprukkende verstedelijking verkaveld. Deurne bezat ooit meer dan veertig speelhoven.

In 1647 wordt het hof van Balthasar van Cortbeemde wegens achterstallige renten te koop gesteld. Het wordt omschreven als: 'een schoon huys van playsantie op nyeuw opgebouwt metten hoven en pleynen tsalen omwatert, met twee boomgaerden ende eenen omloop van buyten oock omwatert wesende ... altesamen groot wesende 16 bunder'. Dit lusthof vinden we terug in het huidige gebouw met witstenen parement. De aansluitende vleugel in bak- en zandsteenstijl dateert uit het eerste kwart van de negentiende eeuw. De haakse vleugel met torenuitbouw is een twintigste-eeuws toevoegsel.

In 1956 werd het Bisschoppenhof, op dat moment 16,5 hectare, door zijn toenmalige eigenaar baron Van der Straten verkocht aan de Gentse bouwmaatschappij Compagnie Immobilière. Het kasteel met tuin, slotgracht en een deel van het park, een gebied van 6,5 hectare, werd in 1958 aan de gemeente Deurne afgestaan. De overige gronden werden verkaveld en bebouwd.

12 INSTITUUT VOOR TROPISCHE GENEESKUNDE - CAMPUS ROCHUS

Sint-Rochusstraat 43, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 3-4-5-9-12-15-22-180-181-182-183

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het klooster deed in 2003 en 2009 mee aan de Open Monumentendag. De gevel van de kerk is een mooi voorbeeld van lokale barokarchitectuur. De omvorming van kloostergebouwen naar burelen, vergaderruimte en leslokalen is een mooi voorbeeld van herbestemming. Antwerpen kende in het verleden een rijke kloostertraditie. De religieuzen hadden naast hun geestelijke functie ook een rol in het onderwijs en de ziekenzorg. Vele van deze kloosterlingen werden tijdens de Franse overheersing verjaagd en hun gebouwen afgebroken. In 1955 werden de kerk en de kloostergevels, de binnenkoer met de loggia's en twee kartuizerkluizen beschermd. De bescherming werd uitgebreid naar het volledige complex in 2002.

Op deze locatie bouwden de kartuizermonniken in 1625 een kloostercomplex. Een kartuizermonnik leidde een leven van stilte en eenzaamheid. Deze levenswijze had zijn invloed op de architectuur van hun kloostercomplexen die traditioneel uit twee delen bestonden: het claustrum minus, met de gemeenschappelijke delen waaronder kerk, keuken en eetzaal en het claustrum majus, waar een overwelfde gang rondom een binnentuin toegang gaf tot de individuele kluizen van de monniken. Op de raamhoven die de kartuizers met de hulp

van stadstresorier Jan De Ram tussen de Sint-Rochusstraat en de Begijnenstraat hadden aangekocht, bouwde men tussen 1634 en 1639 eerst het claustrum majus. In 1660-1664 volgden de kloostervleugels en gaanderij en tussen 1673 en 1677 werd de kerk gerealiseerd.

Stilistisch is het klooster een combinatie van de traditionele bak- en zandsteenstijl die nog in de kloostervleugels te zien is en een volplastische barokstijl in de gevel van de kerk. De karakteristieken van de Italiaanse barok werden hier door lokale bouwmeesters geïnterpreteerd. Het parement is van baksteen. Een weelderig decor van natuurstenen lijsten, omlijstingen, beeldnissen, cartouches en divers beeldhouwwerk verlenen de gevel reliëf. Het vertikalisme, gemarkeerd door de kolossale pilasters, wordt doorbroken door een geprononceerde horizontale lijst. Ook rond de binnentuin zien we de combinatie van een natuurstenen Toscaanse galerij met een zware kroonlijst, gecombineerd met een meer traditionele verdieping in baksteen.

In 1782 werd de contemplatieve kartuizerorde door Jozef II opgeheven. De monniken werden uit hun klooster verdreven, de gebouwen verkocht en achtereenvolgens gebruikt als kazerne, diamantslijperij en vanaf 1802 als suikerraffinaderij. Uitbater J.M. Smets liet zware verbouwingen doorvoeren, onder andere aan de kapel. Daar werden vijf verdiepingen aangebracht die als werkruimten en stapelplaatsen werden gebruikt. Belangrijkste ingreep was de afbraak van het claustrum majus, om de materialen te recupereren. Op de gronden van dit complex verrees van 1854 tot 1859 de gevangenis naar een ontwerp van Joseph Dumont.

Deze industriële activiteiten herleidden het complex tot een ruïne. Dit weerhield de zusters Kapucinessen niet om in 1834 het oude klooster te kopen. Zelf waren ze in 1797 uit hun convent in de Schermerstraat verdreven. Sindsdien verbleven ze in het vroegere Maricollenklooster in de Maarschalk Gérardstraat. De zusters moesten zware verbouwingswerken uitvoeren vooraleer het pand opnieuw als slotklooster kon worden betrokken. Ze verwijderden de verdiepingsvloeren uit de kapel, metselden de raamopeningen dicht en plaatsten een nieuwe scheidingswand tussen het zusterkoor en het schip, dat via een nieuwe toegangsdeur in

de gevel dienst ging doen als parochiekerk. Op de verdiepingen werden cellen ingericht.

In 2001 gingen de laatste zusters op rust. De gebouwen werden gekocht door het Prins Leopold Instituut voor Tropische Geneeskunde. De ingebruikname ervan kon niet gebeuren zonder grote renovatiewerken. Die werden uitgevoerd tussen 2004 en 2006. De kerk werd in twee verdeeld door er een verdieping in te brengen. De ruimten fungeren als auditorium. De voormalige kloosterzalen, gangen en cellen worden gebruikt als leslokalen, burelen en vergaderruimten. De campus kreeg de naam Sint-Rochus, zowel verwijzend naar de locatie als naar de patroonheilige van pestlijders en besmettelijke ziekten.

13 MERCATOR ORTELIUSHUIS

Kloosterstraat 15, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Activiteit: permanente foto expositie Eddy Van Gestel

Tram/bus: 4-12-22-30-34-291-180-181-182-183-295

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Voorbeeld van hoe bestaande gebouwen worden omgevormd tot een vroeg achttiende-eeuws stadspaleis. Tevens geeft de locatie een beeld van de restauratiepraktijk in het midden van de twintigste eeuw. In 1994 nam de locatie voor de eerste keer deel aan de Open Monumentendag. In zijn functie van Stedelijk Informatiecentrum Archeologie en Monumentenzorg was het geopend tijdens alle Open Monumentendagen van 2000 tot 2009. Het gebouw werd beschermd als monument in 1946.

Wanneer dit perceel voor het eerst bebouwd werd is niet geweten. Zeker is dat de patriciërsfamilie Van Tichelt – Van Papendonk hier op het einde van de vijftiende eeuw eigenaar was van een complex. Het hart van het huidige complex, het huis ‘de Spiegel’, kwam in de zestiende eeuw in handen van de vooraanstaande Antwerpse familie de Deckere. Zij breidden hun eigendom stelselmatig uit met panden in de Lange Ridderstraat en

aangrenzende huizen in de Kloosterstraat. In 1619 bezit de familie de Deckere langs de kant van de Kloosterstraat alle panden tussen het huis 'de Karper' en de Bijlengang, wat overeen komt met wat vandaag het Mercator Orteliushuis is. Peeter Pasqual de Deckere laat verbouwingen uitvoeren waarbij het gebouwencomplex wordt omgevormd tot één architecturaal geheel. Het is niet duidelijk in welke mate de panden in de Lange Ridderstraat bij deze verbouwingswerken betrokken werden, maar het is waarschijnlijk dat eventuele hovingen werden afgesplitst om te integreren in de tuin van het complex.

Drie vleugels van het huidige Mercator Orteliushuis hebben een duidelijke zestiende of vroeg zeventiende-eeuws uitzicht: het volume langs de Kloosterstraat en de twee zijvleugels van de huidige binnenkoer. De straatgevel is volledig opgetrokken in natuursteen, maar de gevels aan de binnenkoer vertonen de typische bak- en zandsteenstijl die de burgerlijke architectuur van de renaissance in onze streken kenmerkt. Door de verregaande ingrepen die naar aanleiding van de restauratie in de twintigste eeuw werden doorgevoerd is het echter moeilijk de oorspronkelijke toestand van het pand te beschrijven.

Na de dood van Peeter Pasqual de Deckere junior in 1691 komt het complex in de Kloosterstraat in handen van Norbert Schut. Hij laat het rond 1698 uitbouwen tot een stadspaleis dat tegelijkertijd de hoofdzetel van zijn commerciële activiteiten werd. De werken, uitgevoerd onder leiding van Hendrik Frans Verbrugghen, concentreerden zich op de oostelijke vleugel. Het achterhuis werd omgevormd tot een volwaardige vleugel in klassicerende barok. De monumentale achtergevel fungeerde vanaf nu als toegang vanuit de Lange Ridderstraat, de inkom voor alle niet-commerciële ontvangsten. De woonvertrekken bevonden zich immers grotendeels aan de tuinkant, terwijl de gebouwen aan de Kloosterstraat dienden voor handelsactiviteiten.

In de achttiende eeuw bevindt het gebouw zich op zijn hoogtepunt. Het is gunstig gelegen in de prestigieuze Kloosterstraat, vlakbij de Munt en de Sint-Michielsabdij. Het was toen op zijn grootst en vervulde een economisch belangrijke functie. Na de dood van Norbert Schut junior in 1741 werd het

pand verhuurd aan een telg uit de Moretusfamilie, die op dat ogenblik één van de rijkste inwoners van de stad was.

In 1790 verkopen de erfgenamen van Schut het pand aan de familie Janssens, die eigenaar bleef tot 1841, maar het pand meestal verhuurde. De nieuwe eigenares, Anna Leysen, richtte het gebouw in als oliefabriek. De opeenvolgende commerciële bestemmingen en wijzigingen die het gebouw onder zijn verschillende eigenaars onderging deden het prestige van het pand snel afnemen, het raakte in verval en de ooit prachtige tuin werd volgebouwd.

In 1946 wordt het complex gered door 'Les demeures historiques de Belgique', die er een culturele bestemming aan wilden geven. Het pand werd gerestaureerd. De homogene indruk die het pand nu op ons nalaat is hiervan het resultaat, maar zeker aan de kant van de Kloosterstraat is de restauratie een reconstructie van een deels denkbeeldig verleden. Ook van het oorspronkelijke interieur is niets of weinig bewaard. Verschillende schouwen, de trap in de zuidvleugel, het stucwerk, de plafonds met inbegrip van de eikenhouten balken, verschillende balksleutels en consoles werden van elders gerecupereerd of volledig vernieuwd. Gelukkig bleef de barokke achterbouw van Hendrik Verbrugghen redelijk intact bewaard.

In 1950 werd het pand overgedragen aan de stad Antwerpen. De bestemming ervan zou een aantal malen veranderen. In 2000 werden de stedelijke dienst archeologie en het Stedelijk Informatiecentrum Archeologie en Monumentenzorg in het gebouw ondergebracht. In 2010 verhuisde de dienst naar het Bell-gebouw. Momenteel wordt de locatie verhuurd.

14 MOLEN DE EENHOORN LILLO

Scheldelaan Lillo-Fort, 2040 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Activiteit: afhankelijk van de wind zal de molen draaien

Deze locatie is niet bereikbaar met het openbaar vervoer

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze molen is iconisch omdat het één van de drie resterende exemplaren is op het grondgebied van de stad Antwerpen. Niets in het huidige stedelijk landschap herinnert nog aan de tientallen molens die ooit op of juist buiten de stadsomwalling stonden. In de landbouwgemeenschappen van de polder vormde de molen naast de kerk het belangrijkste bouwwerk. Daarnaast is deze molen ook een overblijfsel van het verdwenen polderdorp Lillo en is het één van de oudste nog bewaarde stellingmolens van Vlaanderen. In 2001 nam deze locatie deel aan Open Monumentendag. De molen werd als monument beschermd in 1943.

Reeds in de middeleeuwen construeert men in de polders ten noorden van Antwerpen windmolens. Vrijwel elk dorp beschikte over een dergelijk wonder van techniek ten dienste van de plaatselijke boeren. Vandaag staan in Antwerpen alleen nog de molen in Berendrecht, de Eenhoorn in Lillo en het Veertje op Linkeroever overeind.

73

De Eenhoorn is één van de oudste nog bewaarde stellingmolens in Vlaanderen. Zo'n molen staat meestal in bebouwd gebied en moet hoog zijn om binnen de bebouwde kom voldoende wind te kunnen vangen. De wieken en de staart reiken dan ook niet tot op de grond. Om de molen te kunnen bedienen moet er halverwege de hoogte een stelling zijn die rondom de molen loopt. Vanaf deze galerij wordt de molen gekruid en worden de zeilen aan de wieken voorgelegd.

De molen werd in opdracht van Johan Van de Sande - Verheyen in 1735 opgericht aan de Kruisweg in Lillo. Een inschrift boven de westelijke toegangsdeur tot de molen herinnert hieraan: JOANNES

/ VAN DEN SANDE / ANNA MARIA VERHEYDEN / ANNO 17 MEI / 1735. Een chronogram boven de oostelijke toegangspoort herhaalt het jaar van de oprichting paroChUs / CoCLet / hiC prlor strUXIt / Ioannes Van Den sanDe / ConCLUsIt, samen 1735. De Eenhoorn is een bovenkruier, een molentype waarbij enkel de kap met het wiekenkruis naar de wind wordt gedraaid. De molen telt een gelijkvloers en zes zolders, is bijna 15 meter hoog, met wieken van 12 meter lengte.

De molen van Lillo dankt zijn naam aan één van de eigenaars, David Gijsen, een drogist op de Antwerpse Korenmarkt bij wie het bord 'Den Eenhoorn' uithing. Vandaag herinnert de windwijzer hier nog aan. In de volksmond spreekt men ook van 'de Witte Molen', omwille van zijn witgekalkte romp.

Doorheen de eeuwen was de Eenhoorn de stille getuige van veel leed in het poldergebied. Zo was de molen het enige bouwwerk uit de omgeving dat de grote overstroming van de polder in 1831 overleefde. Een jaar later, op 8 mei 1832, werd de Eenhoorn geplunderd door het Hollands leger. Molenaar Roevens meldde dat volgende zaken werden ontvreemd: '22 veertel koren, 13 veertel tarwe, 4000 pond gepelde gerst, 6 veertel paardebonen, 14 eiken ribben van 14 voet greinen planken voor de gaanderij, 4000 voet beukenplanken, 372 eschen kammen, 2000 pond ijzer en 180 pond lood'.

In 1875 werd de Eenhoorn door erfenis eigendom van molenaar Jan Baptist Roevens - Gijsen. Tien jaar later kwam hij in handen van Louis Spruyt - Vandenbosch. In 1920 werd hij opgevolgd door Jozef De Jongh - Spruyt, een landbouwer uit Lillo.

Op 13 oktober 1943 werd de molen beschermd als monument. Kort daarna, in 1944, werd hij beschadigd door Engels geschut en nadien ook door V-bommen. In 1957 werd de Eenhoorn hersteld door de molenmakers Caers uit Retie en Jansen uit Geel en in hetzelfde jaar opnieuw plechtig ingehuldigd. In 1958 werden Berendrecht, Zandvliet en Lillo bij Antwerpen gevoegd en kort daarna werd het poldergebied grotendeels onteigend voor de uitbreiding van de haven. De molen, die doorheen de eeuwen de trots van Lillo was, werd gelukkig gered.

Op 9 juli 1965 kocht de stad Antwerpen de Eenhoorn voor 6.847.000 frank en zocht men een geschikte plaats voor de heropricting van de bedreigde molen. Uiteindelijk werd geopteerd voor de huidige locatie aan de Scheldelaan. Voor de overbrenging werd de molen in een gipsen mantel gewikkeld. Na het wegnemen van alle houtwerk werd dit omhulsel in grote stukken uiteengenomen, genummerd en op de nieuwe locatie weer gemonteerd. Dit procedé werd gekozen om de onregelmatige vorm van de molen bij de reconstructie te behouden. Bij de heropricting werden de oorspronkelijke delen van de molen hergebruikt of met aangepaste materialen nagemaakt. Latere mechanische toevoegingen werden verwijderd. Trappen en vloeren werden volledig vernieuwd om bezoekers veilig toe te laten. Het werk was voltooid op 13 december 1968. De verplaatsing en restauratie werden uitbesteed aan de firma De Vos uit Lommel. De eindafrekening bedroeg in totaal 3.621.173 Belgische frank.

Omdat de molen niet werd gebruikt, raakte hij opnieuw in verval. In 1997 werd een steuncomité opgericht en volgde – onder meer dankzij sponsorgelden van enkele havenbedrijven - een restauratiecampagne om de molen opnieuw maalvaardig te maken. In het voorjaar van 2008 was de molen opnieuw volledig operationeel. Momenteel is de molen in het beheer van 'Levende Molens', een vereniging die zich engageert om de molen regelmatig te laten draaien en malen en ook open te stellen voor het publiek. Als vereniging ijvert Levende Molens al sinds 1981 actief voor het behoud, herstel en maalvaardig houden van de traditionele molens in Vlaanderen, zowel wind-, water- als rosmolens. Vrijwillige molenaars laten de molens effectief en op regelmatige basis draaien en zorgen tegelijk voor het onderhoud.

15 PALEIS OP DE MEIR

Meir 50, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Tram/bus: 3-4-5-7-9-10-11-15

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze locatie is het werk van de belangrijke bouwmeester Jan Peter Van Burscheit. Opgericht als een huis met vorstelijke allures werd het in de loop van de negentiende eeuw eerst een keizerlijke en later een koninklijke woning. Het gebouw kreeg een belangrijke symboolfunctie. De locatie nam in 1993, 1996, 1998, 2010, 2011 en 2012 deel aan Open Monumentendag. Het gebouw werd in 1974 als monument beschermd.

Het Paleis op de Meir werd in 1745 gebouwd in opdracht van Jan-Alexander van Susteren. Hij was heer van 's-Gravenwezel, grootgrondbezitter, rentenier, koopman en bovendien erfgenaam binnen een geslacht met groot aanzien. Via erfenis kwam hij in het bezit van vier zestiende-eeuwse huizen op de Meir. Hij liet ze door de succesvolle ontwerper Jan Peter Van Burscheit de jonge omvormen tot een pronkerig 'hôtel'. Hiermee wilde hij de adellijke status van zijn familie en zijn rijkdom tentoon spreiden. Al snel werd het pand omschreven als een 'vorstelyk huys'.

De eerste contacten tussen opdrachtgever en ontwerper dateren vermoedelijk van 1744. Aanvankelijk werd in ijtempo aan het gebouw gewerkt. Op enkele ornamenten na was de voorbouw, met voorgevel geheel opgetrokken in Bentheimersteen, in 1748 voltooid. Ook aan de interieurs werd reeds duchtig gewerkt. Er werden enkele marmeren schouwen geplaatst en spiegels met lijstwerk geleverd. Van 1750 tot 1756 stagneerden de werken. Er werd vooral aan de zijgevel en de binnenkoer gewerkt, maar het gebouw was nog verre van voltooid toen van Susteren in 1764 plots overleed.

Na zijn dood werd het huis meerdere malen op de Vrijdagmarkt afgeroepen in opdracht van zijn erfgenamen. Uiteindelijk werd het goed verkocht aan jonker Johannes Baptista Augustin Joseph de Fraula, die zorgde voor de verdere afwerking van de woning, de bouw van de stallingen en de aanleg van de tuin. In 1777 verkocht hij het gebouw aan Jean Alexander graaf Roose de Boisy en zijn echtgenote Marie Anne Joseph Van de Werve. Hun jongste dochter erfde het in 1798 en zij verkocht het na de dood van haar man in 1812 aan Napoleon.

Wanneer Napoleon Antwerpen bezoekt is hij erg onder de indruk van het pronkerige bouwwerk. Hij koopt het pand aan als

persoonlijke residentie voor zijn bezoeken aan de stad. Hij laat vooral aan het achterste gedeelte aan de Wapperstraat en op de verdiepingen verbouwingswerken uitvoeren, waarschijnlijk onder supervisie van architect François Verly. Hij laat het geheel bemeubelen in 'keizerlijke' empirestijl. Napoleon heeft echter nooit in het paleis verbleven. Na zijn nederlaag in Waterloo komt het in handen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en wordt het in plaats van een keizerlijk een koninklijk paleis. Opnieuw worden er verbouwingswerken uitgevoerd. Willem I verblijft hier regelmatig, net als zijn zoon Willem en diens vrouw Anna Paulowna, de zus van de Russische tsaar.

Na de Belgische omwenteling in 1830 wordt het pand, dat staatseigendom was, gebruikt door de Belgische dynastie. Op 21 juli 1831 houdt Leopold I zijn blijde intrede in Antwerpen en verschijnt meermaals op het balkon van het paleis. Vooral in het begin van zijn regeringsperiode zal de kersverse vorst hier regelmatig verblijven. Het paleis doet vooral dienst als ontvangst- en feestruimte voor buitenlandse gasten. Leopold II laat in 1905 twee salons verbouwen tot een spiegelzaal voor feesten en banketten. Architect Flanneau ontwerpt een grote galerij met tongewelf. Hij inspireert zich hiervoor op de danszaal van het paleis op het Isola Bella in het Italiaanse Lago Maggiore. De caissons en de panelen van het gewelf zijn versierd met Romeinse taferelen, trofeeën, palmetten, overvloedshoornen en gestileerde blad- en bloemmotieven. Tegen de wand werden gemarmerde korintische pilasters aangebracht.

In augustus 1914, bij de inval van het Duitse leger, verblijft de koninklijke familie in het paleis tot aan de Val van Antwerpen in oktober. Tijdens de Tweede Wereldoorlog blijft het paleis zijn symboolfunctie vervullen. Na de bevrijding wordt de voorgevel versierd met een grote foto van Leopold III. In de jaren 1950 wordt het paleis ongeschikt bevonden voor koninklijke overnachtingen en in 1969 draagt de koning het over aan het Ministerie van Nederlandse Cultuur. Die beslist er een Internationaal Cultureel Centrum van te maken. Vanaf 1980 krijgt het gebouw er een extra functie bij als centrum voor beeldcultuur. In 1996 wordt de residentie overgedragen aan de Vlaamse Gemeenschap, die beslist het pand te restaureren en te herbestemmen tot 'publiekspaleis'.

16 BERNARDUSCENTRUM / BISSCHOPPELIJK PALEIS

Schoenmarkt 2, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Activiteit: tentoonstelling 'Een huis voor de provincie' (naar aanleiding van de eerste provincieraadszitting in de oude zaal en het nieuwbouwproject Provincie)

Tram/bus: 3-4-5-7-9-10-11-15-22-180-181-182-183

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze locatie nam deel aan de Open Monumentendag in 1992, 1993, 1995, 1996, 1999, 2000, 2002, 2005 2011. Het is doorheen zijn bestaan steeds een verblijfplaats van betekenis geweest. Hier resideerden achtereenvolgens bisschoppen en gouverneurs in dienst van de Franse Republiek, van de Nederlandse koning en van het koninkrijk België. Een uiterst vernieuwend archiefgebouw maakte vanaf het midden van de negentiende eeuw deel uit van het complex. Een gedeelte van de Schoenmarkt is sinds 1993 opnieuw de zetel van het bisdom. Het complex werd beschermd als monument in 1976.

Waar het gebouw nu staat bevond zich vanaf de veertiende eeuw een refugium of toevluchtsoord voor monniken van de Sint-Bernardusabdij in Hemiksem. In 1570 werd het overgedragen aan het Antwerpse bisdom en omgevormd tot verblijfplaats van de Antwerpse bisschoppen. De zestiende-eeuwse bisschopswoning omvatte vier vleugels in traditionele bak- en zandsteenstijl rond een binnenkoer. Van dit paleis bleven funderingsmuren bewaard in de kelders.

In 1771-1781 werd het pand verbouwd tot een classicistisch paleis. De werken werden uitgevoerd onder leiding van Engelbert Baets, een jongere neef van Jan Pieter Van Burscheit de Jonge (1699-1768). Het paleis met zijn rijk versierde façade aan de straat, zijn 'cour d'honneur', 'corps de logis' en staatsietrap die naar een 'enfilade' van ontvangstzalen leidde, benadrukte het hoogstaande karakter van de bouwheer. Met de opheffing van het bisdom in 1794 komt het gebouw in Franse handen. De Franse overheerser

deelde de Oostenrijkse Nederlanden op in negen departementen. Het Departement van de Twee Neten was de voorloper van de huidige provincie Antwerpen. Het voormalig bisschoppelijk paleis wordt achtereenvolgens gebruikt als zetel voor het Centraal Bestuur en als woonst voor de prefect van het Departement van de Twee Neten.

De prefectuur was een U-vormig complex met de hoofdvleugel tussen een tuin en een binnenkoer, twee zijvleugels en een lage vleugel aan de straatzijde. De lage vleugel langs de Schoenmarkt en de linkervleugel langs de binnenkoer herbergden voornamelijk dienstvertrekken. De rechtervleugel langs de binnenkoer bood plaats aan kantoren. De representatieve ruimtes waren te vinden in de hoofdvleugel, en aansluitend hierop, de voormalige kapel van de bisschoppen in de linkervleugel. In de tuinvleugel, haaks op het hoofdgebouw, bevonden zich de 'ontvangstappartementen'. Aan de kant van de Geefstraat lagen de dienstvertrekken en keukens. De privé-vertrekken voor de prefect en zijn familie bevonden zich op de eerste verdieping.

In 1811 begon een grote renovatiecampagne naar ontwerp van François Verly. Plannen voor een archiefruimte en gevelwijzigingen aan de kant van de Schoenmarkt werden door de val van Napoleon niet uitgevoerd. Wanneer koning Willem I op 24 augustus 1815 de nieuwe grondwet van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden uitvaardigt, wordt het Departement van de Twee Neten omgevormd tot de Provincie Antwerpen. De tijdens de troebelen beschadigde prefectuur zou vanaf nu dienst doen als gouvernementshotel. Na de eerste dringende herstellingswerken werd achter het koor van de voormalige kapel een raadszaal in streng classicistische stijl gebouwd. In 1824 werd ook een nieuw kantoorgebouw opgericht op de hoek van de Geefstraat en de Lombardenvest.

Met de onafhankelijkheid van België krijgt de provincie haar huidige vorm, vastgelegd in de provinciewet van 30 april 1836. Op 6 oktober van dat jaar komt de vanaf nu rechtstreeks verkozen en openbare provincieraad voor het eerst samen. Hoogstwaarschijnlijk gebeurde dit in het koor van de voormalige kapel, als een tijdelijke oplossing. Het zou echter nog tot 1881

duren vooraleer de nieuwe raadszaal naar een ontwerp van Eugène Gife in gebruik kon worden genomen.

Door de uitbreiding van de administratie was ook de situatie van het archief bijzonder nijpend geworden. In 1851-52 werd naar een ontwerp van ingenieur van bruggen en wegen T. Lebens in de Geefstraat een revolutionair archiefgebouw opgetrokken. Dit uiterlijk zeer streng klassieke gebouwtje verbergt een uiterst vernieuwend interieur, volledig in metaal. Het gebouwtje was slechts een onderdeel van een ruimere onderhouds- en verbouwingscampagne onder leiding van ingenieur Lebens. De meest in het oog springende ingreep was de wijziging van de gevels aan de Schoenmarkt, waar twee extra poortdoorgangen werden gemaakt om de toegang te vergemakkelijken.

In 1887 wil de gouverneur ook werk maken van een nieuw kantoorgebouw. Het zou echter nog tot 1899 duren vooraleer een architect werd aangesteld, Eugène Geefs. Allerlei problemen zorgen ervoor dat er pas in 1907 een definitief plan komt. Moeilijkheden rond de noodzakelijke onteigeningen aan de Lombardenvest blijven ook daarna voor vertraging zorgen en dan breekt de Eerste Wereldoorlog uit. Het gebouwencomplex wordt door de Duitse krijgsoverheid opgeëist. De krijgsgouverneur resideert in het gebouw en het militair gerechtshof bezet de provincieraadzaal. Wanneer het provinciebestuur na de oorlog terug bezit kan nemen van het pand, blijken de salons van het Gouvernementshotel geplunderd.

Na de Eerste Wereldoorlog worden de discussies omtrent een nieuw gouvernementsgebouw hervat. De lijdensweg duurt echter voort. De traagheid van de onteigeningen is opnieuw een hinderpaal. Bovendien is de nieuwe gouverneur, Holvoet, er niet van overtuigd dat het negentiende-eeuwse plan voldoet aan de eisen van een moderne administratie. Ook de voorziene kredieten worden omwille van de crisis opnieuw geschrapt. In 1944 wordt het complex van het provinciebestuur zwaar geteisterd door de inslag van V-bommen. De gebouwen zijn dan onbruikbaar voor de administratie. Ze verhuist naar enkele herenhuizen aan de Koningin Elizabethlei. In deze omgeving zal in 1966 de eerste steen gelegd worden voor een nieuwbouw naar een ontwerp van Maurice de Vocht en René Grosemans.

Van het gouvernementshotel worden de zwaar geteisterde kantoorvleugel, de ontvangstzalen en salons van de gouverneur langs de Geefstraat tussen 1951 en 1955 gesloopt. Uiteindelijk blijft alleen de raadzaal nog in gebruik. In 1980 verlaat de provincie het voormalig bisschoppelijk paleis. Enkele jaren later wordt het overgedragen aan de Staat. In 1986 start de Regie der gebouwen een grondig renovatie- en restauratiedossier. Bij gebrek aan een vastomlijnde herbestemming opteren de architecten voor een vrij algemeen, multifunctioneel concept. In 1990 koopt de provincie het complex terug. Met het oog op Antwerpen Culturele Hoofdstad 1993 wordt het complex gerestaureerd en herbestemd als congrescentrum en woning voor de bisschop. Het gebouw is momenteel in gebruik als bisschopswoning en administratieve zetel van het bisdom. Ook de provincieraad zal tijdens de werken aan het nieuwe provinciehuis opnieuw zijn intrek nemen in het complex.

17 BONAPARTE- EN WILLEMDOK

Godefriduskaai / Sint-Aldegondiskaai / Tavernierkaai, 2000 Antwerpen

Gidsbeurten: tussen 10 en 17 uur elk half uur. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Duur van de rondleiding: 45 minuten. Reserveren vóór 3 september via de dienst monumentenzorg; tel. 03 338 22 70 of monumentenzorg@stad.antwerpen.be. Vertrek van de rondleiding aan het MAS Havenpaviljoen, Hanzestedenplaats, 2000 Antwerpen

Activiteit: tussen 9.30 en 17.30 uur kan het MAS Havenpaviljoen bezocht worden

Tram/bus: 17-30-34

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze dokken waren het begin van de getijdenvrije haven en vormden de aanzet voor de ontwikkeling van de Antwerpse haven in noordelijke richting. De dokken zijn ingericht volgens een rasterpatroon, een principe dat werd gevolgd bij de havenuitbreidingen tot 1873. De kaaimuren van het Bonaparte- en Willemdok werden beschermd als monument in 1993.

Op het einde van de zestiende eeuw bestond het grootste gedeelte van de oppervlakte in dit gebied uit nijverheidsgebouwen rondom de Brouwers-, Graan en Timmervliet. Deze infrastructuur, uitgebouwd in de Gouden Eeuw, was na de val van Antwerpen in 1585 ruimschoots voldoende. Toen Napoleon Bonaparte in 1803 Antwerpen bezocht, was hij dan ook weinig onder de indruk van de Antwerpse haven. Hij was van mening dat de strategische ligging van de stad eindelijk benut moest worden en wilde hier een oorlogshaven maken, van waaruit hij Engeland kon bestoken. Nog voor Napoleon uit Antwerpen vertrok, ondertekende hij op 21 juli 1803 een decreet voor de bouw van marinewerven op de gronden van de Sint-Michielsabdij in de Kloosterstraat. Vijf dagen later verordent hij vanuit Brussel ook de bouw van twee dokken en het herstel van de kaaien.

De plannen van Napoleon bestonden uit de realisatie van een gewoon dok en een getijdedok, gescheiden door een sluis. Hierdoor kon het waterpeil constant gehouden worden, wat het laden en lossen vergemakkelijkt. Hoofdingenieur van het Departement der Twee Neten, Joseph Nicolas Mengin (1760-1842), werd belast met de opmaak van de plannen en kreeg ook de leiding over de werken. Hij zou dan ook van 1803 tot 1813 in Antwerpen verblijven, tot bijna alle grote haveninfrastructuurwerken van Napoleon waren gerealiseerd.

De dokken werden uitgegraven tot op de oude, laatmiddeleeuwse vlietbeddingen van de Graan- en Timmervliet. Het hanzehuis dat in 1564-68 tussen deze vlieten was opgetrokken, bleef omwille van het handelskarakter van de dokken bewaard. Daardoor ontstond de uitham tussen de twee bassins en de asymmetrisch geplaatste doorvaart tussen de dokken. In 1805 begonnen de eerste werken. Omwille van de noodzakelijke onteigeningen, de zoektocht naar een geschikte aannemer en het wachten op het droogleggen van de vlieten werd pas in 1807 begonnen met het graven van het Klein Dok en in 1808 met het graven van het Groot Dok. Er werd berekend dat er ongeveer 1480 personen per dag aan het werk waren.

De Engelse invasie had het arsenaal in Vlissingen vernield. In 1809 besliste Napoleon dat het dok in Antwerpen gereed gemaakt moest worden om twaalf linieschepen te ontvangen

tegen november 1810. De nieuwe bestemming van het reeds gegraven dok maakte wijzigingen aan de afwerking noodzakelijk. Zo moesten de kaaimuren in hardsteen worden uitgevoerd in plaats van in timmerwerk. De oorspronkelijk voorziene doorgang aan de Schelde werd vervangen door een sluis, de Bonapartesluis. In 1811 kon het eerste schip het Klein Dok binnen varen. Tijdens de volgende jaren werkte men verder aan het Groot Dok. In 1813 werd het in gebruik genomen. Het was speciaal uitgerust om er schepen van de scheepstimmerwerf verder af te werken. Zo verloren de dokken hun handelsbestemming. Ze zouden die terug krijgen na de val van Napoleon in 1814 en het Verdrag van Parijs dat een militaire bestemming voor de bassins verbodde. De Nederlanden werden terug verenigd en Willem I voltooide de onder Napoleon begonnen havenuitbreidingen. In 1815 schonk hij de dokken aan de Stad Antwerpen die daarbij onder meer de reglementering, verhuring, administratie, herstelling en uitrusting op zich nam. Tussen 1816 en 1837 werden de kaaimuren gebouwd. Het Klein Dok werd in 1875-1878 aan de oost- en zuidkant verkleind en in 1885 aan de noordkant. Hetzelfde gebeurde met het Willemdok in 1878 en 1884. In 1903 werd het Klein Dok herdoopt in Bonapartedok en het Groot Dok werd het Willemdok. Op dat moment werd ook een voorlopige gedenksteen onthuld die in 1906 vervangen werd door een porfieren gedenkzuil voor de aanleg van deze dokken. Het ontwerp is van Alexis Van Mechelen (architect) en Jan Kerckx (bronsgieter).

18 KONINKLIJKE ACADEMIE VOOR SCHONE KUNSTEN

Mutsaardstraat 31, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Antwerpen Toerisme & Congres is van de partij om de bezoekers van Open Monumentendag gratis rond te leiden. Geen reservatie vereist.

Activiteiten:

Expo in de Lange Zaal: 'Toekomst is ver leden tijd', een tentoonstelling van academiedocenten over hun inspiratiebronnen. Iedereen is van harte welkom om de tentoonstelling te bezoeken of om iets te drinken en te lezen in meeting point, tuinbar, bookshop BAR'AC.

Expo in de Wintertuin: 'Het verborgen Archief van de Academie',
een tentoonstelling die een belangrijk deel van de nog nooit
ontsloten Academie archieven toont, waaronder het Sint-
Lucasarchief (erkend als topstuk door de Vlaamse Gemeenschap).

Tram/bus: 7-10-11-17-30-34

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

De Academie is een eeuwenoude instelling en het is het oudste kunstinstituut van het land. Belangrijke Antwerpse bouwmeesters kregen er hun opleiding, doceerden er of werden er zelfs directeur. Voorbeelden zijn Jan Blom, Pierre Pierre, Bruno Bourla, Joseph Schadde, Pieter Dens, Lodewijk Baeckelmans, Jean Jacques Winders, Jules Bilmeyer, Jef Huygh, Frans Van Dijck, Ernest Dieltiens, Renaat Braem,... De academiegebouwen vormen nu een samenstel van historische structuren geënt op het oude minderbroederklooster. In 1990, 1992, 1997, 2001, 2003 en 2009 nam de Academie (of een stuk ervan) deel aan de Open Monumentendag. Het volledige complex werd beschermd als monument in 1997.

De Koninklijke Academie voor Schone Kunsten werd in 1663 gesticht in de schoot van de Sint-Lucasgilde, op initiatief van David Teniers. Ze is daardoor - na Parijs, Rome en Florence - de vierde oudste kunstacademie van Europa. De opleiding en vorming van kunstenaars gebeurde binnen ateliers van meesters en ambachten. De tekenlessen in de academie zouden hierop een aanvulling vormen. De instelling kreeg van de stad lokalen ter beschikking op de verdieping van de Oude Beurs.

In 1810 stelde Napoleon het voormalige Minderbroedersklooster ter beschikking 'pour y placer une école de dessin et un musée'. Hij schonk ook een bedrag van 30.000 francs om de kerk om te bouwen tot museum. De lokalen van de Beurs waren immers hopeloos te klein geworden. Bovendien had men het gebouw opnieuw nodig voor zijn oorspronkelijke bestemming. In 1811 nam de Academie haar intrek in het oude klooster. De gebouwen aan de Blindestraat werden 'Bureau de Bienfaisance', later het Bureel van Weldadigheid.

De Minderbroeders of Observanten hadden in 1449 de goedkeuring gekregen van Filips de Goede, hertog van Bourgondië, om zich in de stad te vestigen. Zij zouden zich bezig houden met de armenzorg en de begrafenis van de armen in Antwerpen. Omwille van deze goede werken schonk de stad hen een stuk bouwgrond. In 1797 werd het klooster door de Fransen geconfisqueerd. Naar aanleiding daarvan tekende stadsarchitect Jan Blom een overzichtsplan van het klooster. De oude kloosterstructuur bleef ondanks vele aanpassingen bewaard in het huidige gebouwencomplex. De middeleeuwse pandgang, de buitengevels van het koor en de dakspanten zijn nog duidelijk herkenbaar.

Het kloostercomplex werd door de opeenvolgende stadsarchitecten omgevormd tot functionele lesruimte. De vaak bouwvallig kloostergebouwen werden grotendeels verbouwd en hergebruikt. De open ruimten werden op een doordachte manier opgevuld met nieuwe gebouwen. Omwille van hun vakkennis werden de stadsarchitecten ook aangesteld als professor aan de Academie, al werd Bourla na vijf jaar wel ontslagen omwille van zijn gebrekkige kennis van het Nederlands. Dit nam niet weg dat hij zijn architecturale stempel op het complex drukte.

Tussen 1839 en 1843 verbouwde Bourla de kloosterkerk tot museum, met een tempelgebouw in classicistische stijl als inkompartij. De museumcollectie werd gevormd door kunstwerken die door kunstenaars en kunstliefhebbers, waaronder Jacob Jordaens en Van Ertborn, als didactisch materiaal aan de academie waren geschonken. Een belangrijk deel werd verzameld door Willem Herreyns (1743-1827), die vanuit zijn functie als tekenleraar het recht had kunstvoorwerpen te verzamelen, nodig voor zijn onderwijs. De werken waren afkomstig uit de door de Fransen afgeschafte kerken en kloosters. In 1815 keerden vier volle wagens met geconfisqueerde schilderijen van Parijs terug naar Antwerpen. De verzameling werd onder de verschillende directeurs stelselmatig uitgebreid. In 1875 omvatte ze 750 werken. Na de opening van het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten werd de collectie naar daar overgebracht en deed het gebouwtje dienst als atelier.

Ook de tentoonstellingszalen in de oude kloostertuin en het toegangsgebouw aan de Venusstraat, het armenschooltje aan de

kant van de Blindestraat en het poortgebouw met hekken aan de Mutsaardstraat zijn een ontwerp van Bourla. Frans Stoop tekende de directeurswoning aan de Mutsaardstraat. Pieter Dens bouwde klaslokalen in de kloostertuin en een verdieping op het schooltje van Bourla. Gustaaf Royers bouwde de kloosterbibliotheek om tot volksbibliotheek. Hij ontwierp ook de inkomvleugel aan de zijde van de Mutsaardstraat.

Het deel dat in handen was gekomen van het Bureau de Bienfaissiance onderging van meet af aan grondige wijzigingen. De oude kloostergebouwen aan de Blindestraat werden afgebroken en vervangen door drie nieuwbouwen. Het eerste was het Bureau van Weldadigheid uit 1887 naar een ontwerp van Victor Durllet. Daarnaast verrees in 1907 het 'Gesticht Arthur Van den Nest', naar plannen van Ferdinand Dermond en E. Tyck. Op het naastliggende perceel bouwde F. Dermond in functie van de TBC-preventie in 1922 het pand 'Licht en Lucht'. De oorspronkelijke functie van de panden ging stilaan verloren. Eén voor één kwamen ze in handen van de Academie. Tegenwoordig doen ze dienst als leslokalen en ateliers.

19 FORT 8

Schansstraat 9, 2660 Hoboken

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 10, 12, 14 en 16 uur. Reserveren via tel. 03 292 65 30 of uithuishoboken@stad.antwerpen.be. Duur van de rondleiding: 1,5 uur

Activiteiten:

In het lokaal van de gidsenwerking is een kleine tentoonstelling met informatie over de ontwikkeling van de fortengordel en de bouw van Fort 8.

Ontdek en beleef Fort 8! Kinderen kunnen op speelse wijze kennismaken met het fort op hun eigen tempo, met avontuurlijk springkasteel! Doorlopend. Geen reservatie vereist.

De gidsbeurten zijn gericht op gezinnen met kinderen. U kunt ook genieten van muziek met een hapje en een drankje.

Tram/bus: 1-140-141

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Dit fort was een onderdeel van de Vesting Antwerpen, die van 1858 tot 1914 de basis was voor de verdediging van het hele land. Momenteel is het fort – net als de andere overgebleven forten - ook belangrijk als groene zone in dit sterk verstedelijkt gebied. Fort 8 is het meest oorspronkelijk bewaarde fort uit de reeks. Het fort nam in 1999, 2001, 2003 en 2011 deel aan de Open Monumentendag. Het fort werd met inbegrip van alle oude gebouwen, grachten en omwallingen beschermd als monument in 1996.

Omdat een integrale verdediging van België bij een aanval niet haalbaar was, werd een nieuw defensieconcept bedacht, waarbij Antwerpen zou fungeren als nationaal reduit. Het zou de laatste verschansing zijn waar het leger en de regering zich bij een aanval konden terugtrekken, in afwachting van hulp uit het buitenland. Om dit te realiseren werd in 1858 beslist de Spaanse vesten af te breken en een nieuwe omwalling, de 'Grote Omwalling', rond de stad te bouwen. Deze nieuwe verdedigingsgordel werd vernoemd naar Henri Alexis Brialmont (1821-1903), kapitein van het Belgisch leger. Ze bestond uit een omwalling, een vooruitgeschoven fortengordel en een overstromingsgebied in het noorden.

De omwalling die gelegen was op de plaats van de huidige Ring bestond grotendeels uit onbeklede aarden wallen op een bakstenen onderbouw, met een gracht ervoor. Het geheel telde negentien poorten, kazernes en een arsenaal. In het zuiden sloot de omwalling aan op de zestiende-eeuwse citadel (die pas in 1874 werd gesloopt), in het noorden op het Noordkasteel. Op de gronden van de afgebroken Spaanse omwalling werden boulevards aangelegd, de huidige Italië-, Frankrijk- en Britselei. De fortengordel liep van Wijnegem (Fort 1) tot Hoboken (Fort 8). De forten werden opgetrokken in baksteen en waren bijna allemaal identiek.

De bouw van de vesting was een kolossale onderneming die in totaal 40 miljoen frank kostte. De aannemer ging eraan failliet. Om de massale hoeveelheid baksteen voor de wallen en de forten te produceren werden steenbakkerijen opgericht of aangekocht. Kanalen werden gemoderniseerd en (spoor)wegen aangelegd om materiaal te kunnen vervoeren. Er werkten 13.000 arbeiders onafgebroken aan deze verdedigingsgordel: zowel burgers als soldaten. De werken werden in een recordtempo uitgevoerd en in 1864 was de vesting zo goed als voltooid.

In 1858, toen de Brialmontomwalling werd ontwikkeld, bedroeg het geschut 900 meter bij gericht vuur en 1200 meter bij indirect vuur. Tijdens de Frans-Duitse oorlog in 1870 bleek men echter beschietingen te kunnen uitvoeren vanop een afstand van zeven kilometer. Militair gezien was de omwalling dus reeds verouderd. In 1906 werd een wet gestemd om de Brialmontomwalling af te breken en een nieuwe grote kringvesting te bouwen: de fortengordel Stabroek, Lier, Haasdonk. De Brialmontforten zouden de 'Veiligheidsomwalling' van de nieuwe vesting worden en in functie daarvan worden gemoderniseerd. De daken van de caponnières en het hoofdgebouw werden met beton versterkt en tussen de forten op de rechteroever werden achttien kleine betonnen schansen gebouwd. Behalve enkele resten van het Noordkasteel, de stukjes lunet bij de Eric Sassenlaan en de Grotesteenweg en de consoles met leeuwtjes aan het begin van deze baan, zijn alle resten van de Brialmontomwalling verdwenen. De meeste forten zijn wel bewaard gebleven.

De forten lagen op ongeveer drie kilometer van de stad en twee kilometer uit elkaar. De gordel moest een bombardement met kanonnen op de achterliggende agglomeratie verhinderen. Fort 8 lag het verst verwijderd: 6,4 kilometer. Het lag voor de gemeente Hoboken, omdat erachter de grond te laag gelegen was. Het werd niet in de nieuwe veiligheidsomwalling van 1906 opgenomen en dus ook niet gemoderniseerd. Daardoor is Fort 8 het meest oorspronkelijk bewaarde fort van de linie. De forten zijn zo goed als identiek en hebben een polygonale vorm. Aan de buitenzijde werden ze beschermd door een brede gracht die een directe bestorming onmogelijk moest maken. Vanaf het glacis kon men een dichtbij gekomen vijand gemakkelijk beschieten. Aan de binnenzijde van de gracht waren tien meter hoge wallen met caponnières opgeworpen om het fort te beschermen tegen direct vuur. Het hoofdgebouw van het fort was het bakstenen reduit met de verblijven voor de bemanning. Het moest ook fungeren als laatste verdediging als de vijand al op het terrein van het fort was doorgedrongen. Langs de achterzijde kon het fort bevoorraadt worden via een brug over de gracht. Deze werd beschermd door twee lage batterijen. De forten werden verbonden door de Militaire baan. Alle metselwerk bestond uit baksteen en alle gebouwen waren bomvrij.

20 NATIONALE BANK VAN BELGIË

Leopoldplaats 8, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Tram/bus: 1-4-7-12-13-24-290-500

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze iconische locatie is een ontwerp van de gerenommeerde architect Hendrik Beyaert, vertegenwoordiger van het eclectisme in België. Het bankgebouw vormt een scharnierpunt in zijn oeuvre. Het is beeldbepalend voor de leien, die in dezelfde periode als het markante bouwwerk werden aangelegd. Het pand is belangrijk in de architectuurontwikkeling omwille van de navolging die het bankgebouw kende op latere realisaties waaronder de Leysstraat en

zelfs het Centraal Station. In 1994, 1997 en 2001 nam de locatie deel aan de Open Monumentendag.

De Nationale Bank van België werd in 1850 opgericht, met een hoofdzetel in Brussel. Een jaar later opende de bank 24 agentschappen verspreid over heel het land. Het Antwerpse filiaal betrok als tijdelijke oplossing het herenhuis 'De Grooten Robijn', waar ook al de belangrijkste financiële instelling van de stad, de 'Bank van Antwerpen', was gehuisvest. Daarna verhuisde de bank naar een pand in de Huidevetterstraat, waar ze 29 jaar gevestigd zou blijven. Omdat op deze locatie geen uitbreidingsmogelijkheden waren, kocht de bank na lang aarzelen een driehoekig perceel aan de leien, die waren ontstaan door de afbraak van de Spaanse omwalling.

In 1872 werd architect Hendrik Beyaert, die ook al aan de Brusselse vestiging had gewerkt, gevraagd plannen te tekenen voor het nieuwe gebouw. Hij werkte er een jaar aan. De leiding van de bank was enthousiast over het ontwerp, maar dit werd getemperd toen men de raming van 2 miljoen frank onder ogen kreeg. Het vereenvoudigde voorstel viel echter niet in de smaak. De bank ging akkoord met de oorspronkelijke plannen, maar maande de architect aan zuinig te zijn.

Op 25 mei 1874 verleende het stadsbestuur een bouwtoelating. De werken begonnen onmiddellijk en in 1879 werden de lokalen in gebruik genomen. Met zijn opmerkelijke toren- en dakenspel ontstond één van de markantste bouwwerken van de Antwerpse leien. In zijn typische eclectische stijl en gebruik makend van elementen uit de Italiaanse, Franse en Vlaamse renaissance kwam Beyaert tot een eigentijds, doelmatig bankgebouw met een echt Antwerps karakter. Zo besteedde de architect de grootste zorg aan de relatie van het gebouw met zijn omgeving. De hoofdingang aan de Leopoldplaats is georiënteerd naar het traditionele handelscentrum van de stad. De vleugel aan de Frankrijklei werd opgevat als woongedeelte, aansluitend bij de residentiële functie die deze nieuwe en prestigieuze laan kreeg. Eveneens opvallend is het verschil tussen de monumentale buitengevels, uitgevoerd in Euville-natuursteen en het binnenplein. Voor dit laatste werd hoofdzakelijk gebruik gemaakt van baksteen. Met zijn trapgevels evocert het een laatmiddeleeuws stadspleintje. Veel van deze

charme is echter bij opeenvolgende verbouwingswerken verloren gegaan, vooral wegens de behoeften inzake waardetransporten die zich in deze binnenruimte afspelen.

Beyaert was ook verantwoordelijk voor de binnenaferking van het gebouw. Hijzelf tekende alle details van de ornamenten, het smeedwerk, de verlichtingsapparaten en zelfs het meubilair voor de beheerders. Wel vertrouwde hij de afwerking van bepaalde elementen toe aan zijn naaste medewerkers. Zo voerde Paul Hankar de smeedijzeren borstwering van de grote zaal uit. Het beeldhouwwerk werd gekapt door Jules Pêcher, Jacques de Braekeleer en de vennoten De Boeck en Van Wint, allen Antwerpenaren. Zoals Beyaert wel vaker deed in zijn grote gebouwen, bracht hij zijn handtekening aan in de vorm van zijn buste in een torenvenstertje aan de binnengevel.

21 SYNAGOGUE MACHSIKE HADASS

Oostenstraat 43, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 17 uur

Gidsbeurten: om 11, 13 en 15 uur. Geen reservatie vereist.

Activiteit: film over het joodse leven in Antwerpen

Tram/bus: 9-11-32

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Dit voorbeeld van eclectische architectuur werd opgetrokken door Jules Hofman, een belangrijke architect in Antwerpen. Kenmerkend voor het eclectisme is dat geput wordt uit bestaande typologieën en negentiende-eeuwse stijlen om tot een nieuw gebouwtype te komen. De synagoge is beschermd als monument in 2003.

In de Belgische grondwet van 1831 werd de godsdienstvrijheid vastgelegd. De eerste synagogen die toen ontstonden, vonden onderdak in bestaande gebouwen. Het was immers pas met de wet op de Wereldlijke Status der Godsdiensten van 1870 dat de Israëlitische Gemeenten rechtspersoonlijkheid kregen. Vanaf dan konden ze goederen aankopen en bezitten.

De Israëlitische Gemeente van Antwerpen bestond in 1816 uit een honderdtal personen, vooral van Nederlandse afkomst. Vijftig jaar later werd de Gemeente geschat op 800 à 1000 leden. Tegen het einde van de eeuw was ze met 8000 personen belangrijker geworden dan de Gemeente van Brussel. Omstreeks 1910 was het aantal leden nog eens ruim verdubbeld. Oorzaak voor de stelselmatige aangroei waren de vele Oost-Europese landverhuizers die van hieruit naar Amerika wilden vertrekken en de vele vluchtelingen voor de Russische pogroms. Een deel van deze immigranten bleef in Antwerpen hangen om te werken in de diamantnijverheid die hier in dezelfde periode door rijke Joodse handelaars en industriëlen tot volle bloei werd gebracht.

In de jaren 1865 tot 1914 werden in België zeven volwaardige synagogen opgetrokken. Inspiratie voor deze gebouwen werd gehaald uit de Franse en Duitse synagoge-architectuur, bekend via architectuurtijdschriften. De planopbouw van deze eerste synagogen is gebaseerd op de basilica: één- of meerbeukig met galerij en apsis. Stilistisch werd zowel teruggegrepen naar de Romano-Byzantijnse als naar de moreske of oriëntaalse stijl. Hiermee wil men zich enerzijds onderscheiden van de neogotische kerkbouw uit deze periode en anderzijds vormen ze een verwijzing naar de oosterse herkomst van het Judaïsme. Drie van deze vooroorlogse synagogen bevinden zich in Antwerpen: Shomré Hadass in de Bouwmeesterstraat (1893), de Portugese synagoge in de Hovenierstraat (1923) en Machsike Hadass in de Oostenstraat.

De Machsike Hadass synagoog, die als laatste in de reeks van zeven werd opgetrokken, wijkt zowel qua planopbouw als stijl af van haar voorgangers. Ze werd opgericht door Joodse immigranten van Oost-Europese oorsprong die sinds 1884 verenigd waren in een afzonderlijke Gemeente. In 1892 werd ze erkend. In 1912 kocht ze een grond aan de Oostenstraat voor de oprichting van een synagoge voor de Russisch-Poolse ritus. Het ontwerp voor het gebouw was van Jules Hofman, architect van bouwmaatschappij 'Vooruitzicht' die de werken uitvoerde. Met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog werd de synagoge voorlopig in gebruik genomen door Joodse militairen van het Duitse bezettingsleger, waardoor ze pas in 1919 officieel kon worden ingehuldigd.

Het gebouw bevat naast een hoofdsynagoge op het gelijkvloers een kleinere synagoge, feestzalen en een conciërgewoning op de verdiepingen. Aansluitend werd een woning voor de Rabbi opgericht. De bijna vierkante gebedsruimte zorgt in vergelijking met haar voorgangers voor een meer gecentraliseerde ruimte. Dit ondanks de indeling van het vertrek in drie beuken. Het interieur wordt feestelijk verlicht door kroonluchters en kandelabers. Het overvloedig gebruik van marmer, albast, goud en polychrome schilderijen met Joodse symbolen geven de ruimte een rijkelijk uitzicht. Het hoofdvolume van de gevel, met zijn hoefijzervormige openingen en loggia op de bovenste verdieping, is verwant met de art nouveau woningbouw. Hier bevindt zich de toegang voor mannen. De toegang voor vrouwen werd aangebracht in de flankerende risalieten. Ze zijn bekroond met een torentje, dat pas tijdens de bouw zijn oosters aandoend uitzicht kreeg. Ze geven de gevel een exotisch karakter.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de bovenverdieping beschadigd. Ze werd in 1956 heringericht. In 1963 werd de voorbouw getroffen door brand. Herstellingswerken naar een ontwerp van C. Winter, duurden tot 1965. De voorbouw werd hersteld en uitgebreid met een feesthut. De flankerende woningen werden afgebroken en heropgebouwd in de stijl van het hoofdvolume. De hoofdsynagoge werd hersteld en heringericht door Rie Haan.

22 INSTITUUT VOOR TROPISCHE GENEESKUNDE

Nationalestraat 155, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 3-4-5-9-12-15-22-180-181-182-183

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het Instituut voor Tropische Geneeskunde nam al dikwijls deel aan de Open Monumentendag: in 1993, 1996, 2003, 2004, 2005, 2008 en 2009. Het gebouw is opgetrokken in art deco-stijl en staat vrij in een aangelegde tuin, een vernieuwend stedenbouwkundig concept. De verzonken aangelegde tuin is uniek in zijn soort. De oorspronkelijke delen van het complex met omliggende buitenruimte en afsluitingen werden als monument beschermd in 1995.

De 'School voor Tropenziekten' werd in 1906 in Brussel opgericht door Leopold II. In dezelfde periode richtten ook Engeland, Frankrijk, Duitsland, Nederland en Portugal 'tropische instituten' op. Destijds bestond de taak van deze instelling erin artsen en verpleegkundigen voor te bereiden op hun werk in Afrika, voornamelijk Congo, toen nog de persoonlijke eigendom van de koning. Ondertussen is het Instituut voor Tropische Geneeskunde uitgegroeid tot een internationale instelling voor wetenschappelijk onderzoek en postuniversitair onderwijs voor tropische geneeskunde en gezondheidszorg in ontwikkelingslanden.

In 1933 smolt de school samen met de 'Kliniek voor Tropenziekten' en verhuisde de instelling naar de Antwerpse Nationalestraat, een locatie nabij de toenmalige Congodokken. De wedstrijd voor de oprichting van de nieuwe gebouwen werd in 1924 gewonnen door de jonge, Brusselse architecten Marcel Spittaël en Paul Le Bon. De eerste steen werd gelegd in 1925, maar omwille van budgettaire redenen en de uitbreiding van het bouwprogramma kon het complex pas in 1933 ingehuldigd worden.

Drie afzonderlijke gebouwen, één voor algemene diensten, één voor onderzoek en een ziekenhuis, vormen een axiaal geordend,

symmetrisch grondplan. De directeurswoning staat los van deze drie gebouwen. De centrale vleugel met het operatiekwartier kreeg in 1965 een extra verdieping naar een ontwerp van L. Stynen. In 1979-1986 werd het opnieuw verhoogd naar een ontwerp van P. Storme en J. Van Ranst. De bibliotheek verhuisde naar deze nieuwe dakverdieping. Het geheel werd vrijstaand binnen een aangelegde, omheinde tuin ingeplant. Een voor die tijd vernieuwend stedenbouwkundig concept.

Het sobere art decogebouw in arduin en gele baksteen komt robuust en monumentaal over, maar is tegelijk verfijnd gedecoreerd en tot in de kleinste details afgewerkt. Ramen in verschillende vormen, erkers, pilasters en speklagen verlevendigen de vrij vlakke gevels. Het art deco-interieur van de voorbouw aan de Nationalestraat is grotendeels bewaard in zijn oorspronkelijke staat. Prestigieus zijn de leeszaal, de bibliotheek en de monumentale trappenhal waar de decoratie bestaat uit lambriseringen in verschillende houtsoorten, brede trappen in zwarte en grijze marmer, sobere vertinde trapleuningen en Afrikaanse muurschilderingen van de hand van Allard Ollivier, afkomstig van de wereldtentoonstelling van 1930. Zij stellen mensen, landschappen en scènes voor uit het Midden-Afrika van de jaren twintig.

Het gebouw werd destijds in de architectuurtijdschriften geprezen omwille van de perfecte afwerking en de technische uitrusting. Voorbeelden zijn de driedelige schuifvensters, de verwarmingsinstallatie, de verwarmde handdoekdragers in de kliniekkamers en de klimaatregeling. Het gerecycleerde water van de vijver werd gebruikt om de luchttoevoer in het gebouw op een constante vochtigheidsgraad te houden. Achter het decoratieve rooster van de waterval werd door een grote ventilator de lucht naar binnen gezogen en in de luchttoevoerpijpen geblazen.

De tuin met zijn vijvers, fonteinen en spel van hagen en paden is uniek in zijn soort. Enkel in Brussel vindt men een vergelijkbare 'sunken garden' (verzonken tuin). De strakke, symmetrische vormgeving sluit aan bij het architecturaal concept van de gebouwen. Kenmerkend zijn de geometrische vijvers, fonteinen en gazons die strak afgeboord worden met bebloemde stapelmuren, rechte paden, strakke goudgele hagen en leibomen. Naast het decoratieve aspect had de tuin ook een praktisch nut.

Zoals aangehaald zorgde de waterpartij rechtstreeks voor de luchtbevochtiging in de kamers. Aan de zijde van de Sint-Rochusstraat zijn de tuinaanleg en het smeedijzeren hek verdwenen.

23 BRAEM APPARTEMENTSGEBOUWEN KIEL

Alois De Laetstraat 2 2020 Antwerpen

Enkel toegankelijk door te reserveren voor onderstaande wandeling.

Gidsbeurten: 'Wonen voor de bevrijde mens': op stap langs de Kielse 'potenblokken' van Renaat Braem met als afsluiter een bezoek aan een modelappartement. De gidsen van Antwerpen Averechs leiden u rond in de wereld van het Kielse sociale wonen en van het enfant terrible van de 20ste-eeuwse Belgische bouwkunst. Als kers op de modernistische taart wordt u door medewerkers van Woonhaven ontvangen in een authentiek ingerichte modelappartement dat u linea recta terugflitst naar de fifties. Praktisch: vertrek: Nova, Schijfstraat 105, 202 Kiel - einde: modelappartement Woonhaven Antwerpen. De wandelingen duren ongeveer 45 minuten en worden afgerond met een bezoek aan het modelappartement. Start om 10, 11, 12, 13, 14, 15 en 16 uur. Maximum 16 deelnemers per gids.

Vooraf inschrijven via cityLabo / Antwerpen Averechs via tel. 03 338 39 39 of secretariaat@antwerpenaverechs.be

Tram/bus: 1-4-13-24-N29-290-291-295-298

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze appartementsgebouwen zijn niet alleen opgetrokken door Renaat Braem, belangrijkste exponent van de Moderne Beweging in België na de Tweede Wereldoorlog, ze zijn ook exemplarisch voor de toenmalige visie op hoogbouw, sociale huisvesting en stedenbouw. De locatie nam deel aan de Open Monumentendag in 2007 en 2008 en kon toen op heel wat belangstelling rekenen.

Na Wereldoorlog II kampte Antwerpen met een nijpend woningekort. Tot de sociaal-democratische burgervaders de uitgestrekte stadsgronden op de Luchtbal en het Kiel ter

beschikking stelden van de grote woningbouwmaatschappijen. Het Kiel en de Luchtbal kregen de reputatie van sociaal woongebied bij uitstek. Vandaag telt het Kiel meer dan 4000 sociale woningen, een staalkaart van alle mogelijke types van sociale woningbouw.

De sociale huisvestingsmaatschappij Huisvesting Antwerpen besloot in 1950 haar opdracht voor een nieuwe wijk met 800 woningen op het Kiel toe te vertrouwen aan Renaat Braem. Het complex dat uit negen woonblokken van acht tot twaalf verdiepingen en een laagbouwcomplex met bejaardenwoningen zou bestaan, telde in totaal een achthonderdtal woningen. Het werd tussen 1950 en 1957 opgetrokken. De Braemblokken behoren tot de ongeëvenaarde hoogtepunten van de sociale woningbouw in België en vertolken de meest vooruitstrevende principes inzake stedenbouw en wonen in de naoorlogse jaren. De architect leverde hiermee een eigen interpretatie van de in 1952 voltooide Unité d'Habitation in Marseille, een meesterwerk van zijn vroegere leermeester Le Corbusier.

Vanuit een sterke sociale bewogenheid definieerde Braem architectuur als 'de kunst van het organiseren van het leefmilieu tot bevrijding van de mens'. Voorwaarden voor een bevrijdend woonklimaat waren de drie 'joies essentielles': licht, lucht en ruimte. Bij de inplanting van de blokken op het Kiel stapte Braem af van de gebruikelijke parallelle strokenbouw. Hij wilde een organische openheid, vol ruimtelijke dynamiek. In de brede westelijke helft verplaatste hij de drie grootste blokken naar de rand van het terrein. In de smalle oostelijke helft schikte hij de blokken in zigzagvorm. Zo ontstond om en rond de gebouwen een overvloed aan groen, stond geen enkel blok in de schaduw van de ander en behield elke woning een vrij zicht op de horizon. Door grote, zuidelijk of westelijk georiënteerde ramen profiteerden de woonkamers bovendien van een maximale zoninval. Een ander belangrijk kenmerk van de blokken is dat ze gebouwd zijn op palen of 'pilotis', een constructie die hier voor het eerst in België op grote schaal werd toegepast. Voor Braem primeerde de overtuiging dat de grond van iedereen was, dat er nergens muren mochten staan en dat je in alle vrijheid overal moest kunnen doorkijken.

Het concept van de blokken beantwoordde aan een basisprincipe van de naoorlogse stedenbouw, de 'neighbourhood unit', waaruit op schaal van de wijk een solidaire gemeenschap moest ontstaan. Geen donkere portieken of gangen zoals weleer, maar heldere inkompaviljoenen, trappenhallen en buitengalerijen als voortzetting van de straat, die spontane contacten bevorderen zonder de privacy te schenden. Iedere verdieping van elk blok was evenwichtig samengesteld uit verschillende woningtypes om de mix van generaties of grote en kleine gezinnen te bevorderen. Andere 'sociale' voorzieningen waren buurtwinkels voor de primaire levensbehoeften, een plonsbad, een rolschaatsbaan en speeltuigen voor de jongste bewoners, een zithoek met banken en een clublokaal voor de ouderlingen.

Een belangrijk gegeven in het architectuurklimaat van de jaren vijftig was het streven naar een 'synthèse des arts', niet door het toevoegen van kunstwerken op zich, maar door architectuur, techniek, kleuren, vormen en plastische expressie in één geheel te integreren. Op het Kiel bijvoorbeeld werden beeldhouwwerken – kariatiden – functioneel gebruikt als steun voor een inkomluifel. Daarnaast werden de afzonderlijke blokken geïdentificeerd door een eigen kleurschema, gebaseerd op de drie primaire kleuren rood, geel en blauw. Dat moest de bewust nagestreefde indruk van blijheid en dynamiek versterken. Voor het interieur van elk van de inkompaviljoenen ontwierp Braem een kleurconcept met vlakken en motieven dat zoldering en wanden moest bedekken. Ook de schoonheid van de machine kreeg een plaats in het 'totaalkunstwerk': de kleurrijke leidingen en gigantische stookketels en pompen van de thermische centrale werden als abstracte composities letterlijk in een vitrine geplaatst, met de torenhoge schouw als merkteken.

Om de toekomstige bewoners van het Kiel tot 'goed' wonen op te voeden, stelde Braem in 1953 in het eerst voltooide blok dertien modelappartementen tentoon. Deze werden door evenveel jonge designers ingericht met meubels die even fris en modern waren, als democratisch geprijsd. Zo wilde hij laten zien hoe kleur en een rationele meubilering de indruk van ruimtelijkheid in het moderne appartement konden versterken. Ten tijde van de bouw van het Kiel namen troosteloze rijen houten noodwoningen de aangrenzende terreinen in. De aanblik ervan illustreerde beter

dan de statistieken de erbarmelijke woonomstandigheden waarin velen zich nog bevonden, zelfs tien jaar na het beëindigen van de Tweede Wereldoorlog. Uit getuigenissen van de eerste generatie bewoners van het Kiel – enkelen wonen nog steeds in de blokken – is gebleken hoezeer deze moderne woningen een stap vooruit betekenden: weg met de kolenkit en de bedompte lucht, eindelijk warm stromend water, een badkamer en eigen toilet, een praktische keuken, inbouwkasten en een riant uitzicht.

24 DESINGEL

Desguinlei 25, 2018 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: elk uur. Reserveren noodzakelijk via 03 248 28 28 of tickets@desingel.be

Tram/bus: 2-6-17-22-38-298

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Deze locatie is een ontwerp van Leon Stynen (1899-1990), één van de belangrijkste vertegenwoordigers van het modernisme in België. Het is een mooi voorbeeld van verfijnd brutalisme en was onderdeel van een grootschalig stedenbouwkundig ontwerp dat slechts gedeeltelijk werd gerealiseerd. Het gebouw herbergt een unieke combinatie van kunstdisciplines onder één dak. In 1992, 1993, 2003, 2008 en 2012 nam de locatie deel aan de Open Monumentendag.

In 1958 ontwierp L. Stynen een muziekschool op het militair domein De Wezenberg. Het gebouw was onderdeel van een grootschalig stedenbouwkundig ontwerp dat Stynen voor deze omgeving maakte en dat bestond uit verschillende torens ingeplant en geïntegreerd in een groene omgeving. Voor de aanleg van de ring, de spoorlijn en het zwembad werd een deel van het landschap opgeofferd en het evenwicht tussen natuur en architectuur ging verloren. Van Stynens stedenbouwkundig project werden enkel de Singel, de BP-building aan de Jan Van Rijswijcklaan en het Crest hotel (nu Crowne Plaza) gerealiseerd.

DeSingel werd in verschillende fasen gebouwd. In 1964 werd de eerste steen voor het conservatorium gelegd en vier jaar later werd de laagbouw geopend. De leslokalen en burelen zijn geschikt rondom twee binnentuinen. De gelijkvloerse verdieping is zoveel mogelijk vrij gehouden om aan alle zijden brede perspectieven te creëren. Een brede trap met zachte helling leidt naar de lokalen op de eerste verdieping. Deze liggen steeds aan één zijde van de brede gangen waardoor een circulatie ontstaat met uitzicht op alle onderdelen van het conservatorium en op de twee binnentuinen. De scheiding tussen de klassen en de gang werd uitgevoerd met akoestische wanden of ingemaakte kasten. Ook de muren tussen de klassen zijn akoestisch geïsoleerd. De klassen werden hoger opgetrokken dan de gangen waardoor direct natuurlijk licht kan binnenvallen. Waar mogelijk werden glazen wanden gebruikt tussen gangen en lokalen om de transparantie van het gebouw te vergroten.

Bij de tweede fase werden onder andere een concertzaal, theaterzaal en bibliotheek gerealiseerd. Het duurde wel tot 1973 vooraleer de bouw van start ging. Gouverneur Kinsbergen had ondertussen besloten dat ook Radio 2 in het complex zou worden ondergebracht. Drie opname- en uitzendstudio's, burelen, keuken en refter werden daarom voorzien. Gelegen naast de spoorweg en de autostrade werden ze trillingsvrij op de fundering gebouwd. In 1980 was de tweede fase voltooid.

Beton speelde in het werk van Stynen een grote rol. Ook in deSingel paste hij het veelvuldig toe, zowel voor de zichtbare draagstructuur, de gevel als de afwerking. Het draagt bij tot het uitzicht en de beleving van het gebouw. Ook bij de constructie van de zalen werd beton gebruikt. Voor de buitenmuren opteerde hij voor een ter plaatse gestort beton, afgewerkt met een spuitlaag kiezelsteentjes. De binnenmuren bestaan uit geprefabriceerde betonplaten.

De zalen zouden ook verhuurd worden voor culturele evenementen. Dat leidde in 1982 tot de oprichting van vzw deSingel. Vanaf 1983 koos deSingel expliciet voor een eigen artistiek programma. Zo begon de profilering als internationaal kunstencentrum. Daardoor was uitbreiding nodig. De plannen voor de derde fase werden gerealiseerd tussen 1985 en 1988. Het ontwerp was van Paul de Meyer, een medewerker van

Stynen tijdens de vorige fases. Er werd geopteerd een bestaande vleugel aan te passen, te verhogen en te laten aansluiten bij een uitbreiding naar de Desguinlei. Gezien de funderingen van het bestaande gebouw niet voorzien waren op een bijkomende verdieping, werd besloten de bestaande vleugel te overbouwen. Daarvoor was een zware constructie nodig die een deel van de oorspronkelijke vorm van het gebouw opslokte. De derde fase kreeg daardoor een massieve indruk. Ondanks gelijke vormkenmerken wijkt deze fase dan ook sterk af van Stynens concept van openheid en doorzicht.

Sinds het ontwerp in 1958 zijn de ruimtewensen en het ruimtegebruik sterk geëvolueerd. De werking van het Koninklijk Vlaams Muziekconservatorium veranderde en deSingel kreeg er heel wat nieuwe gebruikers bij. Zo herbergt het gebouw al geruime tijd een unieke combinatie van kunstdisciplines onder één dak: theater, dans, muziek en architectuur. Daarom werd in 1995 aan architect Stephane Beel gevraagd een masterplan op te maken voor de uitbreiding en reorganisatie van deSingel en het conservatorium. In eerste instantie werd een bijkomende circulatieas gecreëerd, die de initiële achtvorm effectief realiseerde en het lossen en laden voor de zalen vergemakkelijkte. Het podium van de Rode Zaal en de artiestenfoyer werden vergroot (1999-2000). Ondertussen is ook de tweede fase gerealiseerd, een nieuwbouw. Deze omvat een hoogbouw aan de Jan Van Rijswijcklaan en een laagbouw ter hoogte van de snelwegberm. Het is een ambitieus plan met productiezalen, ruimte voor podiumkunsten en muziek, een echte tentoonstellingsruimte, een multimedialeeszaal en artshop, kantoren, een ruim café-restaurant en pauzebuffet voor het publiek, tal van studio's en twee kleine zalen voor het conservatorium.

Hanzestedenplaats 1, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur (opengestelde delen: wandelboulevard, kijkkedepot en 1 themaverdieping)

Gidsbeurten: om 10, 11, 12, 14, 15 en 16 uur. Reservatie vóór 5 september noodzakelijk via 03 338 44 00 of openmonumentendagmas@stad.antwerpen.be

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Activiteiten:**MAS Havenkranen, Rijnkaai 26-28, 2000 Antwerpen:**

In Antwerpen staan al 750 jaar lang kranen ter beschikking van de handel en de scheepvaart. De 17 kranen van het MAS vormen de grootste museumcollectie historische havenkranen ter wereld. U krijgt info over de evolutie van de havenkranen en over de restauratie van deze monumenten. U kunt ook mee naar boven op één van de kranen maar daarvoor moet u wel vooraf inschrijven via 03 338 44 00 of openmonumentendagmas@stad.antwerpen.be (vóór 5 september)

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

MAS Havenkranen / SportMobs Xtreme, Rijnkaai, Waagnatie

In het kader van Antwerpen Europese Sporthoofdstad 2013.

Info via www.sportingA.be/sportmobs

Tram/bus: 17-30-34-291

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Dit gebouw is een beetje jong om de status van monument te krijgen. Het is in ieder geval wel een icoon en daarmee is het MAS mogelijk een monument van de toekomst. Het gebouw is ontworpen door het gerenommeerde architectenbureau Neutelings-Riedijk. Het is ingeplant op een historisch rijke locatie waarnaar in de vormgeving en functie van dit pand wordt verwezen. Zowel door zijn hoogte als door materiaalgebruik is het MAS sterk beeldbepalend.

Op de plaats waar nu het MAS staat stond vroeger het Hanzahuis. Het was in 1564 opgericht naar een ontwerp van

Cornelis Floris de Vriendt. De Duitse handelaars van de Hanze gebruikten de kelders en het gelijkvloers als opslagplaats. Op de verdiepingen bevonden zich kantoren en woonruimtes. Na de val van Antwerpen in 1585 verlieten veel Duitse handelaars de stad en verloor het Hanzehuis zijn functie. Het zou hergebruikt worden als legerkazerne, militair ziekenhuis en zelfs protestantse kerk tot het in 1880 in handen komt van de stad. Het complex werd omgebouwd tot graanmagazijn, maar brandde af in 1893 waardoor het grotendeels gesloopt moest worden. Er werd een nieuw graanmagazijn gebouwd dat in 2006 werd afgebroken voor de bouw van het Museum aan de Stroom. Tijdens voorafgaandelijk archeologisch onderzoek werden de fundamenten van het Hanzehuis blootgelegd.

In 1998 besliste het schepencollege van Antwerpen dat er op de Hanzestedeplaats een nieuw museum voor stad, haven en scheepvaart zou komen. De collecties van het Volkskundemuseum, het Nationaal Scheepvaartmuseum en een deel van het Museum Vleeshuis zouden er worden samengebracht. Later werd beslist ook de collectie van het Etnografisch Museum en de Collectie Dora Janssen hier onder te brengen. In 1999 werd een internationale architectuurwedstrijd voor het nieuwe gebouw uitgeschreven. Het winnende concept was dat van Neutelings-Riedijk Architecten. Zij haalden het omdat hun toren, opgebouwd uit boxen, verwijst naar de zestiende-eeuwse stapelhuizen en zo het beste aansluit bij de historische functie en sfeer van de locatie. De boxen zijn ook zo geplaatst dat er een 'verticale wandeling' ontstaat die een steeds wisselend uitzicht geeft op de stad.

In 2006 werd de eerste steen gelegd. In mei 2010 werd het gebouw opgeleverd en kon het inrichten en het overbrengen van de 470.000 objecten beginnen. Op 14 mei 2011 opende het nieuwe museum plechtig de deuren. Het gebouw telt negen verdiepingen en bevat naast museumzalen voor de permanente collectie en tijdelijke tentoonstellingen ook een kijkdepot en een wandelboulevard die de bezoeker meeneemt op een verticale wandeling die spiraalsgewijs rond het gebouw loopt en telkens een ander zicht biedt op Antwerpen. De rondgang eindigt op de dakverdieping waar men een zicht van 360 graden heeft. Op het museumplein werd een mozaïek aangebracht naar het schilderij

van Luc Tuymans uit 2002, 'Dead Skull'. De MAS-paviljoenen, ingevuld door de haven, de diamantsector en Umicore, evenals de horecagelegenheden in het gebouw, verruimen de belevenis van het museumbezoek.

De MAS-toren werd bekleed met rode, handgekleefde Indische steen. Duizenden handjes zorgen voor een fonkelend effect. De muurvlakken worden doorbroken door zes meter hoge, gebogen glaspartijen. Binnenin werd het rode loopoppervlak van de wandelboulevard verlevendigd door medaillons naar een ontwerp van Tom Hautekiet en Tom Lannoye. Ze zijn een ode aan stad, haven, stroom en wereld. De permanente collectie wordt gespreid over vijf verdiepingen, in een thematische opstelling: 'Machtsvertoon | Over prestige en symbolen', 'Wereldstad | Over hier en elders', 'Wereldhaven | Over handel en scheepvaart', 'Leven en dood | Over mensen en goden' en 'Leven en dood | Over boven- en onderwereld'. Ze handelt over de mensen en over hun relatie met elkaar en met de wereld.

MONUMENT IN DE KIJKER

ATELIERFLAT JOZEF PEETERS

De Gerlachekaai 8/32, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur. Opgelet: enkel mits reservatie.

U kunt reserveren door bij Antwerpen Toerisme & Congres, Grote Markt 13 in 2000 Antwerpen een ticket af te halen (vanaf 26 augustus 2013). De rondleidingen vinden plaats om 10, 11.15, 12.30, 13.45, 15, 16.15 en 17.30 uur. Duur van de rondleiding: 45 min. Het aantal deelnemers is beperkt! Organisatie: Letterenhuis & Koninklijk Museum voor Schone Kunsten Antwerpen

Tram/bus: 12-30-34

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

‘Dit is mijn testament.’ Met deze woorden begint de eigenhandig geschreven wilsbeschikking waarmee Godelieve Peeters (1925-2009) haar nalatenschap overmaakte aan de stad Antwerpen. De erfenis bestaat uit het interieur met kunstwerken, archief, meubelen en gebruiksvoorwerpen van het door haar vader Jozef Peeters volledig beschilderde en ingerichte appartement aan de De Gerlachekaai. Jozef en Godelieve Peeters schonken de wereld hiermee een driedimensionaal kunstwerk zonder weerga.

Voorwaarde voor de schenking was dat ‘het kunstzinnig publiek’ de atelierflat op gezette tijden kon bezoeken. Met ingang van 8 september dit jaar, Open Monumentendag 2013, is het zo ver en wordt het appartement voor het publiek opengesteld. De coördinatie hiervan is in handen van het Letterenhuis en het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten.

De modernistische schilder, graficus en interieurontwerper Jozef Peeters (1895-1960) was één van de eerste abstracte kunstenaars in België. In de jaren twintig was hij met Michel Seuphor (toen nog Fernand Berckelaers) de sterkhouder van het invloedrijke avant-gardetijdschrift ‘Het Overzicht’, waarin hij ook theoretiseerde over kunst. Later publiceerde hij nog het tijdschrift ‘De Driehoek’. Peeters onderhield contacten met de belangrijke Europese centra van de avant-garde, zoals de kunstenaars van ‘De Stijl’ in Nederland en ‘Der Sturm’ in Duitsland, en ook met vooruitstrevende Belgische contemporaine kunstenaars.

Centrum van zijn artistieke gedachtegoed was het appartement waar Peeters en zijn echtgenote Pelagia Pruym in 1924 gingen wonen. In 1925 werd dochter Godelieve geboren, een jaar later zoon Maarten. Eind jaren twintig beschilderde Peeters alle muren, plafonds, deuren en het door hem zelf ontworpen meubilair in de kleine flat, dat ook als zijn atelier dienst deed. Zijn modernistische, constructivistische opvattingen vertaalde hij in een abstract-geometrische compositie in prachtige gedempte kleuren, met een eigen sfeer voor elke ruimte. Hij toverde de flat hiermee om tot een uniek kunstwerk.

Het appartement bestaat uit vier kamers aan een smalle gang, die een perspectivische rol vervult. Elke kamer heeft een geometrische beschildering met een aparte kleurstelling, rekening houdend met de lichtinval en met de functie van de kamers. Zo is de gang voorzien van een beschildering in grijze tinten. Op de deuren is in potloodlijnen een houtimitatie getekend. Ook het atelier, met uitzicht op de Schelde, is in grijs witte tinten geschilderd en ademt een koele lichte sfeer uit. De slaapkamer van de kinderen is uitgewerkt in roze tinten. De intieme sfeer van de ouderslaapkamer ontstaat door de schildering in grijze en blauwe tinten en de warme gele kleur van het meubilair. De leefkamer is dan weer geschilderd in gele, groene en okertinten. Peeters voerde de beschildering uit in olieverf. De laatste laag werd afgewerkt met de tamponneerborstel. Gezien het specifieke karakter van de

kleuren werd bij de restauraties alles in het werk gesteld om de oorspronkelijke beschildering te behouden.

Voor dit toen nieuwe interieur ontwierp Peeters ook sobere en (multi)functionele meubelen, ingegeven door de beperktheid van de ruimte. Zo zijn bijvoorbeeld de plinten van de kasten benut als opbergruimte met lades. Een ander voorbeeld is het meubel in de gang dat dienst doet als kapstok én bergmeubel én elektriciteitsmeterkast. Het meest multifunctionele meubel bevindt zich in de ouderslaapkamer waar de opklapbedden en kaptafel veranderd kunnen worden in een studeerkamer met bureau en kastje. De meubelen zijn niet decoratief uitgewerkt. De nadruk ligt op de kleur en de textuur van de verschillende houtsoorten.

Dochter Godelieve Peeters ging hier opnieuw wonen na het overlijden van haar vader in 1960 en heeft er blijvend voor geijverd zijn werk onder de aandacht te houden. Voor de instandhouding van het ensemble en de schenking ervan moeten wij haar uiterst dankbaar zijn.

ACTIVITEITEN

A DE STUDIO

Maarschalk Gérardstraat 4, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Activiteit: de tentoonstelling 'Viewmaster / Masterview' brengt een selectie beeldend werk samen van Antwerpse academies. Curatoren Jean Paul Van Bendegem, Anne-mie Van Kerckhoven en Rudy Trouvé laten hun eigenzinnige keuze tot leven komen in de legendarische studio Herman Teirlinck.

Tram/bus: 1-4-7-12-13-22-24-180-181-182-183-290-500

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

In 2011 kocht het provinciebestuur de voormalige Studio Herman Teirlinck en gaf ze in erfpacht aan Villanella. Decennialang studeerden en doceerden de grootste Vlaamse acteurs en actrices binnen de muren van dit voormalige bankgebouw en Grand Hotel. Het pand begon zijn leven echter als hôtel particulier.

Ridder François-Joseph van Ertborn liet het pand in 1780 optrekken, waarschijnlijk naar een ontwerp van Barnabé Guimard. Het was een perfect neoklassiek stadspaleis met een ruime tuin. In 1820 kocht Petrus-Joseph de Caters, bestuurder van de Antwerpse bank C.J.M. De Wolf, het hotel van Van Ertborn. Hij ging in het prestigieuze huis wonen en vestigde er ook zijn bankactiviteiten. In 1884 komt het pand in handen van de Société Anonyme du Grand Hotel d'Anvers, die het in functie van de nakende wereldtentoonstelling omvormde en uitbreidde tot luxehotel. De Parijse architect Eugène-Emile-Esnault-Pelterie tekende in de tuin drie bijkomende vleugels van vijf verdiepingen. Het hotel overleefde de oorlog niet. In 1919 werd het gebouw aangekocht door de Banque du Crédit Commercial. De binnenkoer werd overkoepeld om in te richten als lokettenhal, naar een ontwerp van architect L. Roose, en de kelders werden uitgegraven om er een kluisenzaal in onder te brengen.

In 1970 nam de theateropleiding van Herman Teirlinck zijn intrek in het pand. De lokettenzaal werd ingericht als oefentheater. In 2000 werd de opleiding samengevoegd met de drama-opleiding

van het Antwerps Conservatorium. In 2010 verliet de opleiding het gebouw. In 2011 kocht het provinciebestuur Antwerpen het over van de Artesis Hogeschool en gaf het in erfpacht aan Villanella.

Villanella maakt het gebouw in 2012 klaar voor een nieuw tijdperk. Het complex bestaat uit een theaterzaal met 200 stoelen, een grote studio (80 pers.), een salon voor debatten, lezingen en concerten (80 pers.), 4 repetitiestudio's en diverse tentoonstellingsruimtes. Villanella is een Vlaams kunstencentrum voor een jong publiek en is vooral bekend van Kunstbende, De Nachten, Inktaap, enzovoort. Onder de noemer 'Podium jong publiek' spelen Villanella, Theater Froe Froe, Laika, Zonzo Compagnie en Theater De Spiegel meer dan 100 voorstellingen voor families en scholen. Het podium wordt gedeeld, er wordt samengewerkt rond talentontwikkeling, cultuureducatie en manifestaties. De noemer 'Centrum jong talent' trekt het spectrum open tot literatuur, nieuwe media, film, muziek, debatten en feesten. De Studio ligt mooi tussen de mode, de theaters, de musea en de galerijen in en wordt dé plek waar talenten uit de verschillende disciplines elkaar ontmoeten en gezamenlijk projecten opzetten.

B HARINGROKERIJ

Kronenburgstraat 34, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: om 10, 12 en 14 uur. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 4-12-22-30-34-180-181-182-183

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Met kinderen in de stad wonen is vandaag gelukkig evidentier dan dertig jaar geleden. Zes gezinnen kochten toen een oude haringrokerij op het Zuid, toen nog lang niet hip, en startten er een gemeenschappelijk woonproject. Als beschermd monument werd het haalbaar. Het resultaat 'modern wonen in een historisch kader' blijft een bezoek waard. Vandaag zijn we op zoek naar een even mooi pand, voor een 'aangepast' project, nog eens twintig jaar samenwonen.

C VOLKSMUSEUM DEURNE EN SINT-FREDEGANDUSBEGRAAFPLAATS

Open: van 10 tot 18 uur

Tram/bus: 10

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Er valt heel wat te zien en beleven in het Volksmuseum van Deurne. Op de binnenkoer de volledige afwerking van het lapidarium met als centraal onderwerp de reconstructie van een eenvoudig grafmonument en bijhorende ornamenten uit begin van vorige eeuw. Een rouwkamer in de gereconstrueerde slaapkamer, eveneens uit begin vorige eeuw. Een fabricatiescène van doodskisten in de oude wagensmidse van de gebroeders Vermeiren die dit indertijd als bijberoep deden. De tentoonstellingskelder gewijd aan het Sint-Fredeganduskerkhof en funeraire gebruiken. Een kleine tentoonstellingstent in de voortuin met fotopanelen.

Bovendien vertrekken er vanuit het museum de hele dag door geleide groepsbezoeken aan het kerkhof (om 11, 13, 15 en 16.30 uur). Thema van de wandelingen: 'Sint-Fredegandusbegraafpark en zijn funeraire geschiedenis en rituelen'.

D AMUZ

Kammenstraat 81, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 17 uur

Gidsbeurten: om 10.30, 11.30, 12.30, 13.30, 14.30 en 15.30uur.

Reserveren vóór 6 september via 03 292 36 80 of tickets@amuz.be

Tram/bus: 4-12-22-180-181-182-183

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Een historisch kerk als concertzaal. AMUZ is gelegen in en rondom de barokke Sint-Augustinuskerk in de trendy Kammenstraat in het centrum van Antwerpen. Het gebouw

combineert een indrukwekkend historisch kader met een prachtige hedendaagse architectuur.

E SINT-NICOLAASKAPEL

Lange Nieuwstraat 3, 2000 Antwerpen

Open: van 11 tot 17 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist.

Tram/bus: 7-10-11

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Het pittoreske Sint-Niklaaspleintje aan de Lange Nieuwstraat en de Sint-Katelijnevest is een oase van rust in de drukte van de stadskern. Het herbergt ook de gotische Sint-Niklaaskapel waarvan de voorzijde met renaissance-poortje uitkomt in de Lange Nieuwstraat nummer 3. Het geheel is een intiem en uitstekend gerestaureerd stuk oud Antwerpen en het is een feestelijke ervaring voor de stadsgenoten en de bezoekers uit het buitenland die het pleintje en de kapel bezoeken.

De eerste grondvesten dateren uit de elfde eeuw. De kapel is het resultaat van voortdurende verbouwingen. Ze kwam er als volgt: de zuster-Falcontinnen moesten na het bankroet van hun weldoener Falco de Lampaigne in 1354 verhuizen. Zij vestigden zich rond 1386 'buyten de nieuwerstratepoorte' in een eigendom van ene Willem Draecke, waar ze een refuge en een kapel bezaten toegewijd aan Sint-Niklaas. Zij veranderden deze refuge in een gasthuis. In 1420 verlieten zij de gebouwen en verkochten ze aan de Meerschen ofwel de 'Merceniers'. Het gasthuis of gesticht werd toen als godshuis ingericht voor de zieke Gildenbroeders van deze Merceniers. De Meerschen vormden een gilde die bestond uit een allegaartje van verschillende beroepen. Wij zouden ze nu misschien marktkramers noemen. Deze kleine middenstanders verwierven hun inkomen als kruideniers, hoedenmakers, tinnenpotgieters,... die hun goederen verkochten door met kleine kruiwagens rond te sjouwen. Sint-Niklaas was hun patroonheilige.

De architectuur van het pleintje zelf is Brabants-Gotisch. De bestaande kapel werd gedeeltelijk herbouwd in 1519. Het

zou bouwmeester Pieter Appelmans geweest zijn die de restauratiekarwei voor zijn rekening nam. Ten tijde van Napoleon, in 1797, werd het geheel door de Fransen geconfisqueerd en de kapel kreeg een heel aparte bestemming: ze werd als paardenstal ingericht. De godshuizen en de kapel werden gesloten en te koop aangeboden voor een bedrag van 430.000 goudflorijnen, maar de koop werd ingehouden. Daarop besloot men om het pand over te dragen aan de burgerlijke godshuizen en werd het op die manier eigendom van de Commissie van Openbare Onderstand, het huidige OCMW. Tot 1842 werd het gasthuis bewoond. De kapel kon sinds 1876 niet meer als bidplaats gebruikt worden. Einde de jaren '30 werd de Sint-Niklaaskapel gehuurd door de kunstvereniging AKOS. Dit was een vereniging van schrijvers, letterkundigen en kunstenaars die op onregelmatige tijdstippen tentoonstellingen inrichtten. In 1937 organiseerden zij er een voorstelling op verplaatsing voor het toenmalige 'Antwerps Folklore Klein-Toneel der Van Campens'. Sinds 1948 is het interieur van de kapel met bladgoud, rood fluweel en de kunstig gedecoreerde avant-scène met gepatineerde kleuren omgetoverd tot een gezellig theaterzaaltje dat bijna Victoriaans aandoet. Hier zwaaien de Antwerpse voddenvallen van Koninklijke Poppenshowburg Van Campen - de Neus, de Schele, Bult en Belleke - de plak in hun ongezouten en humorrijk Antwerps taaltje.

F KEIZERSKAPEL

Keizerstraat 21-23, 2000 Antwerpen

Open: van 10 tot 18 uur

Gidsbeurten: doorlopend. Geen reservatie vereist

Activiteit: twee pas ontdekte pendantportretten van hoge kwaliteit van een Brugs echtpaar uit 1646 aan de hand van Jacob I Van Oost figureren voor het eerst sinds 1867 op een openbare tentoonstelling.

Bezoek aan de Crypte opnieuw mogelijk na de brand van 21 juli 2012.

Tram/bus: 7-10-11

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

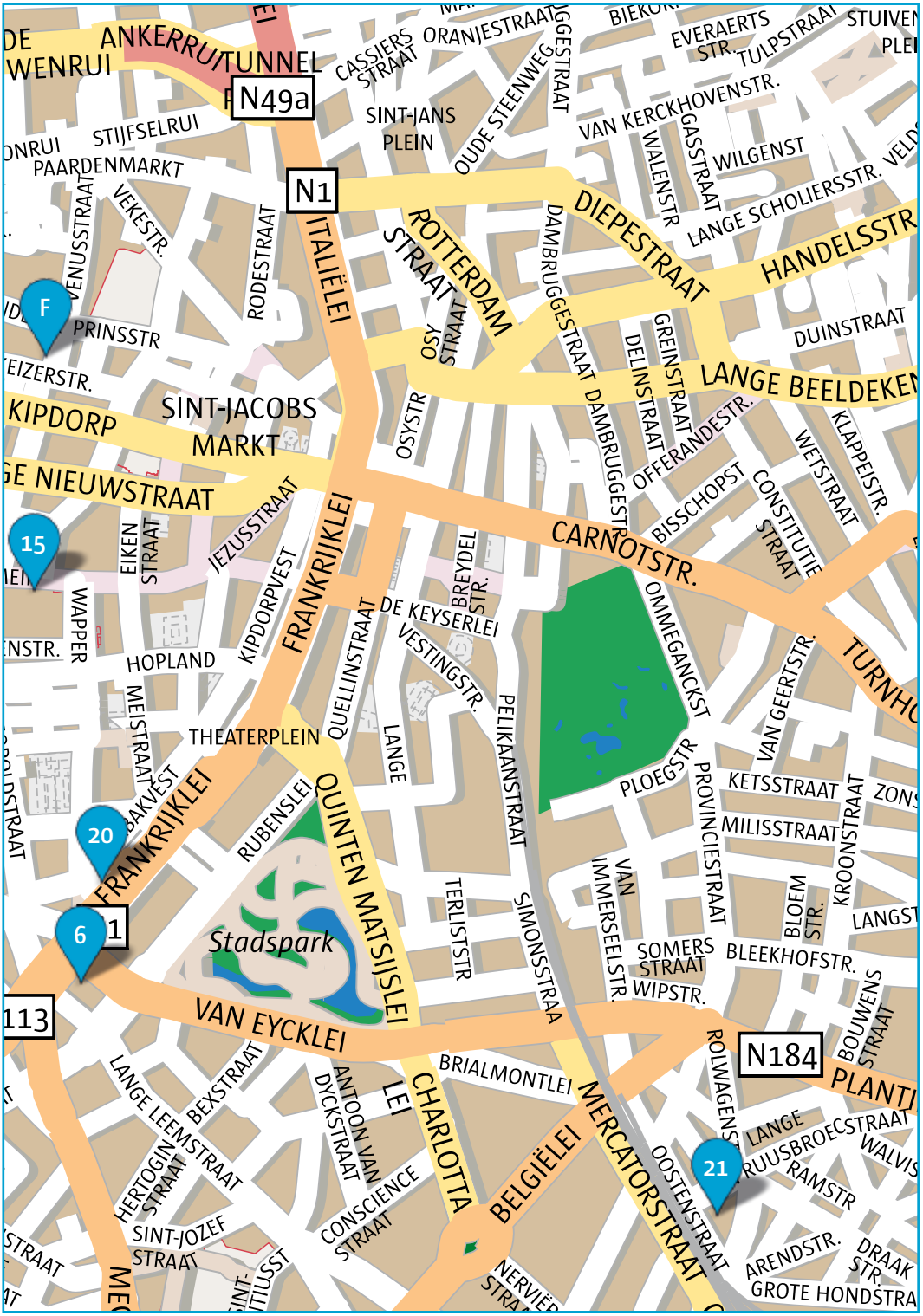
De gotische Keizerskapel is één van de waardevolste monumenten in de Scheldestad. Deze ambachtskapel werd gebouwd door de droogscheerders-lakenbereiders. Antwerpen wordt hier in een 500 jaar oud monument historisch geconsolideerd als productie- en handelsstad. Het bevindt zich in het historisch centrum, in de aloude Keizerstraat. Bijna rechtover het Rockoxhuis.

De Keizerskapel bezit een uniek kunstpatrimonium waarin alle grote families uit de geschiedenis van de Antwerpse barokbeeldhouwkunst vertegenwoordigd zijn. Quellinus, evengoed als Verbruggen, Kerrickx, evengoed als Colyns de Nole. Schilderijen uit de post-Rubensiaanse periode vervolledigen het ensemble met namen als Boeyermans, Schut, Quellinus, De Crayer, Matthyssen en Willeboirts - Bosschaert. De zilvercollectie omvat een monstrans van Hendrik Corbion (1653) en tal van stukken met de signatuur van o.m. Thomas Lissau (17de eeuw), Jan Baptist I Buyskens en Jan Baptist I Verberckt (allebei 18de eeuw). Namen die men ook in de collecties van de monumentale kerken tegenkomt. De textielcollectie gaat terug tot de zeventiende eeuw en bevat enkele schitterende antependia die destijds meer kostten dan een altaarstuk van bijvoorbeeld Rubens.

De Keizerskapel kreeg tal van bekende historische figuren over de vloer. Dürer in 1521 tijdens zijn bezoek aan Antwerpen. Maar evengoed Rubens, vanzelfsprekend buurman Nicolaas Rockox en - last but not least - de aartshertogen Albrecht en Isabella. De in Antwerpen geboren wereldberoemde kunstschilder Frans Hals was de zoon van een droogscheerder. De familie Hals verliet Antwerpen in 1585. Beroemde bewoners van de Keizerstraat waren, naast Nicolaas Rockox, schrijfster Anna Bijns (16de eeuw) en dierschilder Frans Snijders (17de eeuw). Om maar de best klinkende namen te noemen. Ook vandaag trekt de kapel kunstenaars aan. Acteurs en actrices, dichters, musici, plastische kunstenaars,... Dat is goed merkbaar tijdens de weekends wanneer de Keizerskapel haar deuren openstelt voor het publiek. Het monument is overigens gelegen in wat meer en meer het creatieve centrum van de stad Antwerpen aan het worden is. En beoogt een baken van rust en creativiteit te zijn in een kunststad op internationaal niveau.

STADSPLANNEN

RIGASTR.
ELSSTR.

RUG

LONDENSTRAAT

Verbindingsdok

NOORDER

PLAATS ELL

ITALIËLEI

ENTREPOT

NAPOLEON

KAAI

Willemdok

25

Bona
parte
dok 17

GODEFRIDUSKAAI

17

8

RIJNKAAI

TUNNEL

BROUWER
VLIET

OUDE
LEEUVENRUI

ANKERPUTTUNNEL

N49a

STIJFSELRUI

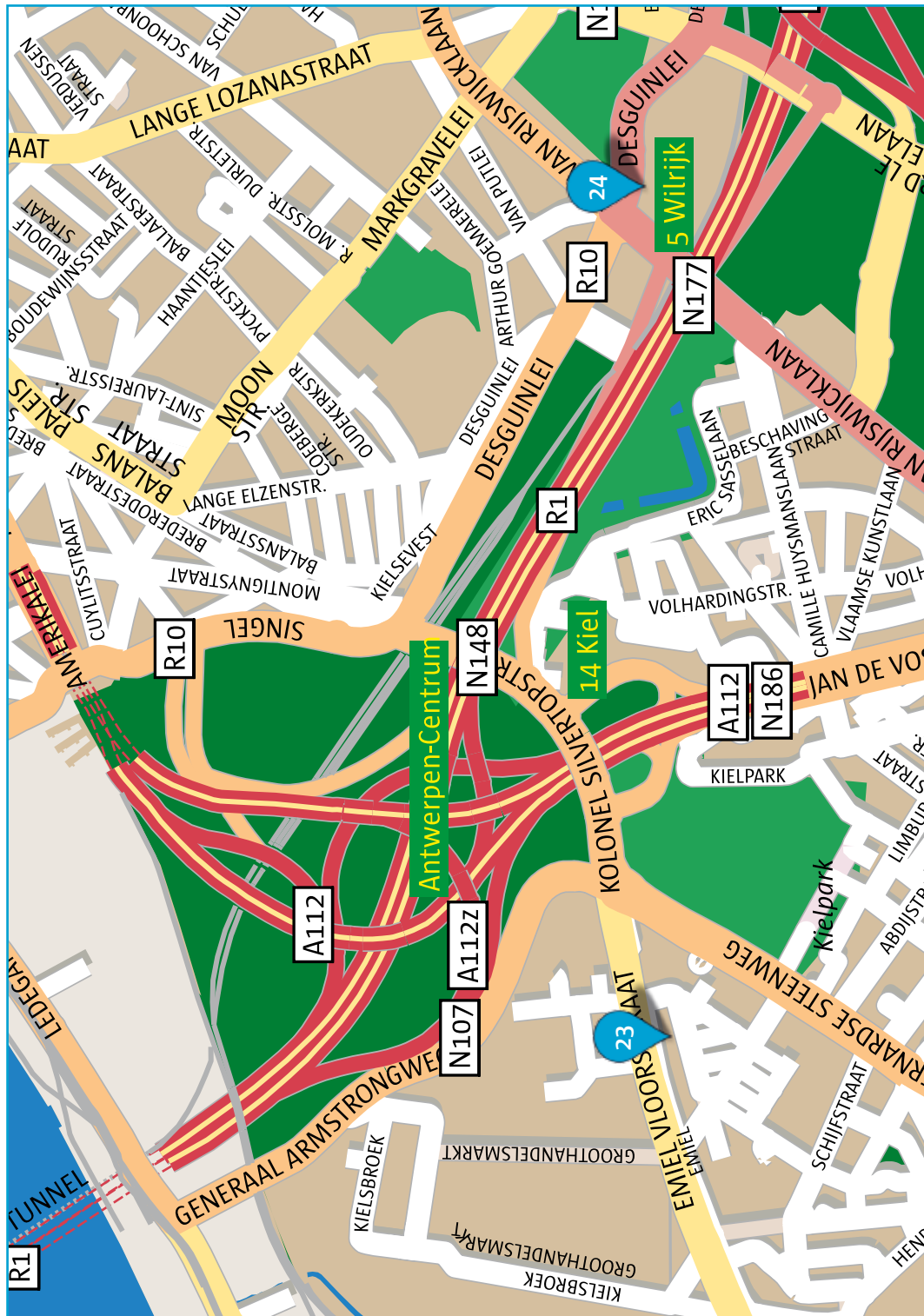
FALCONRUI

PAARDENMARKT

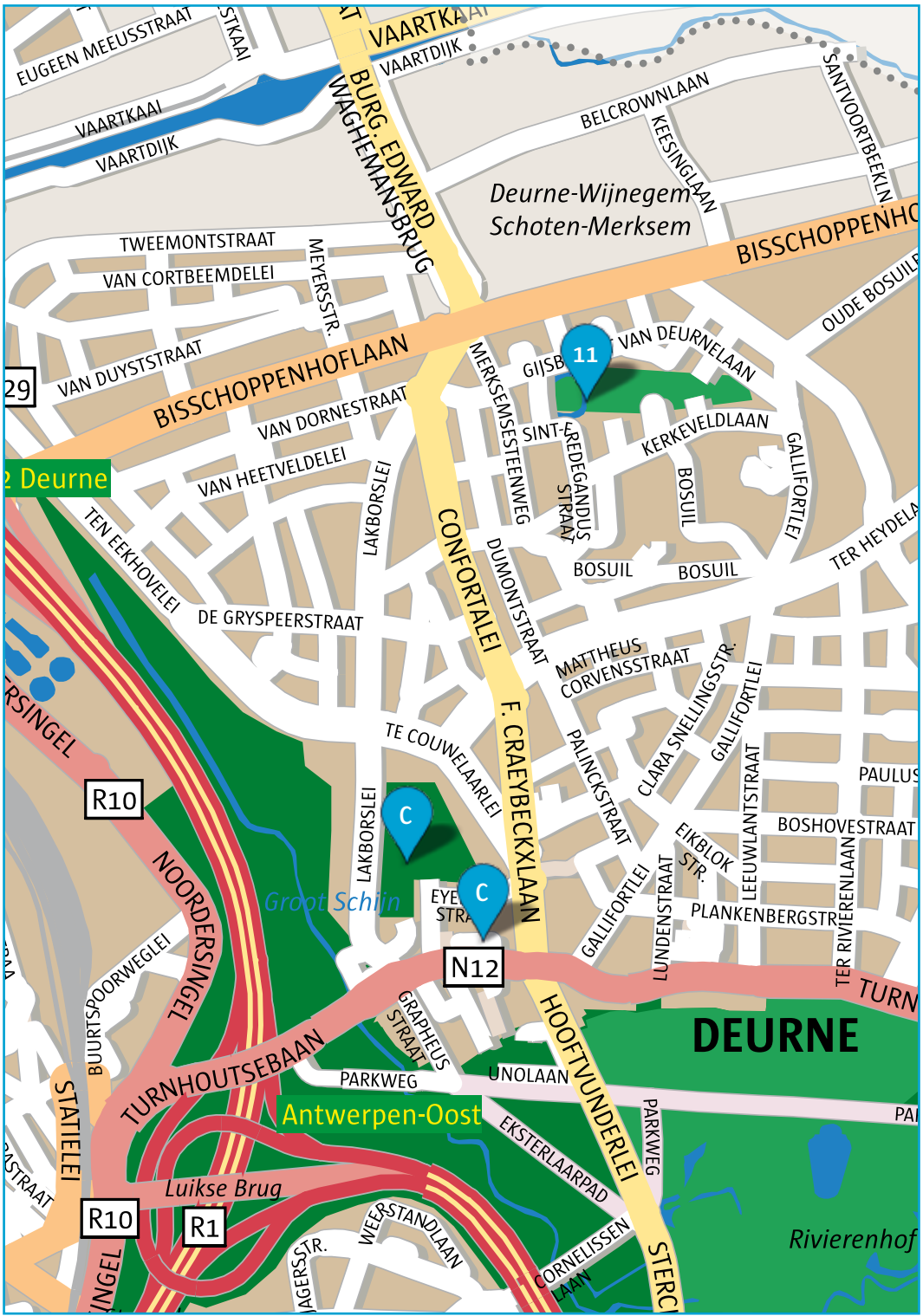
KEISTR.

SLERP

N1

29

2 Deurne

R10

N12

R10

R1

Deurne-Wijnegem
Schoten-Merksem

DEURNE

Antwerpen-Oost

Rivierenhof

Groot Schijn

Luikse Brug

11

C

C

ENKELE VERDUIDELIJKINGEN

antependium: bekleding aan de voorkant van een altaar of kansel

apsis: halfronde of veelhoekige, nismvormige ruimte aan een gebouw, meestal een kerk

arsenaal: magazijn voor oorlogsmateriaal, veelal met bijbehorende werkplaats

art deco: stijlrichting in de kunst van de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw. Typisch zijn de strakke, eenvoudige vormgeving, geometrische patronen, abstracte vormen en een helder kleurgebruik

barok: kunststijl uit de zeventiende en begin achttiende eeuw die gekenmerkt wordt door volplastische vormen, gebogen lijnen (concaaf-convex) en een contrast tussen licht en donker, massa en leegte

basement: onderste deel van een zuil, pilaster of pijler

blind maaswerk: traceerwerk of versiering in geometrische patronen in een boog van een venster of een muurvlak dat geen opening biedt en dus volledig is opgevuld

caissonplafond: cassettenplafond; plafond met verdiept liggende vlakken

caponnière: in het gebastioneerd systeem een gedekte toegang naar een voorwerk. In het polygonaal systeem een flankeringsorgaan dat voor de wal en in de gracht is gelegen.

classicisme: kunststroming van ca. 1740 tot 1820, die teruggrijpt naar klassieke Griekse en Romeinse voorbeelden

console: uit de muur stekend geprofileerd stenen of houten deel dat dient ter ondersteuning van een beeldhouwwerk, balk, kroonlijst, balkon, voet van de schoorsteen of dakgoot; een draag- of kraagsteen

contrareformatie: reactie van de Roomse Kerk tegen de reformatie en het protestantisme

eclectisme: het combineren van elementen van verschillende stijlen of stromingen

fronton: bekroning van een gevel, venster of ingang door een driehoekig of gebogen lichaam

gevelordonnantie: de regelmaat waarin vensters in een gevel worden geplaatst

glacis: helling aan de buitenkant van een vesting of fort

gotiek: laatmiddeleeuwse stijl (ca. 1140-1500) in de beeldende kunst en de architectuur die vooral aanwezig is in kerkgebouwen

hoving: kasteelpark, boomgaard, park, tuin

kandelaber: kandelaarvormig element in de bouwkunst van de vroege renaissance

kapiteel: kopstuk van een zuil, veelal voorzien van beeldhouwwerk

kapittel: bestuurscollege van een kathedraal of klooster

koralehuis: zangschool

lapidarium: een verzameling van stenen of een boek waarin stenen beschreven staan

liseen: pilastervormige, uitspringende verticale muurbekleding, die tot dicht onder het dak reikt

lunet: voorwerk met twee facen en twee flanken, voor de hoofdgracht gelegen

mansardedak: dakvorm met gebroken, naar buiten geknikte vlakken

mezzanino: tussenvloer of tussenverdieping

moresk: stijl geïnspireerd op de Arabische bouwkunst en voornamelijk gekenmerkt door een rijke polychromie en hoefijzervormige muuropeningen

meersenier: kleinhandelaars

monstrans: mooi versierde houder, veelal van goud of zilver, om hosties in tentoon te stellen

neerhof: pachthoeve bij een landgoed

neoclassicisme: stijl op het einde van de achttiende en begin negentiende eeuw die zich inspireerde op de klassieke beschaving (Grieken en Romeinen)

neogotiek: negentiende-eeuwse stroming die zich inspireerde op de middeleeuwse gotiek

octogonaal: achthoekig

palissade: aaneengesloten rij van in de grond geslagen palen of staken

palmet: versieringsmotief in de vorm van een palmblad

parement: stenen buitenbekleding op muren

pogrom: gewelddadige aanvallen op bijvoorbeeld etnische of religieuze groepen, die vooral gekarakteriseerd worden door het vernietigen van hun omgeving

poorter: bewoner van middeleeuwse stad

polygonaal: veelhoekig

porfier: stollingsgesteente

prefectuur: hoofdplaats van het departement onder het Frans regime

raamhof: bleekweide; veld waarop men gewassen linnen in de zon legde om te bleken

reduit: binnen een vesting of fort gelegen werk dat zelfstandig was te verdedigen en diende als laatste wijkplaats voor de bezetting

reformatie: kerkhervorming in de zestiende eeuw

refugiehuis: toevluchtshuis waar bewoners van abdijen en kloosters zich konden terugtrekken in woelige periodes, wanneer zij zich niet veilig voelden in hun vaak afgelegen verblijven

renaissance: stijlrichting in de 16de eeuw die de vormtaal van de antieke oudheid opnieuw toepast; veel voorkomende ornamenten in de renaissance zijn de versierde gevelankers, zuilen en pilasters volgens de klassieke orde, frontons, eierlijsten, obelisksen, saters en mascarons

risaliet: uitspringend gedeelte van de gevel

schans: eenvoudig, meestal aarden verdedigingswerk

schip (van een kerk): romp van een kerk, bestaande uit een middenbeuk en eventueel zijbeuken

sodaliteit: broederschap

spui: uitlaat of sluis waarmee men het debiet van het water kan regelen

travee: vlak van een gevel dat door de gevelindeling als geheel beschouwd kan worden

voorwerk: versterking met open keel voor de wal gelegen

zwik: hoekstuk tussen een boog en de omlijsting waarin de boog gevat is

Erfgoeddag zondag 27 april 2014: Grenzeloos.

Net zoals Open Monumentendag het onroerend erfgoed in de kijker zet, zorgt Erfgoeddag ervoor dat het grote publiek kennismaat met het cultureel erfgoed. Zondag 27 april 2014 stellen musea, kerken, erfgoedbibliotheken en heemkundige verenigingen hun deuren open en voorzien tal van rondleidingen, workshops en activiteiten.

Erfgoeddag is er voor iedereen en heeft als doel ons cultureel erfgoed van onder het stof te halen en bijzondere verhalen door te vertellen.

Het thema van dit jaar is 'Grenzeloos'.

Waar trekken erfgoedorganisaties de grens? Wat tonen of vertellen ze, bewust of onbewust, aan het publiek, en wat niet? Hoe gaan ze om met drempels en toegangen, binnen en buiten? En tot op welke hoogte krijgt het publiek inzage in wat er bij hen voor en achter de schermen gebeurt? Op deze Erfgoeddag ontdekt u hoe grensverleggende ideeën en invloeden uit het buitenland (UNESCO, ICOM ...) bij erfgoedorganisaties bij ons hun beslag krijgen. U wordt geconfronteerd met vragen, kansen en problemen die opduiken wanneer een organisatie de grens – letterlijk – oversteekt, met haar collectie(s). Een Erfgoeddag zonder grenzen dus!

142

U bent van harte welkom op zondag 27 april 2014 voor de 14de editie van Erfgoeddag.

Meer informatie over het programma mag u eind maart verwachten op www.erfgoeddag.be

INFO EN PRAKTISCHE TIPS

Secretariaat Open Monumentendag Antwerpen

Stadsontwikkeling / Onroerend Erfgoed / Monumentenzorg

Postadres: Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

tel. 03 338 22 70

monumentenzorg@stad.antwerpen.be

Infopunten tijdens de Open Monumentendag

Het steen

Steenplein 1, 2000 Antwerpen

Openingsuren: van 10 tot 18 uur

Niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers

Antwerpen Toerisme & Congres

Grote Markt 13, 2000 Antwerpen

Openingsuren: van 9 tot 17 uur

Toegankelijk voor rolstoelgebruikers

tel. 03 232 01 03

Antwerpen Toerisme & Congres

Centraal Station

Koningin Astridplein, 2018 Antwerpen

Algemene inlichtingen

www.openmonumentendag.be

Vanaf half augustus vindt u hier het volledige programma voor heel Vlaanderen.

Een digitale versie van deze programmabrochure voor Antwerpen vindt u op

www.antwerpen.be/openmonumentendag

COLOFON

Georganiseerd op initiatief van Coördinatiecentrum Open Monumentendag Vlaanderen

Lokaal comité

A. Cortvriendt, V. De Boeck, E. Daelman, R. De Graef, A. De Roeck,
R. Mannaerts, R. De Meester, S. Migom, G. Plomteux, J. Rombouts,
R. Steenmeijer, J. Van Bortel, L. Vermoesen, D. Wyls

Teksten

Met dank aan Luc Vermoesen, Serge Migom, Johan Veeckman,
Greet Plomteux, Vicky Van der Meynsbrugge, Jan Robert,
Jean-Pierre De Bruyn, Dirk Aerts en Karen Minsaer

Redactie

Eline Daelman

Eindredactie

Petra Panis

Vormgeving

Stad Antwerpen | Grafisch Centrum
Patrick Dooms | onraad

Verantwoordelijke uitgever

Patricia De Somer, Grote Markt 1, 2000 Antwerpen

Foto's

Stefaan Dewickere, © stad Antwerpen dienst Monumentenzorg

Wettelijk depotnummer

D|2013|0306|173

Met dank aan alle deelnemers en alle stedelijke diensten
voor hun medewerking!

